

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Шевцова Анастасія Андріївна

УДК 910.3:[56:902.2:551.8:631.4](477.43/.44)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПАЛЕОЛІТИЧНІ СТОЯНКИ ПОДІЛЛЯ ЯК КОМПЛЕКСНІ
ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ І СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХНЯ ОХОРОНА**

Спеціальність – 103 “Науки про Землю”

Галузь знань – 10 “Природничі науки”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. А. Шевцова

Науковий керівник
Богущий Андрій Боніфатійович
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Шевцова А. А. Палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи і суспільства та їхня охорона. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю **103 “Науки про Землю”** галузі знань **10 “Природничі науки”**. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023.

На території України є значна кількість палеолітичних пам'яток, кожна з яких має велике значення для комплексного вивчення природних умов проживання давніх людей, а також для дослідження історії Землі та людства в цілому. У цьому дисертаційному дослідженні розглядаються основні характеристики таких пам'яток природи та суспільства, як палеолітичні стоянки, а також ключові особливості сучасного стану їхнього збереження та процесів організації їхньої охорони на прикладі палеолітичних пам'яток регіону Поділля в Україні.

Починаючи з 1970-х рр. на території Поділля археологами та геологами відкрито і комплексно вивчено з застосуванням широкого спектру природничих методів наукових досліджень близько 40 палеолітичних місцезнаходжень. Середньопалеолітичні пам'ятки Поділля розподіляються дослідниками два основних осередки: Північноподільський та Південноподільський. Найкраще вивчений з них – Північноподільський осередок, стоянки якого локалізовані здебільшого в радіусі 50 км на північ від міста Тернопіль у долині річки Серет. У дисертаційній роботі наведено комплексну характеристику окремих палеолітичних стоянок регіону Північного Поділля, а саме пам'яток Тернопільської (Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I) та Буглівської (Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр)) груп.

Дослідження стану збереження палеолітичних стоянок Північного Поділля стали основою для детальнішого вивчення питань, пов'язаних з охороною палеолітичних пам'яток в Україні в цілому.

В Україні палеолітичні пам'ятки зазвичай розглядаються як об'єкти природної та культурної спадщини й охороняються законом. Однак велика кількість таких об'єктів на сучасному етапі знаходиться в досить поганому стані збереження, а деякі з них – на межі повного або часткового знищення. Такий стан цінних об'єктів вимагає ретельного перегляду заходів їхньої охорони та збереження. Ключовими етапами забезпечення належного захисту пам'яток є їхня інвентаризація, вивчення впливу природних та історичних явищ на стан їхнього збереження та розробка раціональних заходів для їхньої охорони.

Палеолітичні стоянки є об'єктами як історичної, так і природної цінності, оскільки вони містять різноманітні артефакти (наприклад, давні знаряддя, фауністичні рештки) і часто пов'язані з розрізами лесово-грунтових товщ, що досліджуються вченими комплексно, детально характеризуються археологія і стратиграфія. Культурні горизонти фактично є важливими стратиграфічними реперами і мають ключове значення в процесі розвитку та вдосконалення стратиграфічних схем. Велике значення для оцінки ролі у процесі збереження культурних шарів палеолітичних стоянок має також вивчення перевідкладення артефактів під впливом дельвіально-соліфлюкційних та палеокріогенних процесів. Таким чином, у палеолітичних пам'ятках тісно пов'язані природні та культурні компоненти і доцільно розглядати ці об'єкти як комплексні пам'ятки природи та суспільства.

Палеолітичні стоянки як складні комплексні об'єкти потребують належного захисту та збереження, оскільки природна та культурна спадщина є національною цінністю для кожної держави. Діяльність у сфері організації захисту природних, культурних (включно з геологічними та археологічними) пам'яток є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень в Україні та інших країнах світу.

У ході аналізу проблематики збереження та охорони палеолітичних стоянок Поділля, що є ключовою у цій роботі, застосовано низку методів наукових досліджень, а саме: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція), хронологічний, картографічний (з застосуванням ГІС), морфометричний аналіз рельєфу, польові дослідження. Завдяки використанню такого набору методів це дослідження надає досить глибокий і конкретний аналіз спектру актуальних проблем та викликів сьогодення, пов'язаних із захистом і збереженням палеолітичної спадщини в Україні.

Згідно з українським законодавством, одним з основних етапів процесу організації охорони палеолітичних стоянок, як і в будь-якій країні світу, є поширення інформації про об'єкти спадщини. Для забезпечення інформування громадськості про такі об'єкти існує єдиний Державний реєстр нерухомих пам'яток України, який регулярно оновлюється та доповнюється. Органи місцевого самоврядування використовують інформацію з цього реєстру для організації подальших заходів щодо охорони пам'яток.

Для включення пам'яток до реєстру проводиться інвентаризація об'єктів, яка включає в себе підготовку документів, визначених законодавством та їх подання до Міністерства культури та інформаційної політики України. Перелік цих документів передбачає, передусім, наявність паспорту пам'ятки, заповненого згідно зі зразком, затвердженим на державному рівні, а також інших охоронних документів, необхідних для комплексної характеристики об'єкта:

- Облікову картку пам'ятки, що містить її короткий опис (інформацію про точне розташування, визначення типу, виду та категорії згідно з встановленими стандартами, просторові характеристики, роль у середовищі, функціональне використання, оцінку автентичності об'єкта, а також короткий список рекомендацій щодо охорони).

- Історичну довідку, що надає короткий огляд етапів дослідження пам'ятки.

– Акт візуального обстеження або технічного огляду (містить інформацію, отриману через прямий моніторинг поточного стану використання та збереження об'єкта).

Головним результатом впровадження охоронних документів палеолітичних стоянок є включення цих об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. У подальшому це дозволяє забезпечити регулювання режиму використання територій, на яких розташовані палеолітичні стоянки.

Наступними важливими кроками в процесі організації охорони палеолітичної спадщини є забезпечення постійного моніторингу стану збереження цих об'єктів, встановлення охоронних знаків та інформаційних стендів для інформування місцевого населення про взяття територій стоянок під охорону (на сьогоднішній день тільки поодинокі палеолітичні стоянки Поділля позначені такими інформаційними стендами), а також заборона економічної діяльності в межах визначених охоронних зон.

Доцільно також ініціювати використання палеолітичних стоянок для проведення наукових досліджень і організації навчально-пізнавальних екскурсій, що позитивно вплине на розвиток геотуризму та краєзнавства в регіоні, освітні процеси та розширення громадської свідомості в галузі охорони пам'яток природи та суспільства. Окрім того, суттєвий позитивний вплив на збереження палеолітичних стоянок безперечно здійснить потенційне розширення міжнародного співробітництва в цій галузі та реалізація спеціальних програм для обміну досвідом за участі іноземних фахівців. Правильне впровадження цих процесів дасть змогу підвищити стійкість цінних об'єктів до руйнівного впливу різних факторів та забезпечити значне покращення стану збереження цих пам'яток.

На основі детальної характеристики палеолітичних стоянок Поділля як комплексних пам'яток природи та суспільства проведено паспортизацію та підготовку необхідних інвентарних документів для окремих об'єктів. Цей процес спрямований на включення шести стоянок (Великий Глибочок I,

Пронятин I, Ігровиця I, Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр)) до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та ініціювання процесів організації їхньої охорони, що можна вважати основними практичними результатами досліджень, проведених у ході роботи над дисертацією. Слід також зазначити, що на сучасному етапі деякі з перелічених вище палеолітичних стоянок вже включено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а саме Пронятин I, Буглів V (2010 р., пам'ятки місцевого значення), Великий Глибочок I (2009 р., пам'ятка національного значення). Окрім того, до Державного реєстру нерухомих пам'яток України включено також низку інших палеолітичних стоянок Поділля (Пронятин II-V, Тернопіль I, Бережани VII, Гиновичі II, Поручин I – пам'ятки місцевого значення). Проте через брак інвентарної документації для цих об'єктів їхній моніторинг та охорона не забезпечені органами місцевого самоврядування.

У випадках, коли охорона та збереження палеолітичних стоянок не забезпечені належним чином, інтенсивна антропогенна діяльність та природні процеси поступово можуть призвести до втрати цінних матеріальних свідчень історії людства.

Ключові слова: пам'ятки природи, стоянки, археологічні пам'ятки, геотуризм, лесово-ґрунтовий комплекс, леси, ґрунт, лесова стратиграфія, палеогеографічні умови, палеоландшафт, палеоклімат, плейстоцен, палеоліт, поселення, крем'яні вироби.

SUMMARY

Shevtsova A. “Palaeolithic sites of Podillya as complex monuments of nature and society and their protection”. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty **103 “Earth sciences”** field of studies **10 “Natural sciences”**. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2023.

In Ukraine, there is a significant number of Palaeolithic sites, each of which holds great importance for the comprehensive study of the natural conditions of ancient human habitation and for the exploration of the Earth’s history and humanity as a whole. This dissertation research examines the primary characteristics of such natural and societal monuments, such as Palaeolithic sites, and the key features of their current preservation state and protection processes, using the example of Palaeolithic sites in the Podillya region of Ukraine.

Starting from the 1970s, archaeologists and geologists have discovered and thoroughly studied approximately 40 Palaeolithic sites in the Podillya region, using a wide range of natural scientific research methods. Middle Palaeolithic sites in Podillya are categorized into two main clusters: the North Podillya cluster and the South Podillya cluster. The best-studied among them is the North Podillya cluster, with its settlements mostly located within a radius of 50 km north of Ternopil city in the valley of the Seret River. The dissertation provides a comprehensive characteristic of individual Palaeolithic sites in the North Podillya region, specifically the Ternopil group sites (Velykyi Glybochok I, Proniatyn I, Ihrovytsia I) and the Bugliv group sites (Bugliv V, Vanzhuliv I (Zamchysko), Vanzhuliv VIII (quarry)).

The study of the preservation state of Palaeolithic sites in North Podillya has served as the basis for a more detailed examination of issues related to the conservation of Palaeolithic monuments in Ukraine as a whole. In Ukraine, Palaeolithic sites are generally considered objects of natural and cultural heritage

and are protected by law. However, a large number of these objects are currently in a rather poor state of preservation, and some are on the verge of complete or partial destruction. Such a condition of valuable objects requires a careful review of measures for their protection and preservation. The key stages in ensuring proper protection of monuments include their inventory, studying the impact of natural and historical phenomena on their preservation state, and developing rational measures for their protection.

Palaeolithic sites are objects of both historical and natural value, as they contain artifacts of ancient tools, faunal remains, and are often associated with the of loess-palaeosol sections, which are comprehensively studied by scientists, with detailed characterization provided in archaeology and stratigraphy. The cultural horizons effectively serve as important stratigraphic markers and play a crucial role in the development and refinement of stratigraphic schemes. The study of ancient processes of artifact redeposition during deluvial-solifluction and palaeocryogenic processes is also of great significance for assessing the role of preserving archaeological materials at Palaeolithic sites. Thus, in Palaeolithic sites, natural and cultural components are closely connected, and it is appropriate to consider these objects as complex monuments of nature and society.

Palaeolithic sites, as complex entities, require proper protection and preservation, as natural and cultural heritage is a national asset for every state. Activities in the field of organizing the protection of natural, cultural (including geological and archaeological) monuments are a relevant direction in modern scientific research in Ukraine and other countries worldwide.

During the study of the issues related to the preservation status and conservation processes of Palaeolithic sites in Podillya region, which is a key aspect of this work, a variety of scientific research methods were applied. These methods include general scientific methods (analysis, synthesis, induction), chronological analysis, cartographic method (using GIS), morphometric analysis of the landforms, and field research. By utilizing this set of methods, the study provides a deep and

specific analysis of the spectrum of current issues and challenges associated with the protection and preservation of Palaeolithic heritage in Ukraine.

According to Ukrainian legislation, one of the fundamental stages in the process of organizing the protection of Palaeolithic sites, as in any country worldwide, is the dissemination of information about heritage objects. To ensure public awareness about such objects, Ukraine has a unified State Register of Immovable Monuments, regularly updated and supplemented. Local self-government authorities use information from this register to organize further measures for the protection of heritage sites and to inform the public.

The inclusion of monuments in the register involves the inventory of objects, which includes the preparation of documents specified by legislation and their submission to the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. The list of these documents primarily includes a monument passport filled out according to the approved state sample, as well as other protective documents necessary for a comprehensive characterization of the object:

- A record card for the monument, containing a brief description (information about the exact location, type, species, and category according to established standards, spatial characteristics, role in the environment, functional use, assessment of the authenticity of the object, and a short list of recommendations for protection).

- A historical reference providing a brief overview of the stages of researching the monument.

- An act of visual inspection or a technical inspection report (containing information obtained through direct monitoring of usage and current preservation condition of the object).

The main result of the implementation of protective documents for Palaeolithic sites is the inclusion of these objects into the State Register of Immovable Monuments of Ukraine. Subsequently, this allows for the regulation of the use of territories where Palaeolithic sites are located.

Further important steps in the organization of Palaeolithic heritage protection include ensuring continuous monitoring of the preservation state of these objects, installing protective signs and information stands to inform the local population about the protection of site territories (currently, only individual Palaeolithic sites in Podillya region are marked with such information stands), and prohibiting economic activities within specified protective zones.

It is also advisable to initiate the use of Palaeolithic sites for scientific research and educational excursions, positively influencing the development of geotourism and local history in the region, educational processes, and expanding public awareness in the field of nature and heritage preservation. In addition, significant positive effects on the preservation of Palaeolithic sites will undoubtedly come from potential international cooperation in this area and the implementation of special programs for knowledge exchange involving foreign experts. Proper implementation of these processes will significantly enhance the resilience of valuable objects to the destructive influence of various factors and ensure substantial improvement in the preservation of these monuments.

Based on a detailed characterization of Palaeolithic sites in Podillya region as complex monuments of nature and society, the necessary inventory documents for individual objects have been prepared. This process aims to include six sites (Velykyi Glybochok I, Proniatyn I, Ihrovytsia I, Bugliv V, Vanzhuliv I (Zamchysko), Vanzhuliv VIII (quarry)) in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine and initiate the process of organizing their protection and preservation. These can be considered the main practical results of the dissertation research. It should also be noted that at the present stage, some of the Palaeolithic sites listed above are already included in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine, namely Proniatyn I, Bugliv V (2010, monuments of local importance), Velykyi Glybochok I (2009, a monument of national importance). In addition, the State Register of Immovable Monuments of Ukraine also includes a number of other Palaeolithic sites in Podillia region (Proniatyn II-V, Ternopil I, Berezhany VII, Gynovychi II, Poruchyn I – monuments of local importance).

However, due to the lack of inventory documentation for these objects, their monitoring and protection are not ensured by local self-government authorities.

In cases where the protection and preservation of Palaeolithic sites are not adequately ensured, intensive anthropogenic activities and natural processes can gradually lead to the loss of valuable material evidence of human history.

Key words: natural monuments, sites, archaeological monuments, geotourism, loess-soil sequence, loess, soil, loess stratigraphy, paleogeographic conditions, paleolandscape, paleoclimate, Pleistocene, Palaeolithic, settlement, flint artefacts.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Статті у наукових фахових виданнях України

1. Шевцова А. Юридичні аспекти охорони палеолітичних стоянок в Україні. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2019. Вип. 53. С. 315–321.

2. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій.* 2020. Вип. 1(11). С. 250–266. (*Особистий внесок автора: аналіз літературних джерел та підготовка картографічних матеріалів для морфометричного аналізу рельєфу околиць палеолітичних стоянок Буглівської групи, аналіз стану збереження та охорони пам'яток Буглівської групи та розробка паспорту палеолітичної стоянки Ванжулів I*).

3. Шевцова А. Морфометричний аналіз рельєфу околиць палеолітичної стоянки Ігровиця I на Поділлі та перспективи її охорони. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2020. Вип. 54. С. 150–164.

2. Публікації у наукових фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз Scopus та/або Web of Science

4. Shevtsova A., Tomeniuk O. Using GIS in geoarchaeology of Podillya (Ukraine). Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених “Geoterrace 2020”. Львів, 2020. GeoTerrace-2020-056 (*Scopus*).

**Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації,
матеріали конференцій**

5. Шевцова А. Головні особливості, проблеми та світовий досвід охорони палеолітичних пам'яток. *Реалії, проблеми та перспективи розвитку географії в Україні: Матеріали XIX-ої студентської наукової конференції* (Львів, 16 травня 2018 р.). Львів, 2018. С. 144–152.

6. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: збірник тез доповідей конференції до 70-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії*. Львів, 2020. С. 46–47.

7. Shevtsova A. Palaeolithic sites of Podillya (Ukraine) as complex monuments of nature and society and main aspects of their protection. *Building connections for global geoconservation. X International ProGEO Symposium (Abstract book)* (7–10th June, 2021, Instituto Geológico y Minero de España, Spain). Spain, 2021. P. 249–250.

8. Шевцова А. Рельєф палеолітичних поселень Буглівської групи на Поділлі. *Матеріали міжнародної наукової конференції “Культурний ландшафт як географічний феномен”* (Чернівці, 23–25 вересня 2021 р.). Чернівці, 2021. С. 91–92.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК.....	22
1.1. Історія досліджень палеолітичних стоянок Поділля.....	22
1.2. Правові засади організації охорони палеолітичних стоянок в Україні.....	28
1.3. Паспортизація палеолітичних стоянок.....	36
1.4. Методи дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства.....	58
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ УМОВИ ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗМІЩЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК.....	65
2.1. Основні риси геологічної будови території досліджень.....	65
2.1.1. Корінні відклади.....	65
2.1.2. Четвертинний покрив.....	68
2.2. Стратиграфія лесово-грунтової серії Волино-Поділля.....	70
2.3. Рельєф околиць палеолітичних стоянок Поділля.....	78
2.3.1. Морфометрична характеристика району палеолітичних стоянок Тернопільської групи.....	80
2.3.2. Морфометрична характеристика району палеолітичних стоянок Буглівської групи.....	85
2.3.3. Вплив рельєфу на розташування, збереження та дослідження давніх поселень.....	92
2.4. Ландшафтно-кліматичні умови середнього палеоліту.....	95
Висновки до розділу 2.....	100
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК ПОДІЛЛЯ ЯК КОМПЛЕКСНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА.....	102
3.1. Палеолітичні стоянки Тернопільської групи: геологія та культурні горизонти.....	102

	15
3.1.1. Великий Глибочок I.....	102
3.1.2. Пронятин I.....	109
3.1.3. Ігровиця I.....	116
3.2. Палеолітичні стоянки Буглівської групи: геологія та культурні горизонти.....	124
3.2.1. Буглів V.....	124
3.2.2. Ванжулів I (Замчисько).....	129
3.2.3. Ванжулів VIII (кар'єр).....	132
Висновки до розділу 3.....	135
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК ПОДІЛЛЯ ЯК КОМПЛЕКСНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА.....	138
4.1. Світовий досвід охорони палеолітичних стоянок як пам'яток природної та культурної спадщини	138
4.2. Сучасний стан та актуальні проблеми охорони і збереження палеолітичних стоянок Поділля.....	142
4.2.1. Фактори впливу на стан збереження та проблеми охорони палеолітичних стоянок.....	142
4.2.2. Характеристика сучасного стану палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі.....	146
4.3. Рекомендації щодо збереження та охорони палеолітичних пам'яток на сучасному етапі.....	152
Висновки до розділу 4.....	159
ВИСНОВКИ.....	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	165
ДОДАТКИ.....	179

ВСТУП

Актуальність теми. У наш час проблеми, пов'язані з організацією охорони і збереження цінних об'єктів неживої природи, до яких належать палеолітичні стоянки, набувають актуальності. Стоянки підлягають стрімкому руйнуванню внаслідок впливу антропогенних процесів (розорювання земель, видобування сировини, неналежне використання територій), а також природних чинників (ерозійні процеси, заліснення тощо). Збереження та охорона цих пам'яток є надзвичайно важливим заходом для запобігання втраті цінної інформації про минуле людства та природи. Досить часто дослідження палеолітичних поселень дають змогу отримати не лише археологічну, але й стратиграфічну, геохронологічну, палеонтологічну та іншу цінну наукову інформацію. Узагальнивши здобутий у ході досліджень палеолітичних стоянок матеріал, можна отримати досить чіткі та предметні палеогеографічні висновки стосовно процесів накопичення відкладів, змін рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу в антропогені, появу, еволюцію та спосіб життя давньої людини тощо.

Давні люди обирали місця для поселень з огляду на сприятливі фізико-географічні умови. Це свідчить про те, що викопні рештки життєдіяльності людини є індикатором давніх фізико-географічних умов та важливим фактором при датуванні відкладів. Отже, рельєф та відклади четвертинного періоду тісно пов'язані з розповсюдженням по території поселень давніх людей.

Палеолітичні стоянки характеризуються комплексом ознак, які дають підстави вважати їх дослідження надзвичайно важливим та актуальним напрямом наукових досліджень сьогодення.

Насамперед, палеолітичні стоянки є важливими археологічними об'єктами, оскільки вони містять унікальні відомості про життя та культуру давніх людей. Дослідження цих стоянок може допомогти в пізнанні того, як наші предки жили, полювали і здобували продукти харчування в давні часи. Це дає можливість вивчати еволюцію людської культури та технологій.

Палеолітичні стоянки на території Поділля здебільшого приурочені до розрізів лесово-грунтових товщ та містять сліди палеокріогенних процесів. Ці відклади є надзвичайно важливим засобом, який використовується для стратиграфічного визначення часу розгортання геологічних, геоморфологічних подій антропогену. Вони формувались поза межами плейстоценових зледенінь, а тому зафіксували всі великі кліматичні події четвертинного періоду. Кожен з горизонтів лесів чи викопних ґрунтів пов'язаний з часом розгортання великих палеогеографічних подій – материкових зледенінь чи міжльодовиків'їв.

Не менш важливим є культурний аспект. Палеолітичні стоянки є частиною культурної спадщини і їхнє збереження є важливим для збереження історичної пам'яті та культурної ідентичності населення.

Дослідження й організація належної охорони та збереження палеолітичних стоянок можуть мати вплив на економічний розвиток регіону, зокрема, створюючи можливості для розвитку туризму, краєзнавства та культурної індустрії. Крім того, це може стимулювати наукові дослідження та освітні процеси в регіоні.

Таким чином, дослідження й охорона палеолітичних стоянок Поділля мають велике наукове, природниче, культурне та соціальне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з дослідженнями в рамках реалізації проекту “Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-грунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти” (реєстраційний номер 2020.02/0165, номер державної реєстрації 0120U105020), який виконувався у 2020–2023 роках за підтримки Національного фонду досліджень України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є характеристика палеолітичних стоянок Подільського регіону як комплексних пам'яток природи та суспільства, оцінка стану їхнього збереження, розробка і впровадження в практику рекомендацій з їхньої охорони.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних *завдань*:

- проаналізувати історію досліджень палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі;
- схарактеризувати природні умови території Поділля та ключові чинники їхнього впливу на розміщення пам'яток палеоліту;
- проаналізувати та детально схарактеризувати палеолітичні стоянки Тернопільської та Буглівської груп як комплексні пам'ятки природи та суспільства;
- проаналізувати правові основи організації охорони палеолітичних стоянок на Поділлі;
- проаналізувати методичні аспекти дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства;
- на підставі комплексного аналізу літературних джерел і законодавчої бази, а також польових досліджень проаналізувати сучасний стан збереження та охорони палеолітичних стоянок Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I, Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр);
- на підставі проведених досліджень сформулювати конкретні алгоритми та рекомендації для покращення стану збереження та організації охорони палеолітичних стоянок на сучасному етапі;
- підготувати комплекти інвентарних документів для включення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та ініціювання організації охорони палеолітичних стоянок Тернопільської (Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I) та Буглівської (Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр)) груп і подати ці документи до Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, а також до Департаменту культури та туризму Тернопільської обласної державної адміністрації.

Об'єкт дослідження – палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи та суспільства.

Предмет дослідження – палеогеографічні та археологічні особливості палеолітичних стоянок Поділля як основа для їхнього виокремлення в якості пам'яток природи та суспільства з метою їхнього збереження та охорони.

Методи дослідження. Для комплексного аналізу проблематики дисертації використано різноманітні методи наукових досліджень, зокрема: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція), хронологічний, картографічний (з застосуванням ГС), морфометричний аналіз рельєфу, польові дослідження (для фіксації поточного стану збереження, будови та сучасного використання палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп).

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації *вперше*:

- проведено комплексне дослідження палеолітичних стоянок Подільського регіону як пам'яток природи та суспільства;

- із застосуванням технологій ГС побудовано низку морфометричних карт, на основі яких проаналізовано особливості рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі;

- підготовлено охоронні документи для палеолітичних стоянок Ігровиця I, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр);

удосконалено:

- охоронну документацію для палеолітичних пам'яток Великий Глибочок I, Пронятин I, Буглів V, на підставі якої оновлено дані в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України;

- алгоритм заходів, спрямованих на організацію належного збереження та охорони палеолітичних стоянок;

- теоретико-методологічні засади дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства;

набули подальшого розвитку:

- інтерпретація розрізів лесово-ґрунтових товщ та геоморфологічних процесів, що мають значний вплив на збереження культурних шарів палеолітичних стоянок;

– принципи та підходи до організації охорони природної та культурної спадщини.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, у якому викладено авторський підхід до вивчення палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства, а також заходів з організації їхньої охорони. Проаналізовано значний об'єм літературних матеріалів, наукових праць та Законодавства України для детальної характеристики палеолітичних стоянок. Здобувачем проведено польові та аналітичні дослідження і спостереження на територіях палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі. Із застосуванням ГІС створено низку тематичних карт та на їхній основі здійснено морфометричний аналіз рельєфу околиць палеолітичних стоянок на Поділлі, що відображено в дисертаційній роботі та опублікованих наукових працях здобувача. Автором підготовлено охоронні документи для включення шести палеолітичних стоянок Поділля до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з метою ініціювання організації заходів для їхньої охорони. Результати польових і камеральних досліджень, що наведені у дисертації та опубліковані у наукових статтях, належать автору і є його власним науковим надбанням.

Апробація результатів дисертації. Результати наукових досліджень обговорювались на: ХІХ студентській науковій конференції “Реалії, проблеми та перспективи розвитку географії в Україні” (Львів, 16 травня 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції до 70-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії “Сучасний стан і перспективи розвитку геоморфології і палеогеографії в Україні” (Львів, 26–27 листопада 2020 р.), Міжнародній науковій конференції для молодих вчених “Geoterrace 2020” (Львів, 7–9 грудня 2020 р.), ХVІІ Міжнародній науковій конференції “Археологія заходу України” (Львів, 18–19 травня 2021 р.), Х Міжнародній науковій конференції “ProGeo 2021” (Мадрид, 7–10 червня 2021 р.), апробовані на наукових семінарах кафедри геоморфології і палеогеографії, а

також представлені у матеріалах щорічних наукових конференцій професорсько-викладацького складу Львівського національного університету імені Івана Франка (2019–2022 рр.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у підготовці охоронних документів та ініціюванні процесу включення окремих палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Це сприятиме підвищенню ефективності й результативності організації охоронних заходів для досліджуваних стоянок, а також значному покращенню стану їхнього збереження. Велике значення одержані результати вивчення палеолітичних стоянок мають для використання їх в наукових і освітніх цілях.

Результати досліджень, висвітлені у дисертації можуть, бути використані у науково-дослідній роботі Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, а також аналогічних осередків інших областей України. Окрім того, вони мають наукове та навчально-дидактичне значення і можуть бути використані при викладанні курсів палеогеографії антропогену, геоархеології, геотуризму у закладах вищої освіти України та краєзнавчій роботі.

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 8 наукових праць, загальним об'ємом 4,2 др. арк., з них у виданнях, що входять до переліку фахових наукових видань України – 3, у реферативній базі Scopus – 1, наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, – 4.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (зі 123 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок (149 сторінок основного тексту). Робота містить 5 таблиць, 34 рисунки, 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК

1.1. Історія досліджень палеолітичних стоянок Поділля

Подільський регіон, багатий на палеолітичні стоянки, до 70-х років ХХ ст. фактично являв собою недосліджену в такому контексті територію. На теренах цього регіону в кінці 20-х років ХХ ст. незначні польові роботи з дослідження палеоліту проводились лише на стоянці Касперівці I. У зв'язку з такою низькою інтенсивністю дослідницьких робіт історію вивчення палеоліту в цьому регіоні фактично важко розділити на окремі етапи чи періоди. У цій роботі проаналізовано історію досліджень конкретних пам'яток, відкритих в останні десятиліття ХХ ст.

Перші палеолітичні розвідки у північній частині Поділля упродовж передвоєнного періоду проводив Олександр Цинкаловський. Найбільшим відкриттям у той час стало виявлення широко відомої тепер палеолітичної стоянки Куличівка в м. Кременець. У 60–70-х роках на цій території активно працював Володимир Савич та інші археологи, котрі відкрили та дослідили декілька місцезнаходжень, що можуть бути датовані середнім палеолітом: Старий Вишнівець I (Герета, 1969; Савич, 1975; Черниш, 1973), Малашівці (Герета, Харитонов, 1970), Глядки (Ягодинська, 1988).

Планомірне вивчення середнього палеоліту Поділля археологами та геологами розпочалось лише у 1977 р. після створення Тернопільської палеолітичної експедиції під керівництвом О. Ситника, котра впродовж 20 років проводила щосезонні, у тому числі спільні з геологами під керівництвом А. Богуцького, польові дослідження палеолітичних пам'яток. За цей час відкрито і частково вивчено близько 40 нових місцезнаходжень датованих мустьєрською добою, 10 з яких стратифіковані, кілька поселень досліджувались шляхом вивчення розкопів стоянок на значних площах та детального аналізу стратиграфії відкладів лесово-грунтових товщ [64, 67, 69].

Дослідження палеолітичних стоянок зазвичай здійснюється археологами шляхом розкопок. Основна мета розкопок – дослідження геологічних шарів, що збереглися на місці давніх поселень і знахідок, з метою вивчення матеріальної культури людини того часу.

До початку розкопок визначається місце, де можуть бути знахідки, і проводиться вибір ділянки. Далі на цій ділянці проводяться геологічні дослідження, щоб дізнатися про склад і властивості ґрунтів та визначити місця розташування артефактів та залишків давніх поселень. Після цього проводять просіювання ґрунту, щоб знайти дрібніші знахідки, такі як осколки кісток та інструментів. Потім проводяться розкопки товщі шар за шаром. Кожен шар збирається окремо і вивчається в лабораторії.

Одним з найважливіших аспектів розкопок є документування артефактів, що знайдені на стоянках. Археологи записують місце розташування знахідки в ґрунті, тип та стан об'єкта та інші характеристики. Інформація, зібрана під час розкопок, допомагає археологам зрозуміти, яким чином люди жили та взаємодіяли зі своїм середовищем в давні часи.

Середньопалеолітичні пам'ятки Поділля групуються археологом Олександром Ситником у декілька локалізованих осередків. Насамперед виділяються два великих регіони проживання людей середнього палеоліту: Північноподільський та Південноподільський. Найкраще вивчений з них Північноподільський.

Стоянки Північноподільського осередку розміщені в радіусі до 50 км на північ від Тернополя по обох берегах р. Серет, а також в басейні правосторонніх приток р. Горинь. У межах цього осередку археологи виокремлюють дві групи стоянок, що локалізуються у долинах лівих приток Середнього Дністра (Тернопільська група – стоянки Пронятин, Великий Глибочок I, Ігровиця I, Долішній Івачів I, Тернопіль I, Бережани V та окремі місцезнаходження Малашівці I-V, Великий Глибочок II-XIII, Горішній Івачів I, Іванківці IV, Глядки IV, IX, Тернопіль II, Старий Збараж IV, Смиківці I) і Горині (Буглівська група – Буглів V, Ванжулів I-III,

Ванжулів VIII(кар'єр), Ванжулів-Голда, Буглів VI, Старий Вишнівець I). Зокрема тут знаходяться стратифіковані комплекси: Пронятин I, Великий Глибочок I, Ігровиця I, Долішній Івачів, Буглів V, а також близько 20 дрібніших локацій, які містять так звані “підйомні” археологічні матеріали [64].

У процесі роботи над дисертацією опрацьовано значну кількість матеріалів польових археологічних та стратиграфічних досліджень, а також проаналізовано стан охорони шести найбільш репрезентативних палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп. Історія досліджень цих палеолітичних пам'яток бере свій початок наприкінці 60-х років ХХ ст.

Опорною пам'яткою муст'є досліджуваного регіону є палеолітична стоянка *Пронятин I* – археологічна пам'ятка в північних околицях м. Тернопіль. Біля підніжжя гори Кручі в околицях Тернополя до 1976 р. функціонував Великоглибочецький цегельний завод. Після припинення діяльності заводу залишився неглибокий кар'єр і кілька траншей уздовж схилу. Ще у 1968 р. працівники цегельного заводу натрапили на кістки великих викопних тварин. Місце знахідки обстежувалось працівниками тодішнього Інституту суспільних наук НАН України (В. Савич, О. Черниш) і Тернопільського краєзнавчого музею (І. Герета). У 1969 р. в кар'єрі на глибині 3–4 м від рівня сучасної поверхні виявлено два бивні мамонта, уламки кісток північного оленя та первісного коня (рис. 1.1).

Разом із залишками плейстоценової фауни знайдено кілька крем'яних сколів, на основі яких пам'ятку датовано періодом пізнього палеоліту. Під назвою “Великий Глибочок” пункт увійшов у наукову літературу [26, 51, 64].

Муст'єрська пам'ятка Пронятин відкрита розвідками О. Ситника у 1977 р. Підйомний матеріал виявлений у привершинній частині схилу гори, на відстані 60–80 м від остеологічних знахідок 1968–1969 рр. На поверхні суглинків тоді знайдено 35 крем'яних виробів. У цьому ж році закладено серію шурфів, що дали змогу зафіксувати стратиграфічно непорушний культурний шар. Він залягав на глибині приблизно 2,30–2,45 м від рівня денної поверхні

гори у шарі гумусованих темно-коричневих відкладів – частково зруйнованого викопного ґрунту. Розпочалось систематичне вивчення пам'ятки впродовж багатьох років. Землі, на яких розміщена стоянка, належали до с. Пронятин, тому місцезнаходження й названо “Пронятин”.

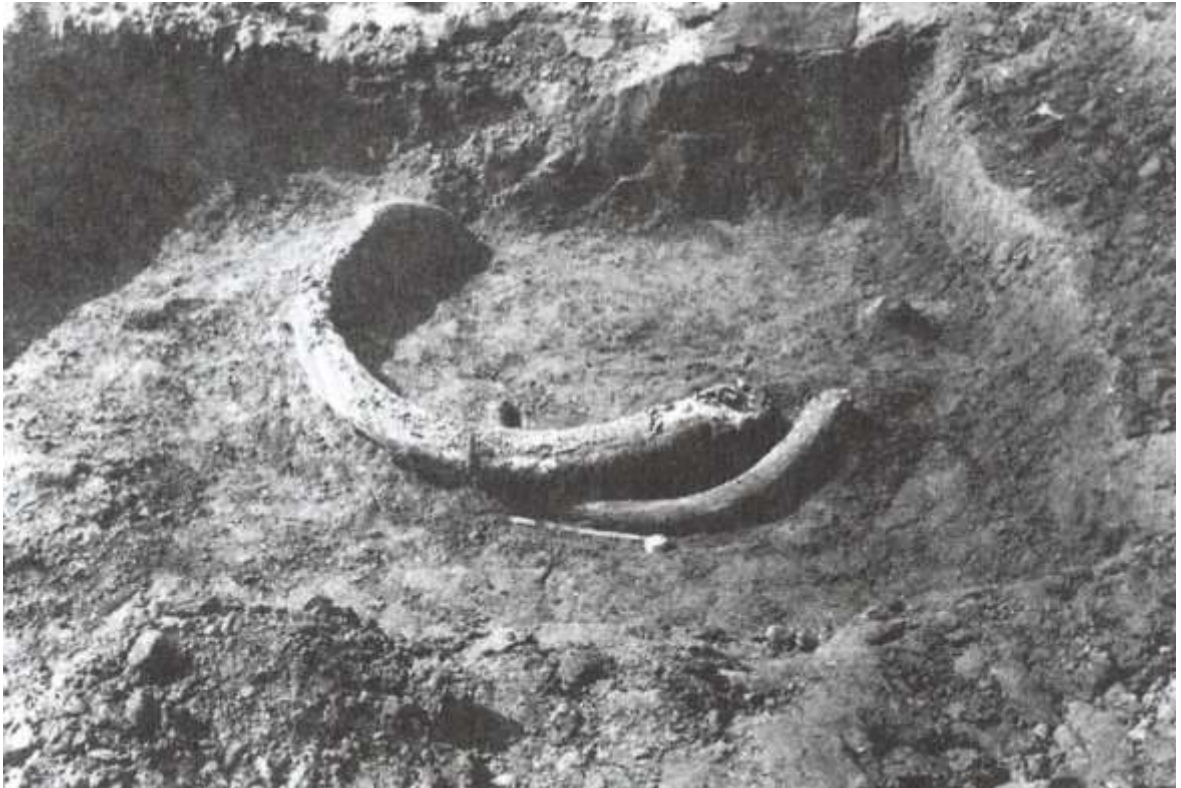

Рис. 1.1. Бивні мамонта, виявлені на території кар'єру Великоглибочецького цегельного заводу у 1968 р.

Пам'ятка досліджувалася палеолітичною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею упродовж 1977–1981, 1984, 1985 років. Стоянка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних пам'яток Поділля.

Палеолітична стоянка *Ігровиця I* – багатошарова археологічна пам'ятка в околицях с. Ігровиця неподалік від м. Тернопіль. Пам'ятка відкрита О. Ситником у 1981 р. У 1988 р. експедицією Тернопільського краєзнавчого музею проведено археологічні розкопки, що дали можливість задокументувати два різновікових культурних горизонти, розділених стерильним прошарком суглинків.

Дослідження стоянки продовжені у 2011 р. мали вже дещо інший методичний характер. Перш за все, вони були спрямовані на встановлення геолого-стратиграфічних умов формування і захоронення культурних шарів у межах усієї пам'ятки. Оскільки стоянка знаходиться в районі невеликого періодично чинного піщаного кар'єру, то перспективним видалося зачищення усіх його стінок, які простягаються з півночі на південь. Ігровиця I увійшла в науковий обіг як двошарова стоянка і належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних пам'яток Поділля [97].

Палеолітична стоянка **Великий Глибочок I** – багатошарова археологічна пам'ятка в околицях с. Великий Глибочок на Тернопільщині.

Стоянка Великий Глибочок I відкрита розвідками О. Ситника у 1979 р. У насипах і зсувних тілах четвертинних відкладів кар'єру тоді знайдено кілька сотень крем'яних виробів, що за станом збереження (пати́на, звітрення тощо) та техніко-типологічними характеристиками являли собою суміш матеріалу багатьох археологічних епох – від ашельської до мезоліту включно. У 1981 р. Тернопільською палеолітичною експедицією проведено декілька зачисток східної стінки котловану, в результаті яких на глибині 2,5–3,0 м виявлено культурний шар, датований пізнім палеолітом. У 1982 р. закладено невеликий розкоп I, котрий знаходився у південно-східній частині кар'єру, на невеликій ділянці непорушених плейстоценових відкладів. Дослідження продовжували у 1987 та 1991 роках. Під час цих досліджень археологи та геологи виявили у розкопі такі культурні горизонти: шар I (мезоліт) – горизонт В сучасного чорнозему, глибина 1,23–1,60 м; шар II (пізній палеоліт) – нижня частина дубнівського викопного ґрунту, глибина 2,30–2,60 м; шар III (ашель-мустье) – коршівський викопний ґрунт і нижня частина середньоплейстоценових лесів, глибина 5,60–7,0 м. Як виявилось у процесі дослідження, культурний шар II, датований пізнім палеолітом, вміщує також домішку матеріалів середньопалеолітичної доби [64].

Палеолітична стоянка **Ванжулів I (Замчисько)** – двошарова археологічна пам'ятка (стоянка та поселення) в околицях с. Ванжулів на

Тернопільщині. Стоянку відкрито розвідками М. Левчука 1986 р., а 1989 р. під його керівництвом експедицією Тернопільського краєзнавчого музею здійснено шурфування та закладено невеликий розкоп. Під час робіт археологи виявили три основні культурні шари стоянки: перевідкладений шар I фінального палеоліту, культурний шар II періоду пізнього палеоліту, а також культурний шар III мустьєрського часу. Наступний етап вивчення цієї пам'ятки розпочався у 2009 р., коли група палеогеографів (А. Богуцький, О. Томенюк, М. Ланчонт, Т. Мадейська) [53] та археологів (О. Ситник, Р. Коропецький) заклали невеликий шурф на місці правої стінки розкопу 1996 р. Окрім опису розрізу шурфа, дослідники відібрали зразки на термолюмінесцентний та інші аналізи для датування.

Розкопки на території пам'ятки Ванжулів I відновила у 2013 р. Палеолітична експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Керував дослідженнями відомий археолог О. Ситник.

Палеолітична стоянка *Ванжулів VIII (кар'єр)* – археологічна пам'ятка в околицях с. Ванжулів на Тернопільщині. Відкрита у 1990 р. геологом А. Богуцьким під час зачистки стінок кар'єру місцевого цегельного заводу. У 1990–1992 рр. місцезнаходження обстежувалось археологами О. Ситником та М. Левчуком. Археологічного матеріалу знайдено дуже мало, але пам'ятка має важливе значення з огляду на те, що вироби тут знайдені у непорушеному стані та чітких стратиграфічних умовах. Окрім того, розріз лесових товщ у кар'єрі с. Ванжулів є опорним для датування четвертинних відкладів Північного Поділля. Опорні розрізи підлягають охороні насамперед як геологічні пам'ятки природи [72].

Палеолітична стоянка *Буглів V* – археологічна пам'ятка в околицях с. Буглів на Тернопільщині. Ця пам'ятка відкрита О. Ситником та М. Левчуком у 1989 р. Знахідки зафіксовано у вертикальному розрізі четвертинних відкладів східної стінки кар'єру. У цьому ж році проведено невеликі розвідкові розкопки [13, 56].

У 1990, 1992–1995 рр. польові роботи на стоянці продовжувалися, розкопано 350 м² площі стоянки (розкопи I-III). Окрім археологів, на пам'ятці щороку працювали геологи А. Богуцький та П. Волошин, які вивчали умови залягання археологічних решток, а також особливості регіональної послідовності нашарувань середньо- і верхньоплейстоценових відкладів.

1.2. Правові засади організації охорони палеолітичних стоянок в Україні

В Україні пам'ятки природи, як і пам'ятки археології, належать до державної власності та підлягають обліку і державній охороні. Пунктом 5 частини 2 статті 6 Закону України “Про охорону культурної спадщини” № 1805-III від 08.06.2000 р. зазначено, що на органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій покладається обов'язок у забезпеченні захисту об'єктів культурної спадщини від загроз знищення, руйнування або пошкодження [44, 77].

Для детальнішого аналізу правових основ організації охорони палеолітичних пам'яток насамперед окремо слід виділити термінологію, яка використовується в нормативно-правових документах сфери охорони археологічної спадщини та в суто наукових роботах. Слід зауважити, що вся юридична термінологія виражає правовий аспект реалій, в тому числі й з археології, археологічна ж термінологія завжди виражає тільки вузько науковий аспект.

1. Терміни, що використовуються в нормативно-правових документах:

Пам'ятка – предмет духовної або матеріальної культури минулого, унікальний об'єкт природи чи цивілізації, який становить наукову, пізнавальну та естетичну цінність.

Об'єкт археологічної спадщини – це місце, споруда, комплекс, їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, які створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з

археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність.

Пам'ятка археології – це археологічний об'єкт національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Комплекс – це топографічно визначена сукупність окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини [41, 77].

2. Наукова термінологія:

Артефакт – це конкретний речовий об'єкт, зроблений людиною відповідно до норм культури; поняття сформовано наступними ознаками: 1) речовинність, 2) штучність, 3) культурна нормативність (обумовленість і підпорядкованість вигляду системі норм культури). Іншими словами – будь-яке творіння рук людини – споруда, знаряддя праці, витвір мистецтва, житло, посудина або інший об'єкт. Ознак артефакту може набути й ландшафт у тому випадку, якщо він зазнав істотних змін в результаті діяльності людини: дії вогню, спорудження будівель або доріг, обробки ґрунту й т. ін.

Археологічна пам'ятка – сукупність артефактів й відкладів, в яких усі вони зв'язані в одне ціле безпосереднім зіткненням, взаємонакладанням або взаємопроникненням. Поняття пам'ятки служить безпосередньо задля встановлення не життєвих, а суто археологічних співвідношень між її культурними складовими та трактується як будь-яке місце, що колись було заселене або використовувалося людиною та виявлене археологами в процесі розвідок або розкопок – від невеликої тимчасової стоянки до міста зі складною структурою.

Комплекс – це поєднання речей, територіально зосереджених на певній ділянці і функціонально взаємопов'язаних, в основі якого лежить або ймовірно лежала споруда або відбувалася життєва ситуація, подія чи процес. Комплекс, у вузькому сенсі, – група речей, знайдених разом, у широкому сенсі – група артефактів, характерних для конкретного місцезнаходження або археологічної культури.

Компонент – це набір археологічних елементів, що характеризує певний етап існування однієї пам'ятки чи об'єкта. На одній і тій самій пам'ятці чи об'єкті можуть бути представлені декілька компонентів, розрізняти які дозволяє кардинальна зміна типового набору артефактів.

Культура – це матеріальна складова існування певного співтовариства, яка виражена в залишках одночасних компонентів зі схожими комплексами або наборами речей, що були виявлені в різних місцях.

Методи вилучення матеріальних залишків – це збирання артефактів на поверхні ґрунту, просіювання ґрунту з культурного шару крізь сито тощо.

Археологічний (культурний) шар – це нашарування ґрунту, який утворився внаслідок (під час) життєдіяльності людей та містить в собі різноманітні артефакти. Має виключно важливе значення в силу наукової інформації про пам'ятку чи об'єкт археології, яка міститься в ньому [43].

З розвитком незалежної Української держави виникла потреба реформ в частині збереження та охорони культурної спадщини, а також розробці нових програм діяльності, спрямованих на охорону пам'яток, які б сприяли практичному втіленню норм і принципів міжнародного та національного права у природоохоронній сфері. З огляду на те, що з отриманням незалежності Україна стала повноправним членом Ради Європи (1995 р.), особливої значущості набувають питання включення України у культурний простір Європи, що проявляється у тому числі й у координації системи заходів щодо охорони культурних пам'яток, а також у приведенні вітчизняної практики природоохоронної діяльності до європейських стандартів. Таким чином, діяльність нашої держави у сфері організації охорони природних та культурних (в тому числі археологічних) пам'яток є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень.

На сьогодні система європейської співпраці у сфері охорони культурної та природної спадщини базується на низці нормативно-правових актів, які не лише регулюють перебіг зазначеної діяльності, але й визначають її універсальні принципи та стандарти. Серед них слід назвати насамперед такі:

“Європейська культурна конвенція” (1994 р.), “Конвенція про захист європейської археологічної спадщини” (1969 р.) [77].

Законом України “Про охорону археологічної спадщини” визначено основні аспекти діяльності, пов’язані з охороною археологічної спадщини України як невід’ємної частини культурної спадщини людства, а також визначено права та обов’язки дослідників археологічної спадщини. У статті 3 цього закону вказано, що основними завданнями держави у сфері охорони археологічної спадщини є:

- регулювання суспільних відносин у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;
- забезпечення права громадян на пізнання археологічної спадщини України;
- забезпечення права науковців на проведення археологічних досліджень;
- визначення повноважень державних органів у сфері охорони археологічної спадщини;
- сприяння державній політиці у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;
- визначення видів об’єктів археологічної спадщини;
- визначення відповідних прав та обов’язків осіб, у користуванні або володінні яких перебувають археологічні об’єкти чи предмети;
- створення необхідних умов для забезпечення охорони об’єктів археологічної спадщини;
- створення нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження археологічної спадщини;
- визначення критеріїв щодо видачі кваліфікаційних документів та дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території археологічної пам’ятки, в визначених зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею або водою;

– правове регулювання фінансування охорони і дослідження археологічної спадщини [43].

Землі, на яких розташовані території та об'єкти археологічної спадщини, разом із землями природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення становили єдину категорію земель, що законодавчо визначена ще Земельним кодексом УРСР 1990 р. З прийняттям Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. вони законодавчо виокремлені в самостійну категорію з назвою “землі історико-культурного призначення”.

Виділення земель історико-культурного призначення в окрему категорію земель, що підлягають особливій охороні, пов'язане з необхідністю збереження об'єктів культурної спадщини українського народу. Таке рішення викликало необхідність вироблення нових підходів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення відносин, об'єктом яких стали землі історико-культурного призначення (сюди належать землі історико-культурних заповідників, меморіальних парків, поховань, археологічних та архітектурних пам'яток і архітектурно-ландшафтних комплексів) [37, 83].

Об'єктом культурної спадщини, відповідно до ст. 1 Закону України “Про охорону культурної спадщини”, є визначне місце, споруда, комплекс або їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, природного естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [44].

Закон “Про охорону культурної спадщини” не містить визначення пам'ятки природи. Однак у цьому законі чітко окреслений статус пам'яток природи:

“об'єкт культурної спадщини – може бути природним, природно-антропогенним об'єктом” (стаття 1) [44];

“серед типів об’єктів культурної спадщини є споруди, в тому числі печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, а також визначні місця – зони або ландшафти, природні об’єкти та природно-антропогенні витвори” (стаття 2) [44].

Окрім того, з восьми, визначених у цьому законі видів об’єктів культурної спадщини, два мають безпосередній стосунок до природи (стаття 2): об’єкти садово-паркового мистецтва та ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність.

В Україні діє також Закон “Про природно-заповідний фонд”. Цей закон дає визначення природно-заповідного фонду України, до якого належать (стаття 3): природні території та об’єкти, природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи (комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні, пралісові), заповідні урочища, штучно створені об’єкти, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва [45].

За підрахунками фахівців, в Україні зареєстровано понад 500 унікальних феноменів неживої природи. До таких об’єктів безпосередньо належать і палеолітичні стоянки, особливості охорони яких є важливими для світової спільноти, зокрема установ, які є відповідальними за збереження культурної спадщини.

Важливим кроком у напрямі розв’язання проблемних питань правової регламентації охорони об’єктів культурної спадщини стало затвердження на законодавчому рівні “Загальнодержавної програми збереження та використання об’єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки”, основними завданнями якої визначено забезпечення державного обліку та контролю збереження і використання об’єктів спадщини, а також сприяння залученню інвестицій у процеси організації охорони, реабілітації та використання пам’яток тощо [42, 77].

Серед заходів, спрямованих на забезпечення виконання цієї Програми, можна виділити такі:

- підготовка кадрів для здійснення діяльності у сфері охорони культурної спадщини та підвищення їхньої кваліфікації;
- проведення обстеження стану пам'яток з метою визначення об'єктів, на яких необхідно першочергово провести дослідні, протиаварійні та консерваційні роботи, та складання їхнього переліку;
- забезпечення ведення постійного моніторингу об'єктів культурної спадщини;
- сприяння залученню об'єктів культурної спадщини до національних і міжнародних туристичних маршрутів [28, 77, 94].

Стоянка (тип археологічної пам'ятки чи об'єкта) – це давнє неукріплене поселення. Стосовно стоянок існують певні відмінності в розумінні терміну. Залежно від часу функціонування поселень розрізняють стоянки палеолітичні, мезолітичні, неолітичні, епохи енеоліту та бронзи, середньовічні. Для ранніх епох (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт) під терміном “стоянка” розуміють довготривалі поселення зі слідами тривалого колективного проживання людей. Подібні стоянки вирізняються цілком сформованим культурним шаром. Для пам'яток наступних епох “стоянками” називають тимчасові (зазвичай сезонні) місця перебування людей.

Одним з найважливіших етапів процесу організації охорони та збереження палеолітичних пам'яток є інформування населення про об'єкти культурної спадщини. Така процедура проводиться шляхом:

1. публікації єдиного Державного реєстру нерухомих пам'яток України та внесених до нього змін;
2. встановлення охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їхніх територій незалежно від форм власності.

Публікацію такого реєстру та внесених до нього змін у спеціалізованому періодичному виданні зазвичай здійснює Центральний орган виконавчої влади

у сфері охорони культурної спадщини – Міністерство культури та інформаційної політики України. Регіональні органи виконавчої влади (обласні та районні державні адміністрації) повинні забезпечувати, за можливості, вільний доступ до пам'яток з метою їхнього екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється спеціальними охоронними договорами [36, 42].

Окрім того, досить значна частина пам'яток неживої природи (зокрема, палеолітичні стоянки), що потребує спеціальної охорони від руйнування та інших чинників знаходяться під шаром ґрунту. Одним з основних законодавчих документів, крім Конституції України, що покликаний регулювати земельні відносини, є Земельний кодекс України, положення якого потрібно обов'язково враховувати в процесі організації охорони археологічної спадщини. Перш за все, статтею 1 цього кодексу земля визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі [22]. З огляду на це, саме держава, виступаючи в інтересах суспільства, повинна запобігати таким ситуаціям, як: нецільове використання земель з об'єктами культурної та археологічної та природної спадщини, самовільне зайняття таких земельних ділянок тощо.

У підсумку варто додати, що на територіях, де розташовані археологічні пам'ятки, зокрема палеолітичні стоянки, встановлюється особливий режим охорони та використання, який передбачає дотримання непорушності взаємного розташування шарів об'єкта. Такий режим виключає проведення на визначених ділянках археологічних досліджень без наявності спеціальних дозволів, а також проведення будь-якої господарської діяльності, наслідком

котрої може стати пошкодження, знищення або руйнування культурного шару археологічних об'єктів та пов'язаних з ними рухомих предметів.

1.3. Паспортизація палеолітичних стоянок

Попри те, що палеолітичні стоянки мають величезну природну та історичну цінність, належать в Україні до об'єктів культурної спадщини і повинні перебувати під охороною, більшість з них є на межі цілковитого знищення. Організація процесів охорони і збереження, а також моніторингу стану таких пам'яток повністю повинна ґрунтуватись на державних нормативно-правових актах.

Процеси організації охорони палеолітичних стоянок регулюються положеннями, викладеними у Законі України “Про охорону археологічної спадщини”. Цей документ визначає охорону археологічної спадщини як комплекс заходів, що їх вживають відповідно до законодавства органи державної влади, підприємства, установи, організації, громадяни і які спрямовані на ведення обліку, захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію об'єктів археологічної спадщини, а також поширення знань про археологічну спадщину. Характерною особливістю об'єктів археологічної спадщини є матеріальне втілення наукової інформації, у тому числі природничої, що здебільшого зберігається на місці утворення, незалежно від стану збереженості [43].

Відповідно до законодавства, однією з ключових складових охорони і збереження палеолітичних пам'яток в Україні, як і у будь-якій країні світу, є інформування про об'єкти культурної спадщини. Для забезпечення цього процесу існує єдиний Державний реєстр нерухомих пам'яток України, до якого регулярно вносяться зміни та оновлення. Завдяки інформації з такого реєстру органи місцевого самоврядування організують подальший процес інформування населення. Публікація єдиного Державного реєстру нерухомих пам'яток України та внесення до нього змін у спеціалізованому періодичному

виданні належить безпосередньо до повноважень Міністерства культури та інформаційної політики України.

Наступним важливим етапом у процесі організації охорони пам'яток є визначення спеціального режиму використання та окреслення зон охорони пам'яток. Визначаються такі зони відповідною науково-проектною документацією і затверджуються: для пам'яток національного значення – центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини (Міністерство культури та інформаційної політики України), для пам'яток місцевого значення – органом охорони культурної спадщини обласної державної адміністрації (Департамент культури та туризму обласної військової адміністрації).

Для внесення пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України в обов'язковому порядку здійснюється інвентаризація (паспортизація) об'єктів, яка включає в себе підготовку та заповнення визначеного законодавством комплексу документів та подання таких документів до Міністерства культури та інформаційної політики України.

Паспортизація об'єктів культурної спадщини здійснюється на основі бланків, затверджених спільним наказом Міністерства культури та інформаційної політики України та Державного комітету України з будівництва та архітектури від 13.05.2004 р. № 295/104 “Про затвердження форм облікової картки та паспорта об'єкта культурної спадщини”, а занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України відповідно до положень Постанови Кабміну України від 27.12.2001 року № 1760 “Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України” [36, 77].

Ключовою метою паспортизації є заповнення паспорта пам'ятки за встановленим законодавчо зразком. Методичні рекомендації щодо заповнення паспорта пам'ятки, схвалені наказом Державної служби охорони культурної спадщини від 15.09.2005 р. № 15, містять такі основні вказівки:

- Паспорт повинен містити всебічну, докладну й достовірну інформацію про об'єкт культурної спадщини.
- Паспорт заповнюється українською мовою. У разі, якщо на пам'ятці є написи іншими мовами, в тексті паспорта вони наводяться мовою оригіналу та в українському перекладі.
- Паспорт складається з установленної кількості тематичних полів, обмежених рамкою, куди вноситься відповідна інформація про конкретний об'єкт.
- У тематичному полі “Найменування об'єкта” подається повна сучасна назва об'єкта. У разі наявності кількох найменувань об'єкта, у т. ч. первісного, відмінного від сучасного, необхідно всі найменування навести в дужках після сучасної назви.
- У тематичному полі “вид” дається визначення виду об'єкта культурної спадщини відповідно до статті 2 Закону України “Про охорону культурної спадщини”: археологічний, історичний, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтний. У разі, якщо об'єкт є комплексним і належить до кількох видів, необхідно вказати всі види.
- У тематичному полі “тип” дається визначення типу об'єкта культурної спадщини відповідно до статті 2 Закону України “Про охорону культурної спадщини”: споруда (витвір), комплекс (ансамбль), визначне місце.
- У тематичному полі “категорія пам'ятки” вказується, відповідно до документів про взяття об'єкта культурної спадщини на облік як пам'ятки, категорія пам'ятки: національного значення; місцевого значення.
- Для об'єктів, розташованих поза межами населених пунктів, слід вказувати максимально точну прив'язку до постійних топографічних орієнтирів, а також шляхи під'їзду.
- У тематичному полі “Історичні дані про об'єкт” вказуються: причини, характер і хронологія утворення (виникнення) та змін об'єкта.

Характер інших історичних даних, що мають бути зазначені в цьому тематичному полі, залежить від виду об'єкта: для археологічних об'єктів вказуються також ким і коли виявлено об'єкт, проводилися розвідки і розкопки з зазначенням характеру проведених досліджень, установи, організації, прізвищ та ініціалів дослідників, а також місця зберігання колекцій і наукових звітів [36].

Перелік необхідних документів для включення пам'ятки до Державного реєстру нерухомих пам'яток України включає в себе, в першу чергу, паспорт пам'ятки, заповнений за зразком, затвердженим державою на законодавчому рівні, а також низку інших охоронних документів, необхідних для розгорнутої характеристики об'єкту:

- *облікова картка пам'ятки*, де міститься її базова коротка характеристика (інформація про точну локалізацію, визначення типу, виду та категорії за визначеними стандартами, просторові характеристики, роль у навколишньому середовищі, функціональне використання, оцінка автентичності об'єкта, а також перелік факторів, що загрожують збереженню та стислий перелік рекомендацій для організації охорони);
- *історична довідка*, що містить стисло характеристику етапів дослідження пам'ятки;
- *акт візуального обстеження* або *акт технічного огляду* (міститься інформація, одержана на основі здійсненого безпосереднього моніторингу сучасного стану використання та збереження об'єкта).

Надзвичайно важливим у процесі підготовки облікової документації для включення пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України є правильне визначення *критерію автентичності* об'єкту. Згідно зі статтею 1 Закону України “Про охорону культурної спадщини” встановлено, що предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість, що становить його природну або історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. При визначенні предмету охорони об'єкта

культурної спадщини слід керуватися критеріями, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 “Про затвердження Порядку визначення категорій пам’яток для занесення об’єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам’яток України”, а саме:

Об’єкти культурної спадщини національного значення є особливою природною або культурною цінністю і повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

- справили значний вплив на розвиток культури, науки, архітектури, містобудування, мистецтва країни;
- безпосередньо пов’язані з природними процесами, історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей;
- були витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю.

Критерій автентичності означає, що пам’ятка повинна значною мірою зберегти свою природну форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі.

Об’єкти культурної спадщини місцевого значення повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

- вплинули на розвиток культури, науки, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону;
- пов’язані з природними процесами, історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону;
- є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи.

Визначений на підставі цих критеріїв предмет охорони має бути зазначений в обліковій картці об’єкта культурної спадщини та паспорті об’єкта культурної спадщини.

Приклади облікових документів, підготовлених для внесення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України палеолітичної стоянки Ігровиця I, наведено нижче (табл. 1.1–1.4).

Паспорт палеолітичної стоянки Ігровиця I

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Стоянка Ігровиця I, багатошарова

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Споруда	Місцевого значення

1. Дата утворення об'єкта:

Середній палеоліт (150-30 тис.р.до н.е.)

2. Місцезнаходження об'єкта:

Північна частина Подільської височини (Тернопільського плато), на вершині крутого схилу лівого берега річки Ігри – лівої притоки Серету (басейн Дністра), у південних околицях села Ігровиці Тернопільського району (за 20 км на північ від Тернополя), в урочищі Гора Диблянка.

3. Охоронний № пам'ятки:

Охоронний номер не присвоєно

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятий на державний облік та визначено категорію пам'ятки:**5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:**

Відсутні

6. Власник:

Державна власність

7. Користувач:

Ігровицька сільська рада 47701, с. Ігровиця

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Недіючий піщаний кар'єр, молодий ліс	Поселення часів середнього палеоліту	Об'єкт археологічних досліджень (1988-2011 р.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Пам'ятка відкрита О. Ситником у 1981 р. У 1988 р. експедицією Тернопільського

2

красознавчого музею проведено археологічні розкопки, що дали можливість задокументувати два різновікових культурних горизонти, розділених стерильним прошарком суглинків. Дослідження 2011 р. на стоянці мали інший методичний характер. Вони були спрямовані на з'ясування, насамперед, геолого-стратиграфічних умов формування і захоронення культурних шарів у межах усієї пам'ятки. Оскільки стоянка знаходиться в районі невеликого недіючого піщаного кар'єру, то перспективним видалося зачищення усіх його стінок, які простягалися з півночі на південь. Ігровиця I увійшла в науковий обіг як двошарова стоянка.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Ігровиця Тернопільського району Тернопільської області), на території недіючого піщаного кар'єру, в молодому лісі.
Ландшафт	Стоянка розміщена в північній частині Подільської височини на вершині крутого схилу лівого берега річки Ігри – лівої притоки Серету (басейн Дністра); рослинність лісова та лісостепова.
Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта — ділянка археологічного культурного шару. Культурний шар I (пізньопалеолітичного віку) знаходиться у верхньоплейстоценових лесах на глибині приблизно 2,20–2,40 м, а шар II мустьєрського часу залягає нижче – на глибині 2,70–3,10 м у перевідкладених відкладах надгорохівської соліфлюкційної пачки. Практично вся соліфлюкційна пачка розрізу Ігровиці I може розглядатись як культурний горизонт мустьє, оскільки артефакти (кремінь і фауна) зустрічаються по всьому шару II. Фауна: північний олень, благородний олень, видра річкова, бабак степовий, лемінг копитний, мамонт, шерстистий носоріг. Крем'яний комплекс: нуклеуси, нуклеподібні уламки, відщепи, скребки та скребла тощо.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Основного впливу об'єкт зазнав в період функціонування піщаного кар'єру за радянських часів (1970-80ті рр.). Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, проте слугували своєрідним "консерватором", що допомогло їм зберегтися, а роботи піщаного кар'єру, в свою чергу, дали можливість виявити місцезнаходження археологічної пам'ятки.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні
Опис території об'єкта	Сільськогосподарські землі, ліс.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Матеріал — піщаний, супіщаний, суглинний (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, не здійснюється). Акт візуального обстеження від 10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку,	Довідка про майнову цінність відсутня

3

вартість в гривнях	

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	600 м ²
Опис меж території об'єкта	Стінка довжиною близько 60 м, в основі уступу ділянка шириною 5 м, над уступом – також 5 м.

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ігровиця I дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустерського до верхньопалеолітичного, хоча за геологічними спостереженнями він знаходиться у ранньовюрмських відкладах. Ознаки, що простежуються у комплексі, дозволяють ставити питання про виділення окремого технічного прийому продукування заготовок відщепного типу, який можна умовно назвати "постлеваллуазьким відщепним". Ігровиця I має самостійне геологічне значення, оскільки містить декілька викопних ґрунтів, комплекс делювіально-соліфлюкційних відкладів, а також палеокріогенні структури. Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №

4

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки)	1988-1989 рр.	Міністерство культури України	Археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею О. С. Ситник	Тернопільський краєзнавчий музей
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	1996, 2010-2011 рр.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	Фауністичні рештки: північний олень – 10 кісток, 4 особини; олень благородний – 3 кістки, 1 особина; видра річкова – 1 кістка, 1 особина; песець – 3 кістки, 1 особина; корсак – 2 кістки, 2 особини; бабак степовий – 16 кісток, 1 особина; полівка водяна – 4 кістки, 1 особина; лемінг копитний – 5 кісток, 1 особина; чирок свистунок – 4 кістки, 1 особина; ховрах – права щелепа; лисиця звичайна – права щелепа і фрагмент метаподіума; мамонт чи носоріг волохатий – фрагмент трубчастої кістки. Крем'яний комплекс: нуклеуси – 2 екз. (0,2 %); нуклеоподібні уламки – 3 екз. (0,3%); знаряддя – 18 екз. (1,9 %); пластини – 81 екз. (8,7 %); відщепи – 256 екз. (27,4 %); природні уламки, дрібні скалки, луски – 574 екз. (61,3 %). Всього: 934 екз.
Іконографічні матеріали	Відсутні
Бібліографічні матеріали	1. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64. 2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с. 3. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54. 4. Ситник О., Коропецький Р., Богуцький А., Томенюк О., Ланчонт М., Мадейська Т., Крайцаж М., Крайцаж М. Т. Багатошарова палеолітична стоянка Ігровиця I // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. – 2013. – Вип. 17. – С. 22–72. 5. Łanczont M., Sytnyk O., Bogucki A., Madeyska T., Krajcarz M., Krajcarz M. T., Koropeckij R., Żogała D., Tomek T., Kusiak J. (2014). Character and chronology of natural events modifying the Palaeolithic settlement records in the Ihrovytsia site (Podolia,

5

Ukraine). Quaternary International, 326-327, 213-234. doi:10.1016/j.quaint.2013.09.027

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезонашування Стоянки Ігровиця I	1	2021 р.	А. Шевцова
Графічні рисунки та фото кременів	3	2013 р.	О. Ситник
План розкопу та стратиграфічна колонка	1	2013 р.	А. Богуцький
Фото фіксація:			
Фото околиць пам'ятки	1	2010 р.	О. Томенюк
Фото ділянки розкопу стоянки	1	2010 р.	О. Томенюк
Фото сучасного стану пам'ятки	2	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

6

Додаток 1

Графічні матеріали та фотофіксація

Рис. 1. Місцезнаходження стоянки Ігровиця I (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Околиці палеолітичної стоянки Ігровиця I, 2010 р.

Рис. 3. Фото розкопу палеолітичної стоянки Ігровиця I, 2010 р.

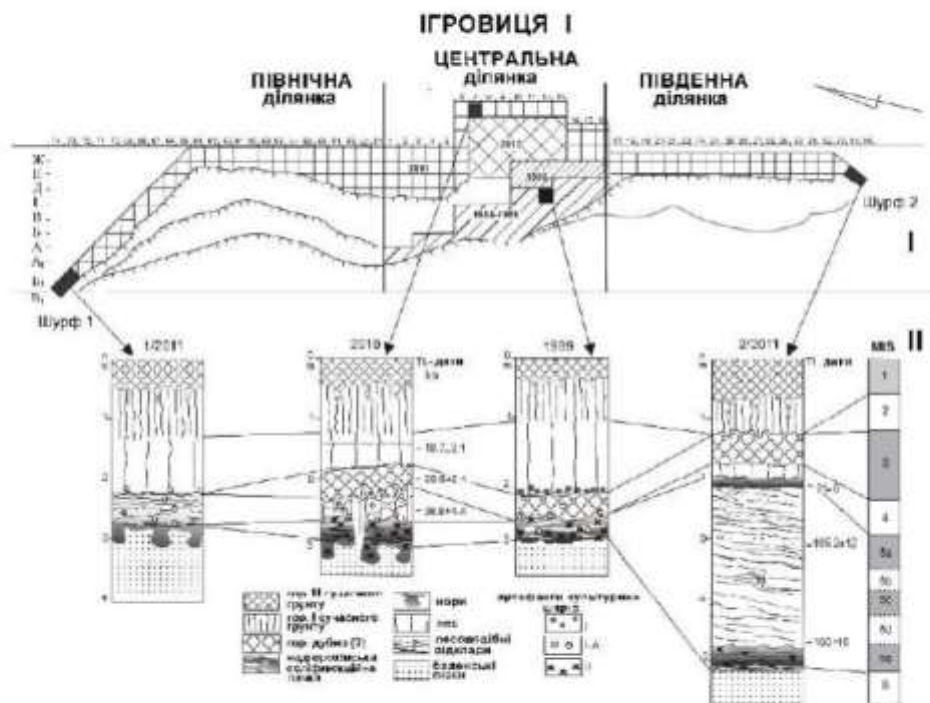

Рис. 4. Ігровиця I – план розкопу; II – стратиграфічні колонки відкладів з ТЛ-датуванням, 2013 р.

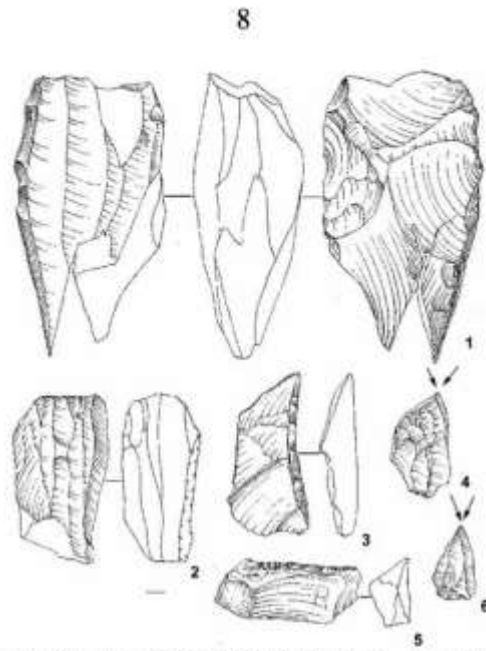

Рис. 5. Ігровиця I, Культурний шар I. Верхній палеоліт: 1, 2 – нуклеуси; 3–6 – знаряддя праці

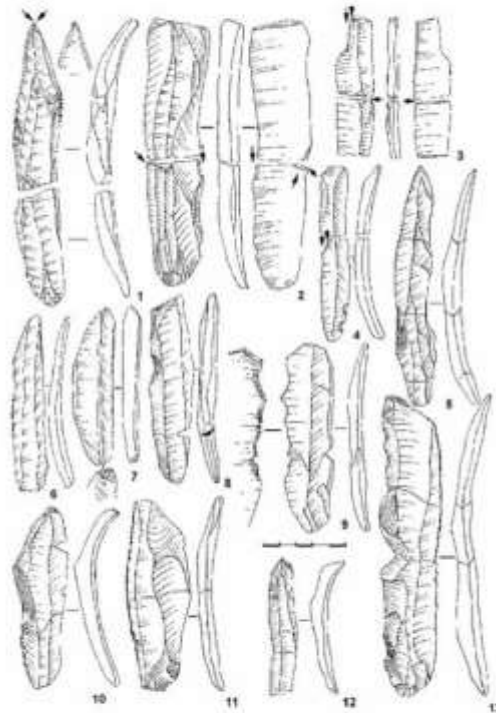
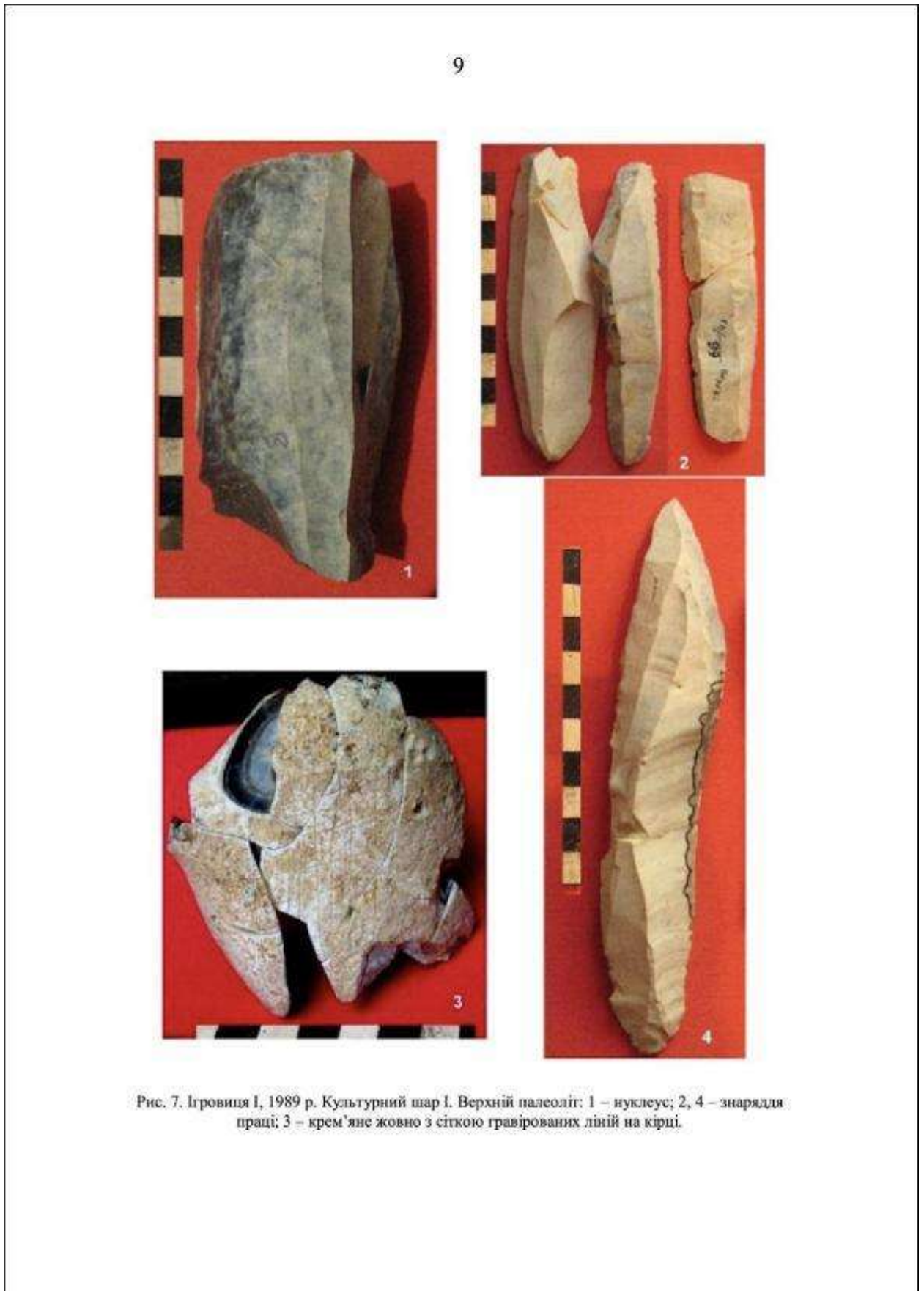

Рис. 6. Ігровиця I, Культурний шар I. Верхній палеоліт. Знаряддя праці на пластинах

10

Рис. 8. Ігровиця, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

11

Рис. 9. Ігровиця, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Облікова картка палеолітичної стоянки Ігровиця I

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична стоянка Ігровиця I, багатощарова

Дата утворення об'єкта середній палеоліт (150-30 тис. р. до н. е.)

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6125283400

область Тернопільська

район Тернопільський

населений пункт (тип та назва) село Ігровиця

район населеного пункту (за наявності)

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку): вершина крутого схилу лівого берега річки Ігри у південних околицях села Ігровиці Тернопільського району (за 20 км на північ від Тернополя), в урочищі Диблянка

GPS координати 49°40'28.00" Пн; 25°32'36.50" Сх.

<https://goo.gl/maps/NaF4P893RsO9E7c99>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа 600 м²

Межі Стінка довжиною близько 60 м, в основі уступу ділянка шириною 5 м, над уступом – 5 м.

Рис. 1. Розгашування палеолітичної пам'ятки Ігровиця I на топографічній карті

Тип об'єкта (рекомендований)

споруда

комплекс

визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

археологічний

історичний

монументальне мистецтво

архітектура

містобудування

- садово-паркове мистецтво
- ландшафт
- наука і техніка

Категорія (рекомендована)

- пам'ятка національного значення
- пам'ятка місцевого значення

Форма власності

- приватна
- комунальна
- державна
- не відомо

Власник

Уповноважена(ний) власником особа(орган) Білецька сільська громада, 47707, с. Біла, вул. Молодіжна, буд. 19, голова громади Малик Дмитро Васильович, e-mail: 14029160@mail.gov.ua

Користувач Ігровицька сільська рада 47701, Тернопільська обл., Тернопільський р-н, с. Ігровиця, вул. Гагаріна, буд. 57, Телефон: 0352-298845, Староста: Винницький Петро Миколайович
(*зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання*).

II. Характеристика об'єкта**Опис території, на якій знаходиться об'єкт**

- історичний центр
- міський ландшафт
- сільський ландшафт
- індустриальний ландшафт
- паркова (зелена) зона
- сільськогосподарські землі
- заповідні території

V ліс

- дно водних об'єктів
- інше

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

- об'єкт домінує / є домінантою
- частина регулярної забудови
- видимий при безпосередньому наближенні

V вгадується (простежуються окремі елементи)

- об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)
- сліди об'єкта на поверхні відсутні
- інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина 60 м, ширина 10 м

Культурна цінність об'єкта

☒ археологічна	☐ типовий	☐ рідкісний
	☒ значний	☐ унікальний

☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ігровиця I дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного, хоча за геологічними спостереженнями він знаходиться у ранньовюрмських відкладах. Ознаки, що простежуються у комплексі, дозволяють ставити питання про виділення окремого технічного прийому продукування заготовок відщепного типу, який можна умовно назвати "постлеваллуазьким відщепним". Ігровиця I має самостійне геологічне значення, оскільки містить декілька викопних ґрунтів, комплекс делювіально-соліфлюкційних відкладів, а також палеокріогенні структури.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні (первісні) функції	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові ☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні	Недіючий піщаний кар'єр, молодий ліс, землі сільськогосподарського призначення	V сприяє збереженню ☐ завдає незначної шкоди ☐ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі ☒ інше: стоянка часів середнього палеоліту		

Перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на об'єкті

Основного впливу об'єкт зазнав в період функціонування піщаного кар'єру за радянських часів (1970-80ті рр.). Потенційну загрозу для об'єкту можуть становити ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки.

Рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини

Взяти стоянку під охорону, визначити межі пам'ятки, встановити охоронні знаки та інформаційні стенди. Використовувати для проведення наукових досліджень, студентських практик, екскурсій, а також в інших наукових і пізнавальних цілях.

Джерела та література

1. *Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О.* Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
3. *Ситник О.* Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // *Археологічні дослідження Львівського університету.* – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.
4. *Ситник О., Коропецький Р., Богуцький А., Томенюк О., Ланчонт М., Мадейська Т., Крайцаж М., Крайцаж М. Т.* Багатошарова палеолітична стоянка Ігровиця I // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині.* – 2013. – Вип. 17. – С. 22–72.
5. *Lanczont M., Sytnyk O., Bogucki A., Madeyska T., Krajcarz M., Krajcarz M. T., Koropeckyj R., Żogała D., Tomek T., Kusiak J.* (2014). Character and chronology of natural events modifying the Palaeolithic settlement records in the Ihrovytsia site (Podolia, Ukraine). *Quaternary International*, 326-327, 213-234. doi:10.1016/j.quaint.2013.09.027

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

_____ Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації

_____ Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка палеолітичної стоянки Ігровиця I

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – багатощарова палеолітична стоянка Ігровиця I, в околицях с. Ігровиця, урочище Гора Диблянка Тернопільського району Тернопільської обл.

Пам'ятка відкрита О. Ситником у 1981 р. У 1988 р. експедицією Тернопільського краєзнавчого музею проведено археологічні розкопки, що дали можливість задокументувати два різновікових культурних горизонти, розділених стерильним прошарком суглинків. Дослідження 2011 р. на стоянці мали інший методичний характер. Вони були спрямовані на з'ясування, насамперед, геолого-стратиграфічних умов формування і захоронення культурних шарів у межах усієї пам'ятки. Оскільки стоянка знаходиться в районі невеликого недіючого піщаного кар'єру, то перспективним видалося зачищення усіх його стінок, які простягалися з півночі на південь. Ігровиця I увійшла в науковий обіг як двошарова стоянка.

Література:

1. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-солифлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
3. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.
4. Ситник О., Коропецький Р., Богуцький А., Томенюк О., Ланчонт М., Мадейська Т., Крайцаж М., Крайцаж М. Т. Багатощарова палеолітична стоянка Ігровиця I // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. – 2013. – Вип. 17. – С. 22–72.
5. Łanczont M., Sytnyk O., Bogucki A., Madeyska T., Krajcarz M., Krajcarz M. T., Koropeckyj R., Żogała D., Tomek T., Kusiak J. (2014). Character and chronology of natural events modifying the Palaeolithic settlement records in the Ihrovytsia site (Podolia, Ukraine). *Quaternary International*, 326-327, 213-234. doi:10.1016/j.quaint.2013.09.027

Богуцький Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження палеолітичної стоянки Ігровиця I

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка
(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)

Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип: Палеолітична стоянка Ігровиця I, багатошарова, пам'ятка археології місцевого значення, охоронний номер не присвоєно, вид – археологічний, тип – споруда.

Місцезнаходження: Тернопільська область, Тернопільський район, с. Ігровиця, урочище Диблянка
GPS координати 49°40'28.00" Пн; 25°32'36.50"Сх.

Територія пам'ятки: площа 600 м²; стінка довжиною близько 60 м, в основі уступу ділянка шириною 5 м, над уступом – 5 м.

Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки: Зони охорони не визначено.

Підстава проведення моніторингу: Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в натурі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.

Опис стану об'єкт культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкт за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний): Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). Ознаки, що простежуються у комплексі, дозволяють ставити питання про виділення окремого технічного прийому продукування заготовок відщепного типу, який можна умовно назвати "постлеваллуазьким відщепним". Ігровиця I має самостійне геологічне значення, оскільки містить декілька викопних ґрунтів, комплекс делювіально-соліфлюкційних відкладів, а також палеокріогенні структури. Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Основного впливу об'єкт зазнав в період функціонування піщаного кар'єру за радянських часів (1970-80ті рр.). Потенційну загрозу для об'єкту можуть становити ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки.

Шевцова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові
особи, яка склала акт візуального
обстеження)

(підпис)

Шевцова А. А.
(ініціали та прізвище)

Ягодинська Марина Олександрівна
(директор Тернопільського обласного
центру охорони та наукових досліджень
пам'яток культурної спадщини, к.і.н.)

(підпис)

Ягодинська М. О.
(ініціали та прізвище)

Після подання до уповноважених органів виконавчої влади на місцях документи проходять перевірку та передаються безпосередньо до Міністерства культури та інформаційної політики України, де на підставі їхнього аналізу приймається рішення про внесення пам'яток до єдиного Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Такий процес може тривати від кількох тижнів до декількох місяців. Об'єкт вносять до реєстру після публікації Міністерством культури та інформаційної політики Наказу про взяття пам'ятки під охорону. Таким наказом присвоюється офіційна назва пам'ятки, а також встановлюється її категорія та надається охоронний номер.

Процес організації охорони має на меті запровадження особливого режиму використання на територіях, де розташовані палеолітичні стоянки. Такий режим передбачає дотримання непорушності взаємного розташування шарів об'єкта, а також унеможливує проведення на визначених ділянках археологічних досліджень та будь-якої господарської діяльності, наслідком якої може стати пошкодження, знищення або руйнування культурного шару археологічних об'єктів та пов'язаних з ними рухомих предметів, що враховують у разі видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки [74].

Паспортизація таких пам'яток як палеолітичні стоянки – це досить тривалий процес, який вимагає ретельного опрацювання та аналізу усіх відомостей про об'єкт у літературних джерелах та архівних матеріалах, а також обов'язкового обстеження та аналізу сучасного стану об'єктів. Паспорти пам'яток містять їх комплексну характеристику, що значно спрощує процес організації їхньої охорони в подальшому.

1.4 Методи дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства

У ході роботи над дисертацією і дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства, а також проблематики стану збереження та процесів організації охорони цих об'єктів, застосовано низку

методів камеральних і польових досліджень, кожен з яких сприяв комплексному та детальному аналізу.

Польові дослідження здійснювали для спостереження та аналізу сучасного стану збереження та використання окремих палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на території Північного Поділля. Ці дослідження на місцях включали в себе збір даних та документування поточного стану збереження палеолітичних стоянок з метою подальшого заповнення охоронних документів, що дають підстави для включення стоянок до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Камеральні методи досліджень включають головно загальнонаукові. Одним з основних таких методів, застосованих у ході роботи над дисертацією, є аналіз. Змістом аналізу є уявне розчленовування предмета на частини, що досліджуються як частини цілого. Розгляд об'єкту як особливої системи, що складається з елементів, дає змогу пізнати і комплексно схарактеризувати предмет, виявити і визначити закономірності його розвитку. Кожна з виділених частин аналізується окремо в межах загального цілого. У контексті дослідження палеолітичних стоянок Поділля метод аналізу застосовано для характеристики природних особливостей, культурних шарів, загальногеографічних даних та особливостей збереження з метою комплексної характеристики палеолітичних стоянок як пам'яток природи та суспільства.

Об'єднання (синтез) географічних, археологічних, стратиграфічних, геоморфологічних та інших наукових даних застосовано в ході досліджень дисертації для створення загальної картини про давнє середовище та життя людей. Синтезована інформація забезпечує підґрунтя для розуміння комплексності палеолітичних стоянок.

Виокремлення загальних закономірностей розселення давніх людей та збереження палеолітичних стоянок під впливом рельєфу території їхніх околиць здійснювалося за допомогою застосування загальнонаукового методу індукції.

Хронологічний (історичний) метод дослідження, що базується на вивченні розвитку процесів та викладенні характеристик об'єктів у хронологічній послідовності, застосовано для систематизації історії природничих та археологічних досліджень палеолітичних стоянок на Поділлі.

Проведено опрацювання літературних джерел і законів, що включає детальне вивчення історичних записів, аналіз наукових публікацій. Це стало основою для розробки стратегії захисту та пропозицій конкретних заходів щодо охорони палеолітичних стоянок на сучасному етапі.

Картографічний метод застосовано в ході розробки комплексу карт для морфометричного аналізу рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп. Картографічні матеріали розроблені з застосуванням геоінформаційних систем (ГІС), а саме сучасного програмного забезпечення QGIS [71, 79, 89, 110, 113].

Морфометричний аналіз – метод, який базується на характеристиці зовнішніх рис рельєфу за кількісними показниками. Під зовнішніми рисами (морфологією) зазвичай розуміють параметри рельєфу, які визначаються розмірами, абсолютною висотою, формою піднять чи знижень, крутістю і формою схилів, ступенем ерозійного розчленування. Предметом дослідження морфології рельєфу є зовнішня форма сучасних форм рельєфу, які морфометрія характеризує з кількісного боку [23].

Кarti для морфометричного аналізу рельєфу (цифрові моделі, карти експозиції та крутості схилів, вертикального розчленування рельєфу та 3D моделі рельєфу околиць палеолітичних стоянок) розроблено на основі топографічних карт (масштаб 1:25 000) та SRTM моделі рельєфу Землі. SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) – це Міжнародна місія з отримання даних цифрової моделі рельєфу території Землі. З борту космічного корабля багаторазового користування Shuttle проведено радарну інтерферометричну зйомку поверхні земної кулі. За результатом зйомки SIR-C (SRTM C-band) створено цифрову модель рельєфу майже 80 % поверхні Землі. Дані SRTM існують у декількох версіях: попередні (версія 1, 2003 р.) і остаточна (версія 2,

лютий 2005 р.) [96]. Остаточна версія пройшла додаткову обробку, виділення берегових ліній і водних об'єктів, фільтрацію помилкових значень. Дані поширюються в декількох варіантах. Більш точні дані (SRTM 1) з розміром осередку 30×30 раніше були доступні лише для території США, а для територій решти поверхні Землі в доступі були тільки дані з розміром осередку 90×90 м (SRTM 3). У 2011 р. за даними зйомки сенсора X-SAR Німецьке аерокосмічне агентство (DLR) створило цифрову модель рельєфу SRTM X-band з розміром осередку 30×30 м на всю поверхню Землі. Всі ці дані є у відкритому доступі і доступні для завантаження. Файли даних являють собою матрицю з 1201×1201 значень, яка може бути імпортована в різні програми побудови карт і геоінформаційні системи, наприклад, у Google Earth [93].

Дослідження морфометричних параметрів рельєфу, що оточує конкретні палеолітичні стоянки в регіоні Поділля, дало змогу сформулювати висновки щодо факторів, які впливали на вибір цих територій для проживання давніми людьми.

Завдяки використанню такого набору методів це дослідження надає досить глибокий і конкретний аналіз спектру актуальних проблем та викликів сьогодення, пов'язаних із захистом і збереженням палеолітичних стоянок в Україні.

Окрім методів досліджень, застосованих безпосередньо в ході роботи над дисертацією, слід також навести перелік методів природничих досліджень, які були застосовані геологами та археологами під час польових робіт на палеолітичних стоянках Поділля та лабораторних аналізів відібраних матеріалів. Аналіз результатів застосування науковцями цих методів послужив основою для детальної характеристики палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства. До таких методів належать: стратиграфічний аналіз (відклади розчленовано на горизонти, описано послідовність нашарувань), літологічний аналіз (схарактеризовано текстуру і гранулометричний склад відкладів для відтворення фізико-географічних умов осадоагромадження), аналіз палеокріогенних форм та процесів (проведено

реконструкції загальних і локальних змін мерзлотних умов на основі вивчення слідів кріогенних процесів, які трапляються у розрізах стоянок), палеопедологічні дослідження (відтворено динаміку ґрунтоутвірних процесів), вивчення фауністичних решток (проведено палеокліматичні реконструкції), палеомагнітний та термолюмінесцентний аналіз (встановлено абсолютний вік відкладів), археологічні методи (встановлено співвідношення різних етапів розвитку первісної людини та її матеріальної культури з підрозділами четвертинного періоду, що дає змогу використовувати археологічні пам'ятки в стратиграфічних цілях) [81]. Це переконливо свідчить про те, що розрізи відкладів палеолітичних стоянок території досліджень опрацьовані комплексно і мають велике значення не лише для відтворення умов проживання давніх людей, а й для розвитку наукових досліджень цього напрямку загалом, а також дає підстави трактувати палеолітичні стоянки як комплексні пам'ятки природи та суспільства.

Висновки до розділу 1

1. До 1970-х років палеолітичні стоянки Поділля практично не вивчалися, історію досліджень складно чітко поділити на етапи через низьку інтенсивність досліджень. Планомірне дослідження середнього палеоліту цього регіону розпочалося у 1977 р. Тернопільською палеолітичною експедицією. Значна частина археологічних та геологічних досліджень фокусувалася на Північноподільському регіоні, де О. Ситником виокремлено дві групи стоянок – Тернопільську (Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I) та Буглівську (Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр)). В ході систематичних археологічних та геологічних досліджень на палеолітичних стоянках Поділля, науковцям вдалось задокументувати та дослідити від одного до трьох культурних шарів на різних стоянках Тернопільської та Буглівської груп.

3. Під час досліджень Великого Глибочка I виявлено різні культурні горизонти, включаючи шар I (мезоліт), шар II (пізній палеоліт) та шар III (ашель-мустьє), що дає підстави трактувати стоянку як багатошарову.

4. На території палеолітичної стоянки Ванжулів VIII знахідок виявлено мало, проте пам'ятка надзвичайно важлива через артефакти, які збереглися у непорушеному стані та чітких стратиграфічних умовах. Розріз лесово-грунтової товщі у кар'єрі є опорним для датування четвертинних відкладів Північного Поділля.

5. Розкопки та дослідження на стоянці Буглів V, охопили значну площу, дозволяючи археологам та геологам вивчати умови залягання археологічних решток та регіональну послідовність нашарувань середньо- і верхньоплейстоценових відкладів у цьому регіоні.

7. Палеолітичні стоянки в Україні належать до культурної спадщини як пам'ятки природи, є державною власністю і підлягають обліку та охороні від знищення чи пошкодження. Законодавство України та участь у європейських конвенціях визначають правила охорони палеолітичних стоянок і встановлюють важливість інтеграції європейських стандартів з українською системою охорони природних та культурних пам'яток.

8. Обов'язковими в процесі організації охорони палеолітичних пам'яток є інформування населення про об'єкти спадщини та розміщення охоронних знаків на їхніх територіях. Міністерство культури та інформаційної політики забезпечує публікацію Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а регіональні органи виконавчої влади мають запобігати нецільовому використанню стоянок та забезпечувати вільний доступ до них для наукових досліджень та екскурсійного відвідування.

9. Для включення об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України необхідна інвентаризація. Документація для організації охорони палеолітичних стоянок включає паспорт, облікову картку пам'ятки, історичну довідку та акт візуального обстеження або технічного огляду, які містять детальну комплексну характеристику об'єкта та стану його збереження.

10. У ході досліджень палеолітичних стоянок Поділля як комплексних пам'яток природи та суспільства використовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція. Аналіз спрямовувався на комплексну характеристику природних та культурних аспектів стоянок, синтез дозволив об'єднати географічні, археологічні, стратиграфічні дані для відтворення загальної картини давнього середовища та життя людей. Польові дослідження включали збір даних та документування стану збереження стоянок з метою їхньої охорони. Картографічний метод застосовувався при розробці карт для морфометричного аналізу рельєфу околиць стоянок з використанням сучасних геоінформаційних систем.

РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ УМОВИ ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗМІЩЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК

2.1. Основні риси геологічної будови території досліджень

2.1.1. Корінні відклади

Уся територія досліджень, що обмежується фактично місцями розташування палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп, знаходиться в межах Тернопільської обл., зокрема в центральній та східній її частинах. У структурному відношенні територія Тернопільської обл. розміщена в межах Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи, у геологічній будові якої беруть участь гірські породи докембрійського кристалічного фундаменту, перекриті осадовими породами верхнього протерозою, палеозою, мезозою та кайнозою [50].

Породи кристалічного фундаменту залягають на значних глибинах і ніде в області досліджень на поверхню не виходять. Фундамент розчленований низкою регіональних розломів з амплітудою 1,5–2,0 км, які простягаються переважно у північно-західному та північно-східному напрямках. Деякі з розломів простежуються і в залягаючих на фундаменті молодших осадових породах.

Домезозойські відклади практично не виходять на поверхню в межах території досліджень. Мезозой представлений юрською і крейдовою системами. Протягом юрського періоду більша частина території області (за винятком крайнього заходу) була суходолом. Тому юрські відклади тут мало поширені.

Відклади *крейдової системи* залягають на розмитій поверхні давніших порід різного віку, вони досить широко розповсюджені, представлені головню утвореннями верхньої крейди. У складі верхньої крейди тут виділяються сеноманський, туронський, коньякський і сантонський яруси. Найпоширеніші

серед них відклади сеноманського ярусу. Їхній літологічний склад різноманітний: глауконітові піски та пісковики, вапняки і мергелі [24].

Туронські відклади характеризуються одноманітнішим складом і представлені в основному білою писальною крейдою і крейдоподібними вапняками. Основна і характерна ознака турону – це присутність у його складі декількох горизонтів конкрецій чорного та сірого кременю. Це так званий волинський кремій, який широко використовувався давніми людьми для виготовлення знарядь. У відкладах турону трапляються численні рештки морських організмів (іноцерамів, брахіопод, їжаків, акул тощо) [24, 50]. Вверх за розрізом туронські відклади поступово переходять у дуже близькі за зовнішнім виглядом і складом відклади коньякського ярусу.

Потужність відкладів крейдової системи у межах області поступово зростає в напрямку на північний захід, змінюючись від кількох метрів на сході до 150 м і більше на північному заході. На окремих ділянках потужність крейдових відкладів значною мірою залежить від рельєфу підстильної поверхні – у пониженнях вона більша, а на піднятих ділянках менша. Наприкінці крейдового періоду вся територія області знову стала суходолом, який зберігався до середини палеогену [50].

Кайнозойські відклади *палеогену* поширені мало. Вони представлені зеленими кварцово-глауконітовими пісками, рідше пісковиками та мергелями потужністю до 12 м, які залягають на розмитій закарстованій поверхні крейди, заповнюючи її нерівності. На піднятих ділянках крейдового рельєфу палеогенові відклади відсутні. У випадку з центральною частиною області, безпосередньо на крейді залягають морські утворення неогену [24].

Неогенові відклади представлені середнім і верхнім міоценом. Залягають вони на розмитій поверхні давніших (палеогенових, крейдових, а місцями й палеозойських) порід і покриваються четвертинними відкладами. Верхній міоцен поділяється на тортонський та мессінський яруси [68]. Найпоширеніші в межах території досліджень тортонські відклади. Вони представлені переважно морськими утвореннями з великою кількістю решток

живих організмів. Їхній фаціальний склад дуже мінливий. У тортонському розрізі більшість дослідників виділяють нижньо- та верхньотортонський під'яруси. Нижній тортон складений головно піщанистими глинами, мергелями, багрянковими вапняками, кварцовими та кварцово-глауконітовими пісками й пісковиками. Верхній – гіпсами, хемогенними, багрянковими та детритовими вапняками, кварцовими і кварцово-глауконітовими пісками та пісковиками [24, 50].

Загальна потужність неогенових відкладів становить 60–80 м, рідше – 100–200 м. Наприкінці міоцену почалося загальне підняття північної частини Поділля, що зумовило регресію моря у південно-східному напрямку. Море пізнього міоцену було мілководним, у західній прибережній його частині розташовувалось пізньобаденське рифове пасмо, у цій частині поновились процеси рифоутворення. По обидва боки від пасма йшло нагромадження осадових товщ – на заході буглівські верстви, на північному сході – волинські.

Особливу увагу слід приділити *буглівському стратотипу* – це відслонення, яке є геологічною пам'яткою природи місцевого значення в Україні [1]. Розріз розташований на північній околиці села Огризківці неподалік м. Ланівці Кременецького р-ну Тернопільської обл., в яру, що прорізає правий схил річки Буглівка. Цей розріз знаходиться під охороною і є цінним репрезентативним відслоненням верхньоміоценової товщі, серед порід якої виділяються так звані *буглівські верстви*, складені кварцовими пісками, пісковиками, піщанистими глинами, мергелями і вапняками, що мають загальну потужність близько 16 м [122].

У верхньому міоцені біля підніжжя рифового пасма відкладались органогенні осадки – серпулові, моховаткові, гастроподові та інші вапняки – більш глибоководні. Волинські верстви представлені пісками різнозернистими з гравієм, вапняковистими детритовими пісковиками, піщанистими мергелями та масивними органогенно-уламковими рифовими вапняками з прошарками туфів та бентонітових глин [24]. Наприкінці волинського часу відклались оолітові вапняки, утворені в умовах перемиву

теригенних відкладів у неглибоких насичених карбонатами водах. Наприкінці міоцену море регресує з території Волино-Поділля в південно-східному напрямку і тут встановлюється континентальний режим з переважанням процесів денудації, який продовжується до наших днів. Верхньоміоценові вапняки та піски можуть використовуватись як сировина для виробництва будівельних матеріалів [50].

2.1.2. Четвертинний покрив

Четвертинні відклади на території досліджень утворюють майже суцільний покрив потужністю 20–25 м і більше. В області досліджень поширені відклади алювіального, еолово-делювіального, елювіального, делювіального та інших генетичних типів, які формувались протягом нижнього, середнього та верхнього плейстоцену і голоцену.

У *нижньому плейстоцені* формувались алювіальні відклади шостої та п'ятої терас Дністра та третьої тераси р. Горинь. Шоста тераса Дністра найчіткіше простежується на випуклих частинах меандр і обривається до п'ятої крутим уступом. За походженням тераса ерозійно-аккумулятивна, її алювій інтенсивно розмитий. Вона має відносну висоту 110–120 м над Дністром у межах Тернопільщини. У будові алювію виділяються руслові гравійно-галькові нагромадження, часто з валунами і прошарками різнозернистих, здебільшого косошаруватих пісків, дуже озалізені, ущільнені, місцями зцементовані гідроокисами заліза до стану пухких пісковиків [24, 50].

Середній плейстоцен на території Тернопільщини представлений алювіальними відкладами четвертої тераси Дністра, другої тераси річок Горині та Ікви, а також потужними лесами, які значно поширені на вододілах і привододільних схилах межиріч. Леси в межах території досліджень утворюють досить однорідну пачку потужністю близько 10 м, що складена палевими супісками, інтенсивно карбонатними, місцями озалізненими, макропористими, з багатою фауною моллюсків (здебільшого наземних форм),

серед яких чимало бореальних, що є переконливим свідченням холодних умов формування середньоплейстоценових лесів. У цьому переконує розвиток у середньоплейстоценових лесах Тернопільщини коршівського викопного ґрунтового комплексу [27].

Верхній плейстоцен представлений алювіальними відкладами третьої–першої терас Дністра, першої тераси річок Горині, Ікви, Вілії, горохівським викопним ґрунтовим комплексом, дубнівським викопним ґрунтом, кількома горизонтами лесу, травертинами тощо.

У верхньому плейстоцені відбулося інтенсивне формування делювіальних шлейфів схилів, по яких розселилися давні люди. Верхньоплейстоценова лесова товща загальною потужністю 6–10 м і більше на території досліджень поширена на вододілах і пологих привододільних схилах межиріч. Розпочинається лесова товща горохівським викопним ґрунтовим комплексом, який досить поширений, має чіткі морфологічні ознаки і є надійним маркувальним горизонтом [11].

Потужність нижнього горизонту верхньоплейстоценових лесів на Тернопільщині 1–2 м, іноді більше. Морфологічно це жовтувато-сірий супісок, рідше суглинок з червонуватим відтінком, озалізнений, гумусований, карбонатний, часто оглесний.

Дубнівський викопний ґрунт характеризується потужністю до 1 м. Він значною мірою соліфлюкційно деформований і здебільшого в ньому важко виділити генетичні горизонти.

Верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів завершує лесову товщу Поділля і є материнською породою сучасного ґрунтоутворення. Його потужність змінюється від 3–4 м до 6–7 м. Нижній підгоризонт потужністю до 3,0 м, складений лесами карбонатними, палевими, часто з голубуватим відтінком, прошарками та лінзами піску, інтенсивно гумусованими, озалізненими. Верхній підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів більш однорідний, менш гумусований, без ознак шаруватості тощо. Його потужність також сягає 3,0 м [7, 11].

Голоценові (сучасні) відклади території досліджень представлені утвореннями заплав і русел річок. Сучасні алювіальні відклади русел, заплав Дністра та нижніх течій його лівих подільських приток характеризуються незначними потужностями і крупнозернистим гранулометричним складом. Практично повсюдно поширені сучасні голоценові ґрунти. При детальному вивченні їхньої мікробудови можна простежити та ідентифікувати реліктові ознаки, характерні риси початкових етапів формування та стадійні зміни. На основі отриманих результатів можна робити висновки про палеоландшафт, з'ясувавши генезис викопних ґрунтів у порівнянні з їхніми природними відповідниками [31–33].

На території досліджень досить поширені відклади, які формувались протягом усього континентального етапу її розвитку і тому віднесені до нерозчленованих. Серед нерозчленованих відкладів найбільшу роль відіграють делювіальні утворення та елювіальні нагромадження. Характер делювію значною мірою зумовлюється крутістю схилів, їхньою геологічною будовою, кліматичними умовами тощо.

Величезний об'єм палеонтологічного матеріалу, археологічних даних, широкий розвиток у делювіальних відкладах сингенетичних палеокріогенних деформацій – усе це переконливо свідчить про холодні кліматичні умови формування шлейфів [84].

2.2. Стратиграфія лесово-ґрунтової серії Волино-Поділля

Ключовою ознакою стратиграфії четвертинних нашарувань території досліджень є наявність відкладів лесово-ґрунтової серії, значення якої для збереження культурних горизонтів складно переоцінити. Артефакти палеолітичних стоянок Поділля здебільшого приурочені до відкладів лесово-ґрунтових товщ, а в деяких випадках виявлені власне в ході проведення геологічних та інженерно-геологічних досліджень їх розрізів. Лесово-ґрунтові товщі є надзвичайно цінними з точки зору відтворення палеогеографічних та палеокліматичних умов минулих епох [95, 108].

Лесово-грунтова серія Волино-Поділля розчленована на самостійні власне ґрунтові горизонти (ґрунтові комплекси), горизонти лесів та палеокріогенні горизонти. Значний вплив на формування послідовності товщ лесів і викопних ґрунтів мали палеокріогенні процеси, які проявилися і досліджені на території України у кількох самостійних палеокріогенних горизонтах, починаючи із середнього плейстоцену. Лесово-грунтова серія формувалася протягом нижнього, середнього та верхнього плейстоцену [10, 11, 103].

Нижній і середній плейстоцен

Розпочинається лесово-грунтова серія Волино-Поділля з нижнього горизонту нижньоплейстоценових лесів, котрий залягає під мореною нижньоплейстоценового віку (сян II). На цій морені сформований сокальський викопний ґрунт (MIS 11) [10].

На сокальському ґрунті залягає материнська порода луцького ґрунтоутворення (MIS 9) – малопотужний (1–2 м) горизонт лесу (MIS 10). У ранніх стратиграфічних схемах лесово-грунтової серії Волино-Поділля А. Богуцького луцький ґрунт розглядався як міжльодовиковий та корелювався із завадівським за схемою УРМСК. У сучасній стратиграфічній схемі лесово-грунтової серії завадівському горизонту відповідають луцький та сокальський викопні ґрунти, а також горизонт лесу між ними (табл. 2.1).

Нижній горизонт нижньоплейстоценових лесів (MIS 12) за всіма ознаками сформований в мінливих і дуже складних кліматичних умовах. Трапляється він досить рідко, потужність його горизонту лише подекуди перевищує кілька метрів. Горизонт залягає на нерівній поверхні крейдових відкладів, іноді заповнює нерівності її поверхні. На цьому рівні також місцями виступають різнозерністі піски (розріз Бояничі).

Нижньоплейстоценова морена (сян II) залягає на крейдових відкладах або на нижньому горизонті нижньоплейстоценових лесів і відноситься до генетичного типу основних морен. Вона інтенсивно розмита і збереглась переважно у заглибленнях поверхні крейдових відкладів, потужність не

перевищує декількох метрів. Морена складається з щільних, неоднорідних, жовтувато-коричневих, суглинків із незначним (близько 1–2 %) вмістом ератичного матеріалу. У складі ератиків переважають дрібно- і крупнозерністі граніти, рідше кварцити, амфіболіти, гнейси тощо.

Таблиця 2.1.

Стратиграфічна схема кореляції лесово-ґрунтової серії України [10]

Загальна стратиграфічна шкала		MIS	Палеомагнітні епохи	Волино-Поділля (А. Богуцький, 1986, 1990 та ін.)		Центральна частина України (М. Веклич, 1982, 1990)	
Голоценов	Роддлі			Горизонти / підгоризонти		Горизонти (індекси)	
Голоценов	Сучасна	Ланка					
		1	Сучасний ґрунт (1)		Голоценовий ґрунт (hl)		
Плейстоцен	Верхня (верхній плейстоцен)	2	БРЮНЕС	Верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів (2)	2e	Лесовий горизонт	Причорноморський лес (pc)
					2d	Ініціальний ґрунт красидівський	
					2z	Лесовий горизонт	
					2a	Ініціальний ґрунт рівненський	Дофінівський ґрунт (df)
					2b	Лесовий горизонт	Бузький лес (bg)
	2a	Горизонт соліфакції					
	3	Дубнівський ґрунт (3)		Витачівський ґрунт (vt)			
	4	Нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів (4)		Удайський лес (ud)			
	5	Горохівський викопний ґрунтовий комплекс s.l. (5)	5b	Комплекс із трьох коладівських ґрунтів	Придубський ґрунт (pl)		
			5a	Лесовий горизонт			
	6	Верхній горизонт середньоплейстоценових лесів (6)		Тясминський лес (ts)			
	7	Коршівський викопний ґрунтовий комплекс (7)	7b	Верхній ґрунт	Кайдацький ґрунт (ka)		
			7a	Нижній ґрунт			
	8	Нижній горизонт середньоплейстоценових лесів (8)		Дніпровський лес (dn)			
	9	Луцький викопний ґрунт (9)		Завадівський ґрунт третьої стадії ґрунтоутворення (zv ₃)			
	10	Лесовий горизонт (10)		Орельський лес (or)			
	11	Сокальський викопний ґрунт (11)		Завадівський ґрунт двох перших стадій ґрунтоутворення (zv ₁ , zv ₂)			
	12	Лесовий горизонт (12)		Тидігульський лес (tl)			
	13	Викопний ґрунтовий комплекс типу солотвин (13)		Лубенський викопний ґрунтовий комплекс (lb)			
14	Лесовий горизонт (14)		Сульський лес (sl)				
17	Викопний ґрунтовий комплекс типу загвіздя (15)			Мартонський викопний ґрунтовий комплекс (mr)			
				Приазовський лес (pr)			
				Широкинський ґрунт (sh)			
18			Іллічівський лес (il)				
19			Крижанівський ґрунт (kr)				
Еоплейстоцен					Бережанський лес (br)		
	20	МАТУЗЬКА		-			
21							

Середній плейстоцен розпочинається сокальським викопним ґрунтом (MIS 11), сформованим на нижньому горизонті нижньоплейстоценових лесів і

нижньоплейстоценовій морені (сян II). Стратотиповий розріз цього ґрунту відкрито у кар'єрі с. Бояничі поблизу м. Сокаль на р. Західний Буг. Ґрунт лісового типу потужністю до 1,0–1,2 м, у якому добре виражений генетичний профіль. Розвиток цього викопного ґрунту на відкладах морени у західній частині Волинській височини і наявність його вікових аналогів на Поділлі однозначно свідчать про те, що зледеніння не відповідає фінальним стадіям нижнього плейстоцену, а є давнішим від них [10, 109].

На сокальському ґрунті (у розрізах Бояничі, Коршів) залягає лес потужністю до 1 м, який розглядається як верхній горизонт нижньоплейстоценових лесів (MIS 10) і його відклади слугують материнською породою луцького ґрунтоутворення. Стратотипом луцького викопного ґрунту (MIS 9) є розріз Коршів (табл. 2.1).

На луцькому ґрунті залягає нижній неоднорідний горизонт середньоплейстоценових лесів (MIS 8), потужність якого досягає подекуди понад 3 м.

Нижня частина (1,2–1,5 м) цього горизонту – це фактично соліфлюкційна пачка, складена щільними сірими, темно-сірими суглинками з голубуватим відтінком, переповненими залізисто-мангановими щільними новоутвореннями діаметром до 2 мм. Суглинки містять плями озалізнення, плікативно деформовані. У шарі спостерігається неповносітчаста посткріогенна текстура (висота сітки до 5 см), що підкреслюється плівками бурого озалізнення [121].

Окрім лесу, у складі горизонту соліфлюкції чітко простежуються лінзи і гриви, складені матеріалом горизонтів A_1 та A_2 луцького ґрунту. Залишки матеріалу горизонту A_1 збереглись лише у соліфлюкційній пачці [6, 10]. Потужність окремих лінз і грив не перебільшує 10–15 см. У горизонті також наявні щільні карбонатні конкреції (діаметром до 10 см) у великій кількості.

Верхня частина нижнього горизонту середньоплейстоценових лесів суглиниста, однорідна, потужність її досягає 2,0 м. Суглинки жовтувато-сірі, макропористі, вологі, щільні, з чорними крапковими залізисто-мангановими

новоутвореннями, місцями оглєні, тріщинуваті. Стінки тріщин подекуди вкриті плівками бурого озалізнєння. Ці суглинки є материнською породою коршівського ґрунтоутворєння [16].

Коршівський викопний ґрунтовий комплекс (MIS 7) представлений двома фазами ґрунтоутворєння. Більш яскраво тут виражений ґрунт другої фази (верхній) – потужний повнопрофільний подібний до чорнозєму ґрунт. У нижньому ґрунті коршівського ґрунтоутворєння (першої фази) генетичний профіль виявляється не завжди. Місцями це потужний горизонт агрегування нижче горизонту В другої фази коршівського викопного ґрунтового комплексу.

Верхній горизонт середньоплейстоцєнових лесів (MIS 6) сформований у складних і мінливих природних умовах. У ньому вирізняються 3–4 підгоризонти, широко розповсюджені сліди палеокріогєнних деформацій, які об'єднуються у самостійні палеокріогєнні горизонти. У відкладах цього горизонту середньоплейстоцєнових лесів виділяється кілька чітких горизонтів соліфлюкції – похованих діяльних шарів (ПДШ). Власне верхній горизонт середньоплейстоцєнових лесів розпочинається одним з таких підгоризонтів (ярмолинецьким) [6, 10].

Потужність ярмолинецького підгоризонту досягає 1,0–1,2 м. Він складений опіщаними супісками, бурими від озалізнєння, з тонкими проверстками пісків (декілька мм). У шарі велика кількість плям (до 10 см діаметром) і смуг озалізнєння. У нижній частині підгоризонту значна кількість лінз і грив суглинків горизонту А₁ коршівського ґрунту. Нижній контакт дослідники визначають за монолітним шаром гумусового горизонту молодшого коршівського ґрунту [10, 101].

Тернопільський підгоризонт можна розглядати як похований ґрунт, ПДШ, горизонт соліфлюкції, оскільки він мінливий за простяганням. Залягає цей підгоризонт над соліфлюкційною пачкою (ярмолинецьким ПДШ) і має потужність до 1,0 м. У ньому замикаються псевдоморфози по полігонально-жильних льодах тернопільського палеокріогєнного етапу. Підгоризонт

суглинистий, весь пліквативно деформований, що підкреслено плямами бурого озалізнення. Для нього також характерне оглеєння і чітка неповносітчаста посткріогенна текстура (висота сітки до 0,5 см).

Над тернопільським підгоризонтом залягає декілька метрів лесу, палевого з чітким зеленкуватим відтінком, який закінчується чітким діяльним шаром (лановецьким). На лановецький діяльний шар замикаються псевдоморфози по повторно-жильних льодах однойменного палеокріогенного етапу. Залягає лановецький ПДШ під горохівським викопним ґрунтовим комплексом (MIS 5), пробитий у верхній частині горохівськими космами і містить кротовини (діаметром до 10 см) [10].

Верхній плейстоцен

Горохівським викопним ґрунтовим комплексом (MIS 5), що має потужність до 2 м і більше, розпочинається верхній плейстоцен. Горохівський комплекс складається із ґрунтів декількох фаз ґрунтоутворення, що накладаються одна на одну та іноді розділені інтенсивно переробленими ґрунтоутворенням малопотужними прошарками лесів.

Горохівський викопний ґрунтовий комплекс – добрий маркувальний горизонт, що виділяється у розрізах завдяки темно-сірому з коричневим відтінком забарвленню потужних (понад 0,5 м) гумусових горизонтів ґрунтів степового типу (верхня частина) і яскраво-бурим до оранжевого забарвленням ілювіального горизонту (нижня частина) лісового ґрунту (до 1,0 м і більше) [10, 100].

Ґрунт лісової фази ґрунтоутворення сформувався у еемський (прилуцький – за схемою УРМСК) міжльодовиковий час (MIS 5e). Ґрунти степових фаз відповідають раннім інтерстадіалам верхнього плейстоцену (MIS 5a-c). Це колодіївські ґрунти за стратиграфічною схемою А. Богущького (табл. 2.1). Разом з ґрунтом лісової фази вони складають горохівський викопний ґрунтовий комплекс (MIS 5). Однією з характерних особливостей горохівського викопного ґрунту є його повсюдна порушеність мерзлотними

деформаціями торчинського палеокріогенного етапу, що мав не менше двох фаз кріогенезу (фази “а” та “б”) [117].

Фаза “а” торчинського етапу палеокріогенезу (MIS 5d) проявилася вже після формування лісового ґрунту горохівського комплексу. Сліди кріогенних процесів наявні тут у вигляді дрібнополігональних тріщинних утворень і лише подекуди формувались крупні структурні деформації типу псевдоморфоз по полігонально-жильних льодах.

Вже після формування горохівського викопного ґрунтового комплексу відбулася фаза “б” торчинського палеокріогенного етапу. Ця фаза характеризується системою псевдоморфоз по полігонально-жильних льодах, а також наявністю чіткого діяльного шару (верхня частина гумусового горизонту горохівського ґрунту і нижня частина нижнього горизонту верхньоплейстоценових лесів). Характерні для цієї фази також соліфлюкційні деформації [11, 101, 105].

Нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів (MIS 4) представлений однорідними суглинками, рідше супісками жовтувато-сірими, у нижній частині шару переважно оглеєними (потужність у межах 0,5–2,0 м). Для нижньої частини шару також характерна неповносітчаста посткріогенна текстура (висота сітки 0,5 см, ширина 1–2 см), повсюдно порушена кріогенними деформаціями фази “б” торчинського палеокріогенезу.

Дубнівський викопний ґрунт (MIS 3) має потужність 0,4–0,7 м, іноді більше та представлений інтенсивно оглеєними сірими і голубувато-сірими суглинками і супісками. Здебільшого у нижніх частинах розрізів подекуди спостерігаються лінзи темно-забарвленого гумусованого матеріалу (гітії), їх потужність до 0,2 м. Характерною ознакою дубнівського ґрунту є його значна соліфлюкційна деформованість. По нижньому і верхньому контактах ґрунту простежуються потужні (до 2 см, іноді більше) складнохвилясті смуги бурого озалізнення, що часто переходять у ортзанди [10, 16].

Безпосередньо у дубнівському ґрунті відображена фаза “а” басівкутського палеокріогенного етапу, для якої характерні сліди дрібно- та

крупнопolygonального розтріскування, а також в'язкопластичних аструктурних деформацій у межах похованого діяльного шару.

Верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів (MIS 2) характеризується потужністю 4–6 м і за морфологічними особливостями поділяється на кілька підгоризонтів (табл. 2.1).

Наддубнівська соліфлюкційна пачка (2а) з потужністю 0,5–1,0 м залягає безпосередньо над дубнівським ґрунтом і складається як з матеріалу цього ґрунту, так і з підгоризонту лесу, котрий залягає вище. Соліфлюкція інтенсивно озалізнена і оглеєна та має складну аструктурну деформованість. Формування цього підгоризонту проходило у фазу “б” басівкутського палеокріогенного етапу.

Вище над ним залягає нижній підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів (2б), який має потужність 2,5 м, іноді більше. Він складений середніми і важкими супісками, а також суглинками сірого і світло-коричневого кольору, містить багато плям гумусу (до 5,0 см діаметром), плям озалізнення та оглеєння. Підгоризонт характеризується значною щільністю і вологістю порід. Складна внутрішня будова шару підкреслюється смугами бурого озалізнення [10].

З наступним підгоризонтом (2в) потужністю 0,4–0,6 м пов'язаний самостійний горизонт крупних структурних кріогенних деформацій типу псевдоморфоз по polygonально-жильних льодах – рівненський палеокріогенний етап. Складений підгоризонт щільними супісками, макропористими, карбонатними неоднорідного кольору і язиковато-лінзовидної будови. Потужність окремих лінз і язиків переважно не більше 0,1 м.

Вище залягає верхній підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів (2г), що має потужність до 3,0 м. Леси однорідні, палеві, макропористі, карбонатні, з карбонатними дутиками діаметром до 5,9 см. У покрівлі типового лесу наявні жовтувато-сірі супіски та суглинки, з явним голубуватим відтінком. Це похований діяльний шар (2д) красилівського

палеокріогенного етапу. По нижньому та верхньому контактах шару фіксуються чіткі смуги бурого озалізнення. Красилівський підгоризонт характеризується системою найкрупніших структурних палеомерзлотних деформацій (псевдоморфоз по полігонально-жильних льодах) з вертикальною потужністю до 4–5 м і більше та розмірами полігональної сітки 20–30 м.

Подекуди над красилівським підгоризонтом залягає 0,3–0,5 м лесу, що заповнює систему псевдоморфоз красилівського палеокріогенного етапу. Цей підгоризонт (2e) завершує розріз верхнього плейстоцену і відокремлює сучасний ґрунт від плейстоценових утворень [10, 87].

2.3. Рельєф околиць палеолітичних стоянок Поділля

Регіон Поділля розташований на південному заході Східноєвропейської рівнини і особливо багатий на палеолітичні пам'ятки, більшість з яких є також цінними геологічними пам'ятками. Тут розташовані всесвітньо відомі багат шарові палеолітичні пам'ятки середньодністровського регіону (Молодово I, Молодово V, Кормань, Кетроси та інші), низка пам'яток Північного Поділля (Куличівка у Кременці, Буглів V, Ванжулів I та інші), низка пам'яток поблизу Тернополя (Пронятин, Великий Глибочок та інші), Меджибіж на Хмельницькому плато, численні пам'ятки Галицького Придністер'я в зоні переходу до Передкарпаття (Єзупіль I-X, Межигірці, Галич I, II та інші) (рис. 2.1). Деякі з них добре вивчені та опубліковані, деякі все ще потребують подальших досліджень та вдосконалення процесів охорони [14, 27, 88].

Подільська височина має нахил у напрямку на південь і південний схід. Поділля дренують річки Гнила Липа, Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч, Смотрич, Ушиця, Мурафа, Південний Буг та ін. Глибина врізу річкових долин – 200–250 м. У рельєфі височини виділено окремі масиви – Гологори, Вороняки, Кременецькі гори, Опілля, Товтровий кряж.

Рис. 2.1. Розташування палеолітичних стоянок Поділля

Характерним для території Поділля є те, що височина зазнає сучасних неотектонічних підіймань. Це спричинило формування глибокої річкової і яркової мережі. Разом з тим, наявність у системі геологічних відкладів твердих пластів пісковиків і вапняків, що залягають на кількох рівнях з інтервалом 20–30 м поміж м'якими піщаними шарами є основною причиною виникнення тут специфічного і разом з тим характерного для Поділля і більшості височин центру Східноєвропейської рівнини ступінчасто-ярусного рельєфу. Верхні рівні, що перекриті вапняками, утворюють іноді майже плоскі, переважно хвилясті привододільні поверхні. Відклади вапняків, що розташовані глибше, стали причиною формування виположених привододільних поверхонь і ступінчастих нижчих рівнів, що відповідають висоті залягання цих пластів. Між цими рівнями схили, як правило, мають більшу крутість.

Подільська височина є однією з найвищих частин всієї Східноєвропейської рівнини. Її абсолютні висоти перевищують 400 м. Рельєф Поділля дуже розчленований численними річковими долинами, ярами,

балками, глибина яких сягає 150 м. Виділяються в його межах окремі кряжі, пасма горбів. На більшій частині території характерними є карстові явища (розчинення гірських порід поверхневими і підземними водами та утворення пустот, печер, карстових лійок), інтенсивний площинний змив, подекуди – лінійна ерозія [49].

2.3.1. Морфометрична характеристика району палеолітичних стоянок Тернопільської групи

Тернопільська група палеолітичних стоянок включає пам'ятки Пронятин I, Великий Глибочок I, Ігровиця I та ін., розташовані межах північної частини Подільської височини (Тернопільського та Хмельницького плато) у долині річки Серет (басейн Дністра) (рис. 2.2).

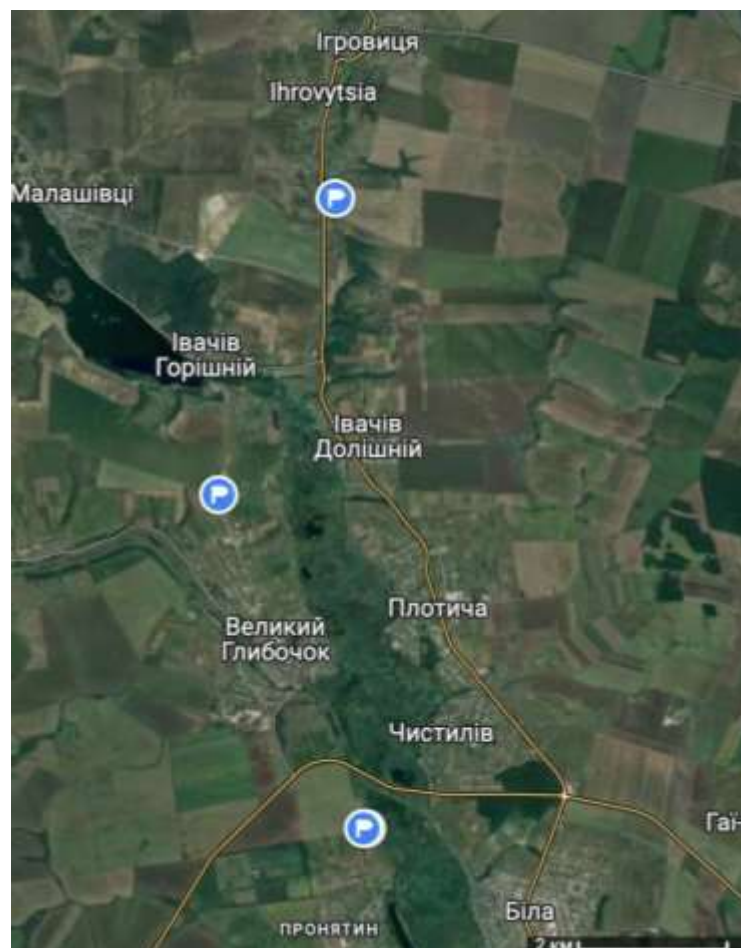

Рис. 2.2. Розташування палеолітичних стоянок Тернопільської групи на космоснімку (Джерело – Google Maps)

Тернопільське плато займає центральну частину області і поділене долинами Серету, Гнізної та Стрипи. Це найбільш рівнинна ділянка області. На півночі висоти 80–400 м, на півдні – 300–350 м.

У ході аналізу морфометричних характеристик рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської групи розроблено цифрову модель рельєфу (рис. 2.3), карту експозиції схилів (рис. 2.4), карту крутості схилів (рис. 2.5), а також карту вертикального розчленування рельєфу (рис. 2.6).

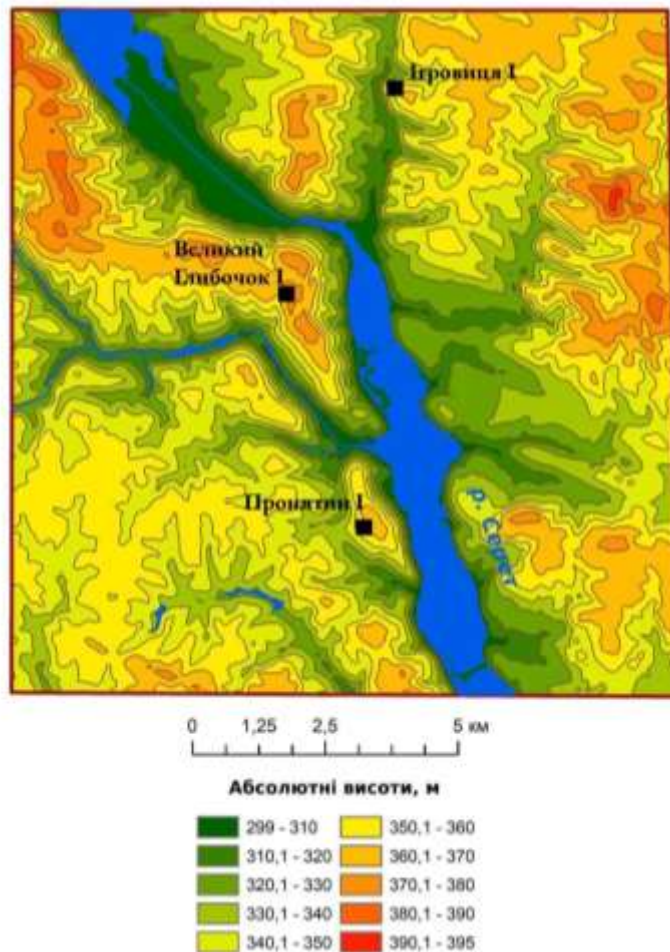

Рис. 2.3. Цифрова модель рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської групи

На території Хмельницького плато переважають висоти 240–300 м над рівнем моря. Західні, південні та східні частини плато не мають чітких меж і лише північна частина має різкий уступ до Малого Полісся. Територія

Хмельницького плато відносно слабо розчленована долинами річок. Однією з ключових є річка Случ, її долина і околиці більш розчленовані, місцями на денну поверхню виходять кристалічні породи.

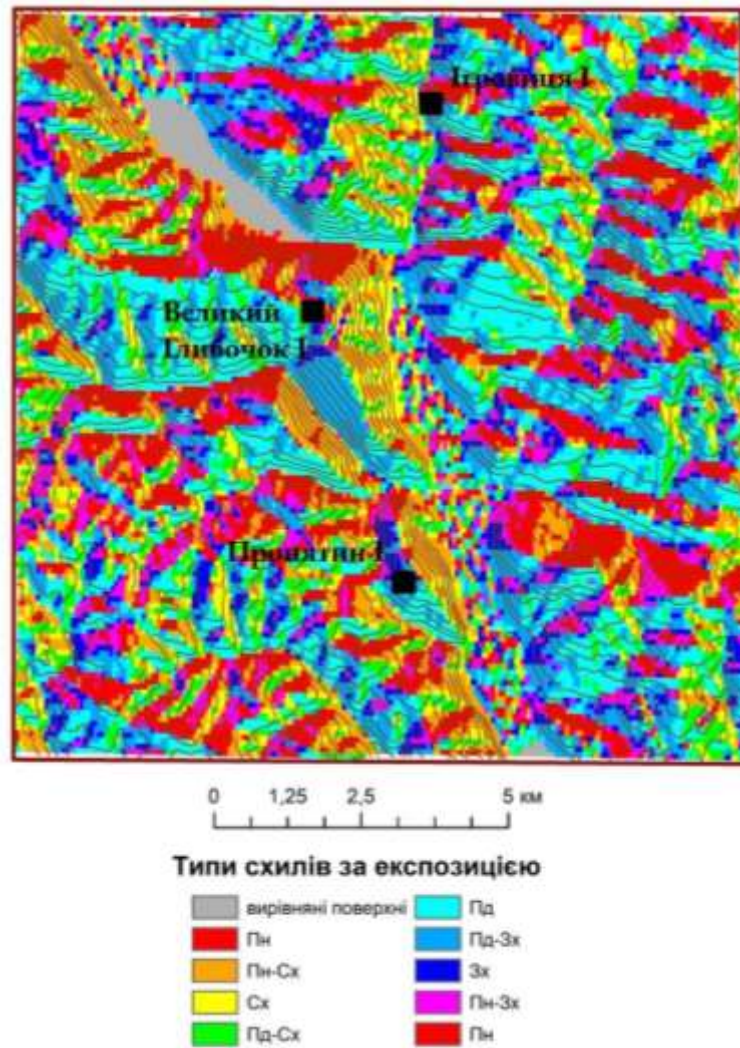

Рис. 2.4. Карта експозиції схилів в околицях палеолітичних стоянок Тернопільської групи

Аналізуючи гіпсометричну карту (рис. 2.3), легко помітити, що територія району досліджень сильнорозчленована, перепад висот тут становить понад 90 м. Найвищі ділянки, які мають позначки 390–395 м розташовані в західній та східній частинах території, зокрема в напрямку на схід та захід від долини річки Серет. У напрямку до центральної частини, висоти поступово зменшуються і сягають 310–320 м. Долина річки Серет, яка

розташована в центральній частині досліджуваної території, перетинає позначки абсолютних висот 300–310 м. Палеолітичні стоянки Ігровиця I, Великий Глибочок I та Пронятин I локалізовані практично на одному рівні, на висоті 350–360 м.

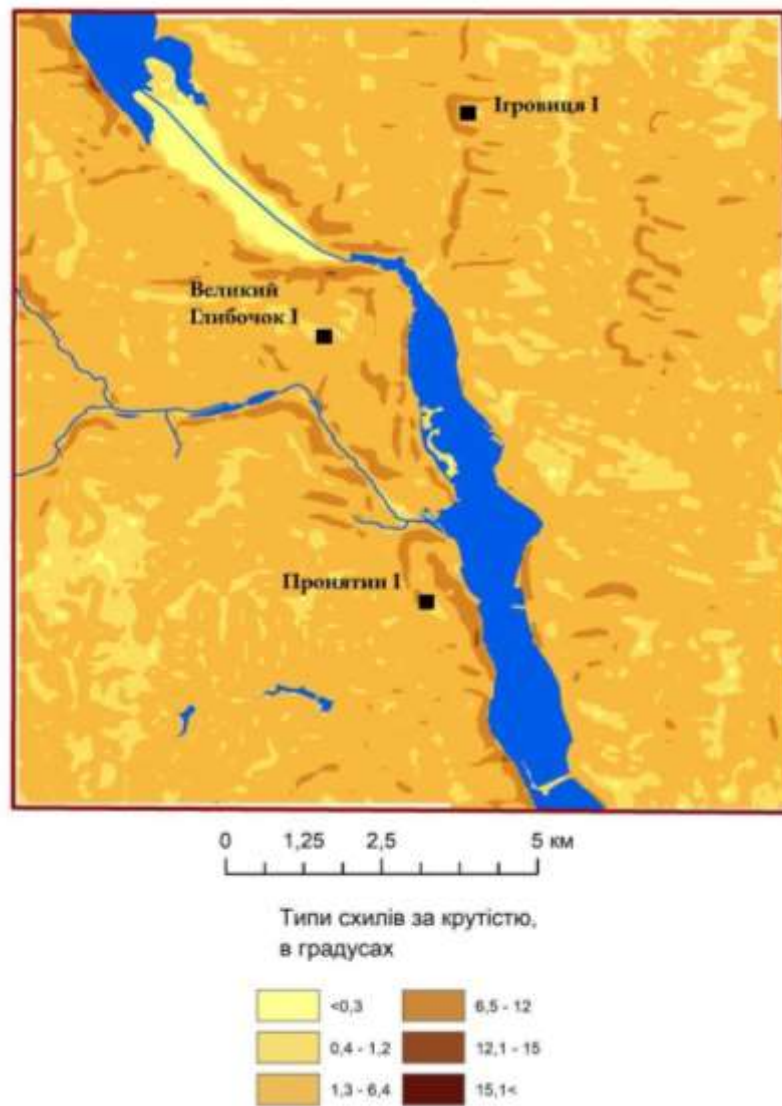

Рис. 2.5. Карта крутості схилів в околицях палеолітичних стоянок Тернопільської групи

Співвідношення схилів за експозицією для території околиць палеолітичних стоянок Тернопільської групи практично рівномірне, з незначними відхиленнями. На карті (рис. 2.4) простежується переважання в межах району досліджень схилів північної та південної експозицій, оскільки поверхня Тернопільського плато дещо нахилена у напрямку з півночі на

південь, це підтверджується також позначками абсолютних висот. Палеолітичні стоянки Пронятин I та Великий Глибочок I локалізовані в межах схилів південної та південно західної експозиції, а стоянка Ігровиця I – на схилі північної експозиції [75].

Рис. 2.6. Карта вертикального розчленування рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської групи

Аналізуючи карту крутості схилів слід зазначити, що в межах території досліджень переважають дуже пологі та пологі схили, крутість яких не перевищує 1–6°, що притаманно для рівнинної місцевості. Проте наявність річкової долини та ярково-балкової мережі обумовлюють поширення у межах

території ділянок схилів з крутістю 6–12°, які вважаються стрімкими. Палеолітичні стоянки Тернопільської групи розташовані на пологих схилах з переважною крутістю до 1°.

Вертикальне розчленування (глибина розчленування) обчислюється як різниця максимальної та мінімальної абсолютних висот території, яка ділиться на облікову площу (зазвичай це 1 км²) [23]. Проте для аналізу вертикального розчленування рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської групи за облікову площу взято 1 га (100×100 м) з огляду на незначні розміри досліджуваної території. Область досліджень є переважно слабо розчленованою (0–10 м/га), а безпосередні околиці палеолітичних стоянок Тернопільської групи подекуди характеризуються показниками вертикального розчленування понад 20 м/га (Ігровиця І).

2.3.2. Морфометрична характеристика району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Буглівська група палеолітичних стоянок включає пам'ятки (Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр) та ін.), розташовані у північно-західній частині Подільської височини, у басейні р. Буглівки – правої притоки р. Горині, поміж селами Буглів та Ванжулів (рис. 2.7, 2.8) Кременецького р-ну Тернопільської обл.

У геоморфологічному плані цей район є частиною Авратинської височини – підвищеного та розчленованого численними річками сегмента Поділля. У межах цієї території беруть початок деякі ліві притоки Дністра (р. Збруч), Прип'яті (р. Горинь) і витoki Південного Бугу [70].

Авратинська височина – підвищена слабохвиляста частина (окремий масив) Подільської височини, розташована на межі Тернопільської та Хмельницької областей. Височина складена з горизонтально нашарованих пластів крейдових, міоценових і плейстоценових відкладів (найвища точка – 375 м над рівнем моря), порізаних долинами річок, що мають пологі схили й порівняно невелике (до 50–60 м) врізання, балками та ярами, розвинутими на

пологих схилах, складених переважно плейстоценовими лесовими породами. Авратинська височина є вододілом між басейнами Дністра (лівобережні притоки Збруч, Смотрич, Ушиця), Дніпра (притоки Прип'яті – Горинь і Случ) і Південного Бугу (верхів'я). Поверхня височини природно знижується від вододілу в усіх напрямках, переважають рівнинно-хвилясті й рівнинні місцевості [30, 40, 49, 69].

Рис. 2.7. Розташування палеолітичних стоянок Буглівської групи на космознімку (Джерело – Google Maps)

Річки і річкові долини – один з найпоширеніших на Землі типів природного середовища. Саме в межах долини річки Буглівки селилися первісні люди, які знаходили тут і захист, і їжу, і родючі землі, і ресурси для будівництва житла, і засоби переміщення територією тощо.

Річка Буглівка тече у північному напрямі, у доволі глибокій долині з крутим правим і більш похилим лівим бортами, порізаними широкими балками та ярами. Місцезнаходження палеолітичних пам'яток приурочені, передусім, до крутішого берега і локалізовані на підвищених мисоподібних ділянках. Місцевість загалом належить до водно-ерозійного типу з лісостеповим ландшафтом та терасованими долинами рік і потоків [70, 76].

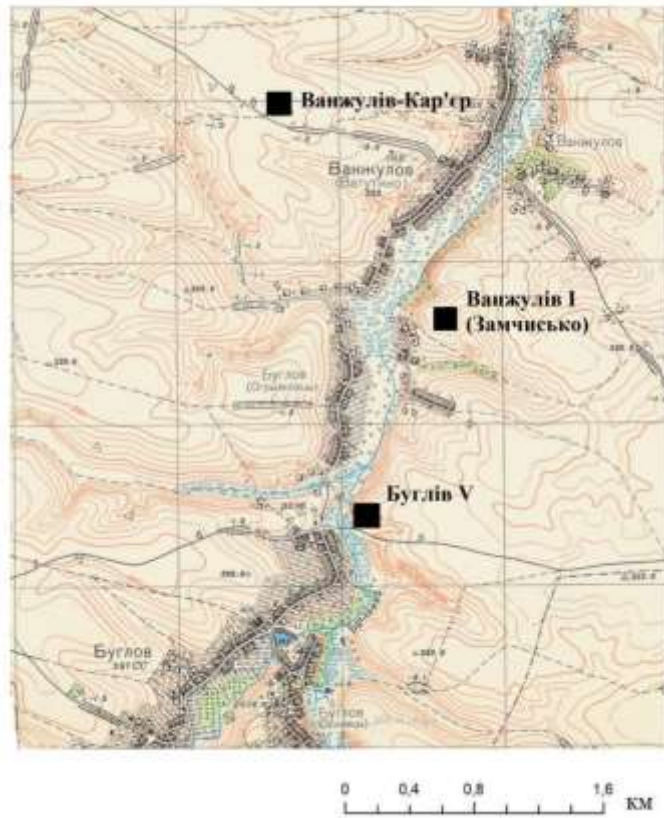

Рис. 2.8. Фрагмент топографічної карти району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Для морфометричного аналізу рельєфу околиць багатошарових палеолітичних стоянок Буглівської групи використано топографічну карту прилеглих територій масштабу 1:25 000 (рис. 2.8).

З метою аналізу морфометричних характеристик околиць палеолітичних стоянок Буглівської групи за допомогою QGIS створено низку карт: цифрову модель рельєфу (рис. 2.9), карту експозиції схилів (рис. 2.10), карту крутості схилів (рис. 2.11), а також карту вертикального розчленування рельєфу (рис. 2.12) та 3D модель рельєфу околиць (рис. 2.13) [98, 114, 123].

На гіпсометричній карті (рис. 2.9) чітко простежується, що територія району досліджень сильно розчленована, перепад висот становить понад 70 м. Найвищі ділянки з висотами 330–340 м розташовані у західній та східній частинах території, зокрема, в напрямі на схід та захід від долини річки. У напрямку до центральної частини, де локалізуються доволі великі населені

пункти Ванжулів та Буглів, а також долина річки Буглівки, висоти поступово зменшуються до 280–290 м.

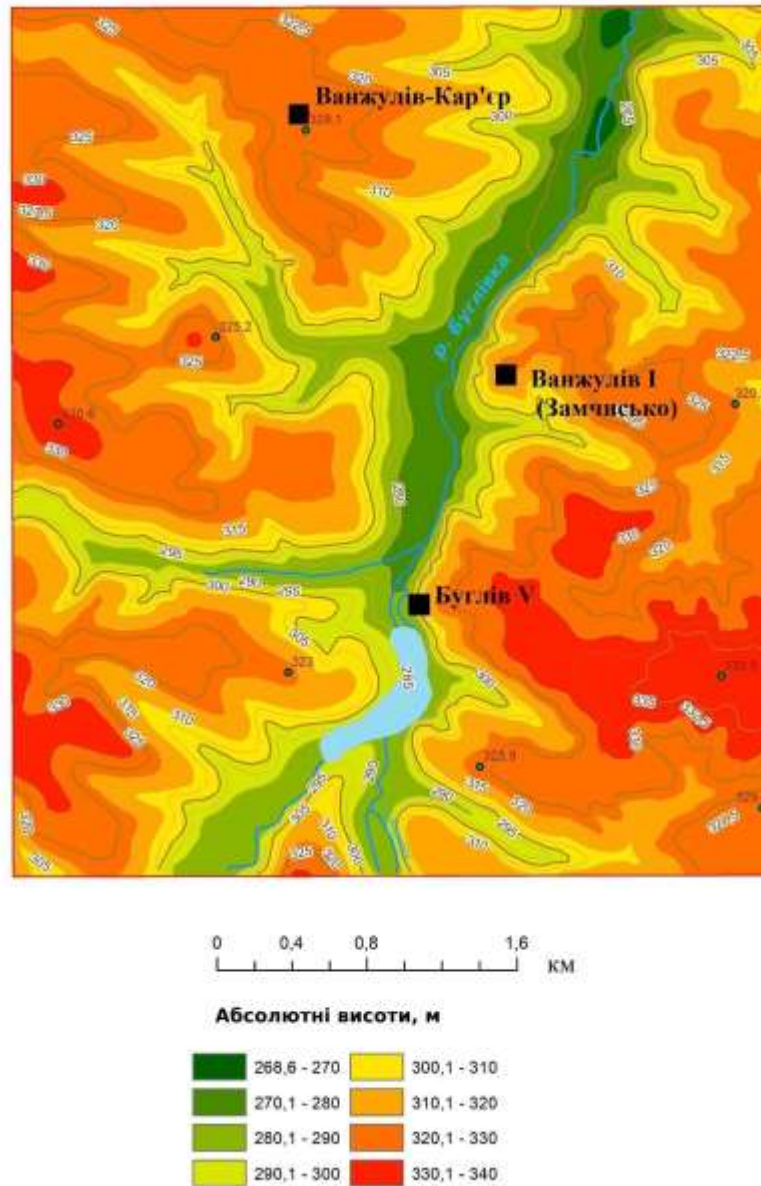

Рис. 2.9. Цифрова модель рельєфу району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Долина річки, яка розташована в центральній частині дослідженої території, перетинає позначки абсолютних висот 270–280 м, а самі палеолітичні стоянки розташовані в привершинних частинах схилів долини річки та на території кар'єру в північно-західній частині території і сягають висот з позначками 300 м (Буглів V), 325 м (Ванжулів I) та 330 м (Ванжулів VIII (кар'єр)).

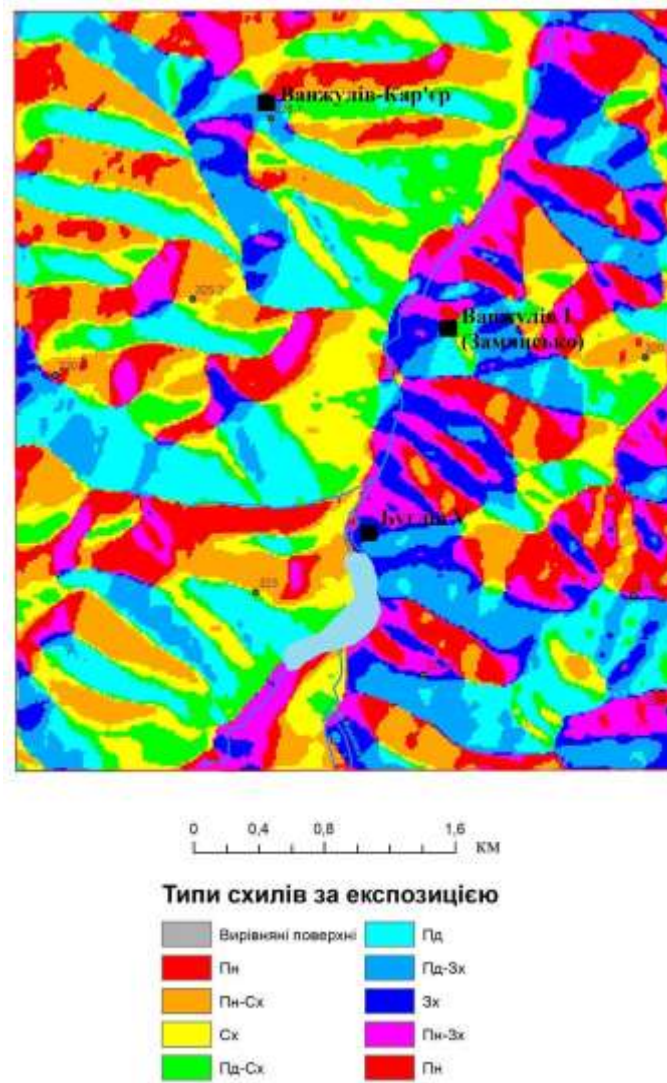

Рис. 2.10. Карта експозиції схилів району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Співвідношення схилів території досліджень за експозицією є практично рівномірним, з незначними відхиленнями. На карті (рис. 2.10) простежується переважання схилів північної та південної експозицій, оскільки поверхня Хмельницького плато у цій частині дещо нахилена у напрямі з півночі на південь, що підтверджують також позначки абсолютних висот. Палеолітичні стоянки Буглівської групи локалізовані головню в межах схилів західної та південно-західної експозицій, у привершинних частинах схилів.

Аналізуючи карту крутості схилів (рис. 2.11) цієї території, легко помітити переважання дуже пологих і пологих схилів, крутість яких не перевищує $1-6^\circ$, що притаманне рівнинній місцевості. Проте наявність

річкової долини та ярково-балкової мережі зумовлює поширення у межах території значної кількості ділянок схилів середньої стрімкості та стрімких з крутістю 12–15°. Власне на ділянках схилів такого типу з крутістю понад 15° розташовуються стоянки Буглів V та Ванжулів I, а палеолітична стоянка Ванжулів VIII (кар'єр) локалізована в межах пологого схилу, крутість якого не перевищує 1°.

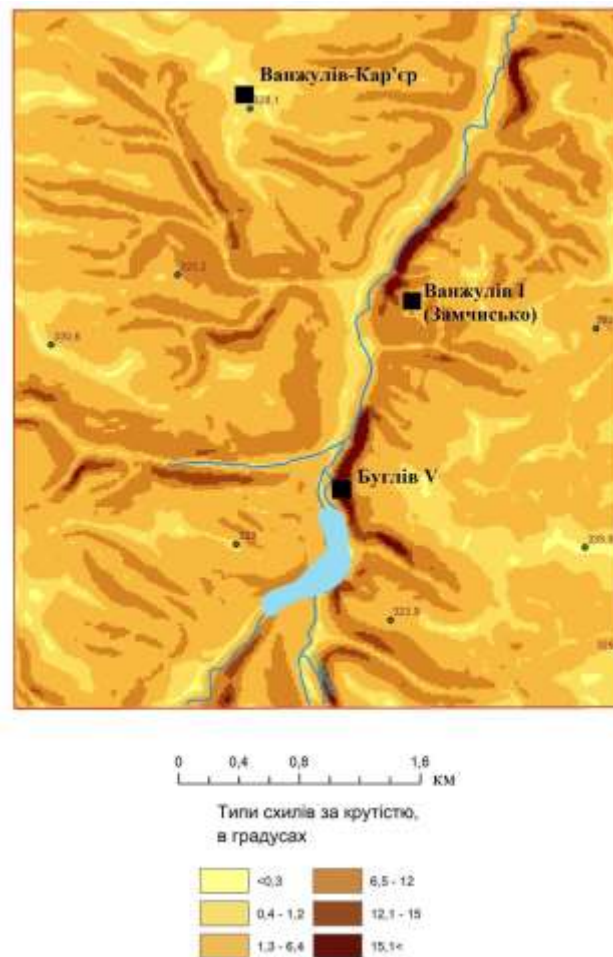

Рис. 2.11. Карта крутості схилів району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Вертикальне розчленування або глибину розчленування (Δh) обчислюють як різницю максимальної та мінімальної абсолютних висот території, яку ділять на облікову площу, зазвичай 1 км² [23], проте в цьому випадку за облікову площу взято 1 га (100×100 м) з огляду на незначні розміри досліджуваної території (15,23 км² або 1523 га). Територія досліджень

переважно середньорозчленована (11–15 м/га), а безпосередні околиці палеолітичних стоянок характеризуються різними показниками вертикального розчленування (рис. 2.12): Буглів V – 30–35 м/га (сильно розчленована); Ванжулів I – 8–10 м/га (середньорозчленована); Ванжулів VIII (кар'єр) – 0–2 м/га (слабко розчленована).

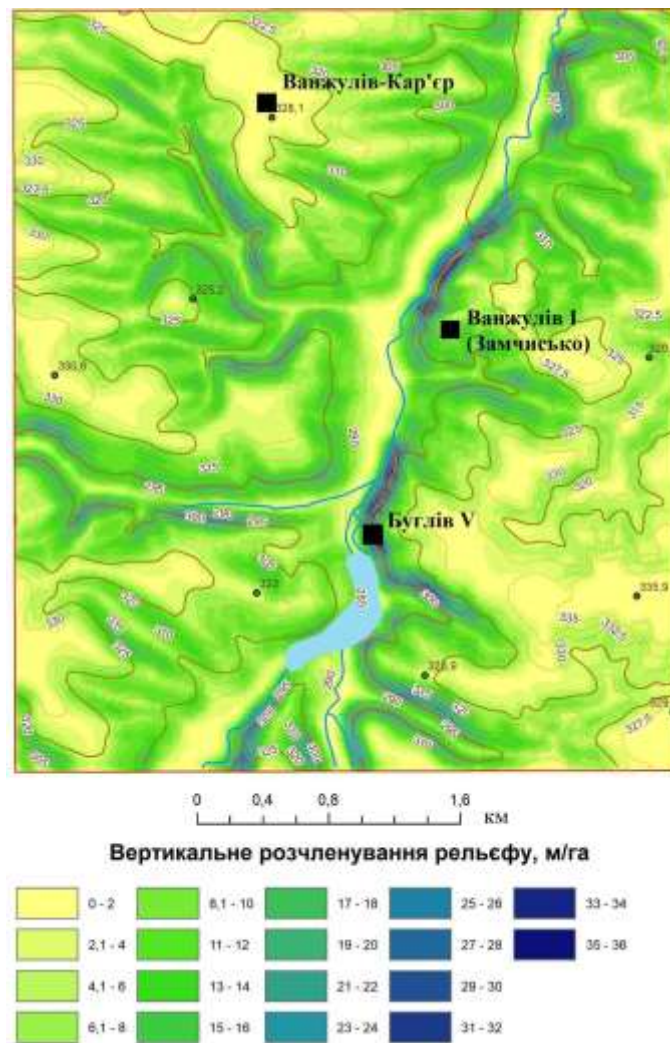

Рис. 2.12. Карта вертикального розчленування рельєфу району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Для візуалізації розташування палеолітичних стоянок Буглівської групи виконано також 3D модель рельєфу їхніх околиць, яка дає змогу просторово представити морфометричні характеристики, описані вище (рис. 2.13.).

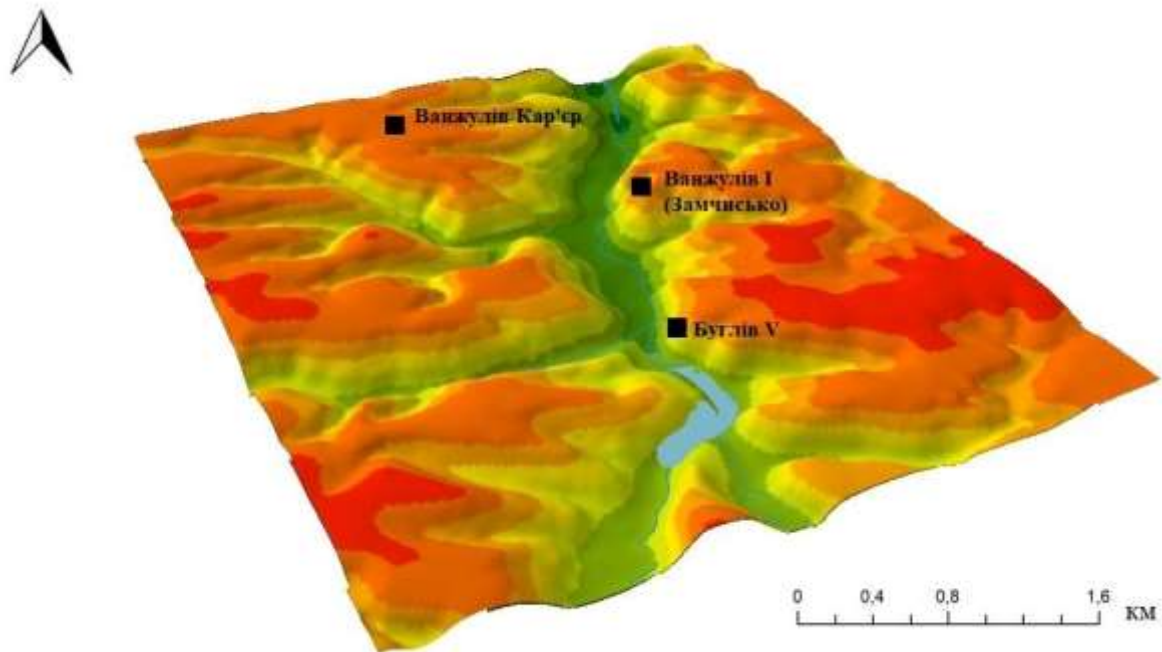

Рис. 2.13. 3D модель рельєфу району палеолітичних стоянок Буглівської групи

Вплив рельєфу околиць пам'ятки на стан її збереження складно переоцінити. Наприклад, серед стоянок Буглівської групи пам'ятка Буглів V збереглася гірше, порівняно з іншими. Розташована на схилі балки, стоянка зазнала суттєвого впливу схилових процесів, зокрема делювіально-соліфлюкційного перевідкладання у плейстоцені. Ці процеси, у свою чергу, значно погіршили стан збереження культурних шарів [6, 34]. На відміну від стоянки Буглів V, пам'ятка Ванжулів I (Замчисько), локалізована у привершинній частині схилу, збережена значно краще.

2.3.3. Вплив рельєфу на розташування, збереження та дослідження давніх поселень

Ділянки місцевостей, які впродовж тривалого часу не зазнавали істотних зовнішніх змін, завжди слугували орієнтирами для переміщення людини земною поверхнею, укриттям від небажаних природних процесів і явищ, мисливськими угіддями, а також територіями, на яких простіше вести господарство та будувати житло. Саме тому ґрунтовний аналіз рельєфу

околиць палеолітичних стоянок – надзвичайно важливий розділ їхнього вивчення [114, 115].

Аналіз рельєфу є ваговою частиною комплексного дослідження палеолітичних стоянок. Рельєф мав значний вплив на використання давніми людьми природних ресурсів та їхню взаємодію з довкіллям. Ключові аспекти впливу рельєфу місцевості на розташування давніх поселень можна окреслити так:

1. Захист від небезпек: певні типи рельєфу могли бути привабливими для розташування давніх поселень з точки зору безпеки, а саме захисту від нападів диких тварин тощо. Так, підвищені ділянки могли забезпечувати давнім людям природний захист від нападів тварин, які зазвичай водяться на низовинних рівнинних територіях. Крім того, поселення, які розташовані на висоті, наприклад, на скелях або вершинах пагорбів, складніше доступні для нападів і ворожих атак з боку інших соціальних груп, що також забезпечувало певний рівень захисту. Поселення, розташовані на островах або на березі моря, могли забезпечувати природний захист від нападів з суходолу. Річки в околицях поселення, окрім забезпечення захисту від нападів, могли бути використані для транспортування продуктів харчування та інших ресурсів у безпечне місце.

2. Доступність ресурсів: давні поселення нерідко розташовані на берегах річок чи інших водойм, оскільки це забезпечує легкий доступ до джерел водних та інших природних ресурсів. Для поселень могли обиратись також ділянки місцевості з плоским рельєфом, що забезпечувало відносно легкий доступ до ресурсів і полегшувало процес вирощування їстівних рослин та полювання.

3. Погодні умови: рельєф мав значний вплив на кліматичні умови в районі стоянок. Наприклад, поселення могли бути розташовані на висоті, де клімат холодніший, щоб забезпечити збереження їжі та зменшити шанси на хвороби. Або ж, навпаки, розташовувались у низинах, де клімат тепліший, щоб

забезпечити більшу кількість ресурсів та полегшити роботу. Розташування поселень на схилах давало змогу зменшити вплив вітрів.

4. Можливості для полювання та збирання їжі: низовини та плоский рельєф зазвичай забезпечували більше можливостей для полювання на тварин, таких як олені, кабани, зайці, лисиці та інших, котрі водяться в рівнинних лісах, лісостепах чи степах. Також значну роль відігравала можливість вирощувати та збирати рослини, які ростуть у низинах. Розташування поселень на берегах або неподалік річок чи інших водойм добре забезпечувало можливість полювання та рибальства.

Таким чином, можна зробити висновок, що рельєф місцевості мав значний вплив на визначення місць локалізації поселень, що в свою чергу впливало на життя та культуру давніх людей.

Окрім того, рельєф значною мірою впливає на те, як археологічні знахідки зберігаються в ґрунті. Залежно від типу ґрунту і глибини, на якій розташовуються археологічні артефакти, різні матеріали можуть зберігатися по-різному. Наприклад, піски і вапняки зазвичай не зберігають великі кількості артефактів, оскільки вони є пористими і легко руйнуються. З іншого боку, глинисті ґрунти можуть зберігати артефакти дуже добре, оскільки вони є більш компактними і менш пористими.

Суттєвим є вплив рельєфу і на інтенсивність розвитку ерозійних процесів, які можуть перемістити, пошкодити або цілком зруйнувати культурні шари. Наприклад, стоянки, розташовані поблизу річок або інших водотоків, можуть бути вразливішими до ерозії, ніж ті, що знаходяться на значній відстані від води.

З огляду на те, що рельєф значною мірою впливає на стан збереження артефактів давніх поселень, дослідники, які займаються археологічними розкопками, зазвичай враховують цей фактор, коли обирають місце для проведення досліджень [46, 90].

Також рельєф може бути важливим для виявлення археологічних артефактів. Залишки давніх поселень нерідко знаходяться на пагорбах, на

перевалах, на берегах річок та озер, у полях, в лісах, на відкритих кам'янистих місцевостях тощо. Для пошуку стоянок археологи вивчають рельєф за картографічними та геологічними даними, щоб зрозуміти, де можуть бути потенційні місцезнаходження стоянок та здійснювати подальші пошуки в межах таких ділянок.

2.4. Ландшафтно-кліматичні умови середнього палеоліту

Зміни палеоландшафтів та палеокліматичних умов середнього палеоліту на теренах Поділля дослідникам вдалось реконструювати на основі даних, отриманих у результаті проведення комплексних природничих досліджень розрізів стоянок, а саме:

- стратиграфічних, палеопедологічних досліджень розрізів лесово-грунтових товщ, у тому числі палеолітичних стоянок;
- реконструкцій давньої рослинності з застосуванням палінологічного аналізу зразків, відібраних на стоянках та опорних розрізах території Поділля;
- палеонтологічного аналізу зразків викопної фауни, знайденої на стоянках, зокрема великих ссавців.

Перша чітко зафіксована поява палеолітичної людини на теренах Поділля припадає на передостанній інтергляціал, тому доцільно подавати характеристику ландшафтно-кліматичних умов палеоліту, розпочинаючи з 8 киснево-ізотопної стадії (MIS 8), що завершилась перед коршівським інтергляціалом. Період, який охоплює MIS 8, тривав близько 305–243 тис. р. тому. Протягом найхолоднішого періоду MIS 8 територія досліджень була типово перигляціальною зоною, про що свідчить потужна лесова товща. Леси цієї стадії заповнюють карстову палеозападину, яка розвинена в карбонатних породах, у Великому Глибочку. Дати, отримані для цих лесів за допомогою термолюмінісцентного аналізу, коливаються в межах 247–307 тис. р. [102]. Початок лесонагромадження супроводжувався потужними процесами ерозії та денудації. Особливістю цих лесів є також наявність слідів розвитку

делювіально-соліфлюкційних процесів. Це може свідчити про континентальний клімат із сезонними більш інтенсивними опадами. Численні біопори, залишені кореневою системою рослин, свідчать про наявність рослинності, головно степової. В околицях стоянок Тернопільської групи під час MIS 8 ландшафт характеризувався степовою та тундровою рослинністю (рослини стійкі до вічної мерзлоти). Наприкінці періоду в цьому ландшафті з'явилися перші хвойні дерева з поодинокими екземплярами листяних порід, наприклад, вільхи та верби. Температури найхолоднішого місяця року коливалися від $+1^{\circ}\text{C}$ до -16°C , а найтеплішого – від $+13^{\circ}\text{C}$ до $+20^{\circ}\text{C}$ [102].

Лес MIS 8 був субстратом для розвитку коршівського викопного ґрунту впродовж MIS 7. Мікроморфологічні дослідження верхньої частини цього лесу (Великий Глибочок I) вказують на те, що він піддавався ґрунтоутвірним процесам на велику глибину з великою інтенсивністю.

Коршівський викопний ґрунт сформувався протягом 7 киснево-ізотопної стадії (MIS 7), тривалість якої визначається в межах 243–191 тис. р. тому. Характерною рисою цього періоду була кліматична криза в його середині, пов'язана з охолодженням і зволоженням клімату та появою перигляціальних умов, що призвело до гальмування процесів давнішої фази ґрунтоутворення (нижній горизонт коршівського викопного ґрунтового комплексу). Після цієї перерви мала місце чергова фаза розвитку ґрунтоутвірних процесів (верхній горизонт коршівського викопного ґрунту). Ці фази зафіксовані в кількох досліджених лесово-ґрунтових розрізах палеолітичних стоянок на Поділлі (Великий Глибочок I, Буглів V). У розрізі відкладів стоянки Великий Глибочок I були зафіксовані в різних частинах профілю в безпосередній близькості обидві фази коршівського ґрунтоутворення – ґрунти лісової фази, частково збережені. На підставі мікроморфологічних особливостей лісового ґрунту можна зробити висновок, що ілювіація в їхніх горизонтах відбувалася в міжльодовикових умовах більш прохолодного і вологого клімату.

Змінні умови передостаннього міжльодовикового періоду підтверджуються даними аналізу рослинності. Зокрема, на прикладі профілю

стоянки Великий Глибочок I можна зробити висновок, що на Поділлі в тепліші фази міжльодовикового періоду була розвинена лісова рослинність з ділянками степів на лесових плато, тоді як у кінцеві періоди обох потеплінь зросла частка степової рослинності. Реконструйовані за складом рослинних угруповань середні температури найхолоднішого місяця року коливалися впродовж MIS 7 від $+8^{\circ}\text{C}$ до $-7,5^{\circ}\text{C}$, найтеплішого – від $+16^{\circ}\text{C}$ до $+21^{\circ}\text{C}$ [102]. Фауна MIS 7 мало вивчена через відсутність добре стратифікованих розрізів з відкладами цього періоду, що містять рештки тварин. У розкопі стоянки Великий Глибочок I знайдено фрагменти кісток зубра та первісного коня [104].

Тривалість 6 киснево-ізотопної стадії (MIS 6) знаходиться в інтервалі 190–130 тис. р. Вся досліджувана територія тоді була розташована у перигляціалній зоні. У середній частині цього етапу панував більш м'який інтерстадіальний клімат. Початок MIS 6 пов'язаний з інтенсивним розвитком соліфлюкційних процесів, що зафіксовано в розрізах стоянок Великий Глибочок I та Буглів V. Під дією соліфлюкції були зміщені фрагменти ґрунту попереднього міжльодовикового періоду, а подекуди навіть розкриті корінні породи. Морозного розтріскування зазнали виходи скельних порід над долиною Серету, зруйновані у наш час роботами кар'єру у Великому Глибочку. Ймовірно, там були скельні укриття, які використовували давні люди. Під впливом морозобійного розтріскування на поверхні товтрових вапняків утворилися скупчення великих брил і уламків, між якими знаходяться включення коршівського ґрунту і артефакти середнього палеоліту. Під час MIS 6 через осадонагромадження лесової товщі, рельєф околиць палеолітичних пам'яток на Поділлі трансформувався у пологіший.

В інтерстадіальний період MIS 6 кліматичні умови пом'якшилися, з чим пов'язаний розвиток тернопільського похованого ґрунту. У річкових долинах були ділянки хвойного лісу з ялинами і деревами, які зростають в умовах теплішого клімату – дуб і в'яз, також з'явилися ялиця, бук і барбарис. Температури на початку інтерстадіалу були ще низькими – від 0°C до -18°C найхолоднішого місяця та від $+12^{\circ}\text{C}$ до $+20,5^{\circ}\text{C}$ найтеплішого місяця, а на

його оптимумі підвищувалися відповідно від $+1^{\circ}\text{C}$ до $+4^{\circ}\text{C}$ та від $+17,5^{\circ}\text{C}$ до $+20,5^{\circ}\text{C}$ [102].

Період MIS 5 припадає на інтервал 130–71 тис. р. і складається з міжльодовикових (5e) та ранньольодовикових (5d-a) етапів останнього зледеніння. Складні кліматичні умови цього етапу були зафіксовані в першу чергу у вигляді інтенсивного етап міжльодовикового педогенезу в еемський час (5e) та пізнішою фазою похолодання клімату протягом етапу 5d-a (з кількома значно коротшими епізодами потеплінь клімату, упродовж яких розвивались ґрунтовірні процеси та переривались епізодами похолодань). У результаті цих процесів утворився горохівський викопний ґрунтовий комплекс, відклади якого задокументовано і досліджено у більшості розрізів палеолітичних стоянок Поділля. У міжльодовиковий час сформувався ґрунт лісової фази, натомість у періоди похолодань клімату панувала степова рослинність та формувались ґрунти степової фази та розвивались палеокріогенні процеси [10, 102].

Період MIS 4 встановлено науковцями в інтервалі 71–57 тис. р. тому. Це більш давня частина пленігляціального періоду останнього зледеніння, якій страграфічно відповідає нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів. У відкладах, утворених під час MIS 4, зафіксовано дуже чіткий кліматичний поділ – у більш давніх частинах домінували процеси, властиві періодам з холодним і вологим кліматом, який пізніше змінюється холодним і сухим середовищем. У великих масштабах почали розвиватися геоморфологічні процеси (делювіально-соліфлюкційні, кріотурбаційні) за участі слабкої еолової седиментації. Внаслідок цих процесів зруйновано та перевідкладено культурні горизонти багатьох пам'яток середнього палеоліту на Поділлі. Попередньо перемішані лесово-ґрунтові відклади переносились униз по схилах, захоплюючи та переміщуючи артефакти. У матеріалах соліфлюкційних пачок знайдені артефакти Ігровиці I (II шар), Пронятина I, Ванжулова I (шар III), Великого Глибочка I (шар III-A). У молодшій частині MIS 4, в більш сухому і суворому кліматі, формувались лесові товщі, як

правило, невеликих потужностей. Діапазони температур, обчислені за зразками відкладів, що представляють фрагменти MIS 4, були низькими і становили від $+6,5^{\circ}\text{C}$ до -17°C найхолоднішого місяця та від $+18,5^{\circ}\text{C}$ до $+21^{\circ}\text{C}$ найтеплішого місяця [102].

Період MIS 3 охоплює час між 57 і 29 тис. р. Порівняно з попереднім і наступним етапами, тобто MIS 4 і MIS 2, цей період був теплішим. У лесово-грунтовій серії на території досліджень з цим періодом пов'язаний інтерстадіальний дубнівський ґрунт. У розрізах Поділля часто зустрічаються лише фрагменти старшого чи молодшого дубнівського ґрунту, що пов'язано з високою мінливістю клімату під час MIS 3, частою активізацією схилових процесів та їхньою дуже високою інтенсивністю на початковій стадії MIS 2. За інтенсивністю ці події можна порівняти з подіями на початку MIS 4. На Поділлі в районі Тернопільського плато і Авратинської височини період MIS 3 зазвичай асоціюється з потужним ґрунтом, який у багатьох місцях був порушений соліфлюкцією (на початку MIS 2). Велику роль у руйнуванні дубнівського ґрунту відіграли геоморфологічні процеси, що активізувалися у фазу похолодання в середній частині MIS 3. На Північному Поділлі під час MIS 3 зафіксовано поширення сосни з домішками дуба, липи та чагарників. Температури того періоду коливалися від $+1^{\circ}\text{C}$ до -16°C найхолоднішого місяця та від $+15,8^{\circ}\text{C}$ до $+21^{\circ}\text{C}$ найтеплішого місяця.

Наймолодша киснево-ізотопна стадія плейстоцену (MIS 2) тривала 28–13 тис. р. тому. З цим періодом пов'язане формування лесової товщі. У профілях цих лесів чітко виражені ознаки ґрунотвірних процесів, наявність одного або двох горизонтів оглеєння (рівненський, красилівський), що свідчить про підвищення вологості. Сліди соліфлюкційних процесів та палеокріогенні текстури зафіксовані у верхній частині дубнівського ґрунту, що свідчить про поширення холодного та більш вологого клімату на початку MIS 2. Середні температури найхолоднішого місяця коливались від $+5^{\circ}\text{C}$ до $-7,5^{\circ}\text{C}$ та від $+16^{\circ}\text{C}$ до $+21,5^{\circ}\text{C}$ для найтеплішого місяця [102].

Висновки до розділу 2

1. Вивчення геологічного розрізу території важливе для розуміння еволюції ландшафту та природних умов регіону. У геологічному плані територія досліджень входить до складу Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи, характеризується складним рельєфом, розчленованим кристалічним фундаментом та наявністю регіональних розломів.

2. Серед мезозойських товщ території досліджень слід виділити крейдові відклади, зокрема відклади туронського ярусу. Характерна їхня ознака – присутність декількох горизонтів конкрецій чорного та сірого кременю, який широко використовувався давніми людьми для виготовлення знарядь.

3. У складі кайнозойських відкладів у межах території досліджень вирізняється буглівський стратотип неогенового віку. Це репрезентативне відслонення міоцену, серед порід якого виділяються так звані буглівські верстви. Відслонення розташоване неподалік палеолітичної стоянки Буглів V і є геологічною пам'яткою природи місцевого значення в Україні.

4. Четвертинні відклади на території досліджень утворюють майже суцільний покрив потужністю 20–25 м і більше, найпоширенішими є відклади лесово-грунтових серій. Поширені також відклади алювіального, еолово-делювіального, елювіального, делювіального та інших генетичних типів, які формувались протягом нижнього, середнього та верхнього плейстоцену і голоцену.

5. Стратиграфія четвертинних нашарувань на досліджуваній території визначається наявністю відкладів лесово-грунтової серії. Розчленована на ґрунтові комплекси, горизонти лесів та палеокріогенні горизонти, лесово-ґрунтова серія формувалася протягом нижнього, середнього та верхнього плейстоцену, послідовність її товщ визначається також палеокріогенними процесами, що мали великий вплив на геологічну інтерпретацію цих нашарувань та збереження артефактів палеолітичних стоянок.

6. За морфометричними картами проаналізовано рельєф околиць палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп. Простежуються чіткі закономірності розташування давніх поселень, а саме: стоянки здебільшого локалізовані на підвищених ділянках (абсолютні висоти в околицях палеолітичних стоянок Тернопільської групи сягають позначок 390–395 м та 330–340 м в околицях стоянок Буглівської групи), поблизу водойм (долини річок Серет та Буглівка), на завітряних схилах з невеликою крутістю (здебільшого 1–6°). Це давало можливість давнім людям ефективно використовувати ресурси, забезпечувати захист та адаптуватися до умов довкілля.

7. Аналіз рельєфу околиць палеолітичних стоянок є одним з ключових параметрів їхнього вивчення, оскільки він розкриває взаємодію людини з довкіллям та вплив рельєфу на розташування поселень. Роль рельєфу у розміщенні палеолітичних стоянок визначається його впливом на доступність природних ресурсів, кліматичні умови та можливості для полювання та збирання їжі, захист від небезпек. При археологічних дослідженнях враховується вплив рельєфу на пошуки давніх поселень та збереження артефактів.

8. Ландшафтно-кліматичні умови середнього та верхнього палеоліту на території Поділля визначаються чергуванням епох похолодань та потеплінь клімату, про що свідчать аналіз розвитку ґрунтотвірних процесів для викопних ґрунтів, аналіз давньої рослинності та викопної фауни, а також аналіз розвитку палеокріогенних процесів. Клімат, що панував на території досліджень у період середнього та верхнього палеоліту, був дещо холоднішим від сучасного.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК ПОДІЛЛЯ ЯК КОМПЛЕКСНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

3.1. Палеолітичні стоянки Тернопільської групи: геологія та культурні горизонти

3.1.1. Великий Глибочок I

Палеолітична пам'ятка Великий Глибочок I виявлена на високому правому березі р. Серет, 800 м на північ від с. Великий Глибочок в околицях Тернополя на місці недіючого кам'яного кар'єру. У геоморфологічному аспекті район пам'ятки належить до Тернопільського плато і частково до Товтрового кряжу.

Висота над рівнем річки – більше 80 м. Поздовжньою стороною кар'єру орієнтований на північ. Східний бік переходить у похило-уступчастий схил до правого берега долини р. Серет (рис. 3.1). Західний бік кар'єру на вершині плато є найвищою точкою цієї місцевості. У напрямку на захід плато легко знижується, а в сторону південного заходу різко падає в напрямку долини р. Нестерівка.

В процесі дослідження пам'ятки археологами виявилось, що культурний шар II (пізній палеоліт) містить домішку матеріалів нижньопалеолітичної доби. Основу комплексу складають непатиновані кремені виразно призматичної індустрії пізнього палеоліту. Поряд з ними у великій кількості зустрічалися крем'яні вироби із дуже патиновою, звітреною і люстрованою поверхнею, що сильно відрізнялися від матеріалів верхнього палеоліту за морфологічними та техніко-типологічними ознаками. Крем'яні домішки дуже подібні до виробів ашело-мустьєрського віку, що містяться в шарі III, який на місці розкопу залягає на 3,5 м глибше від шару II [6, 63].

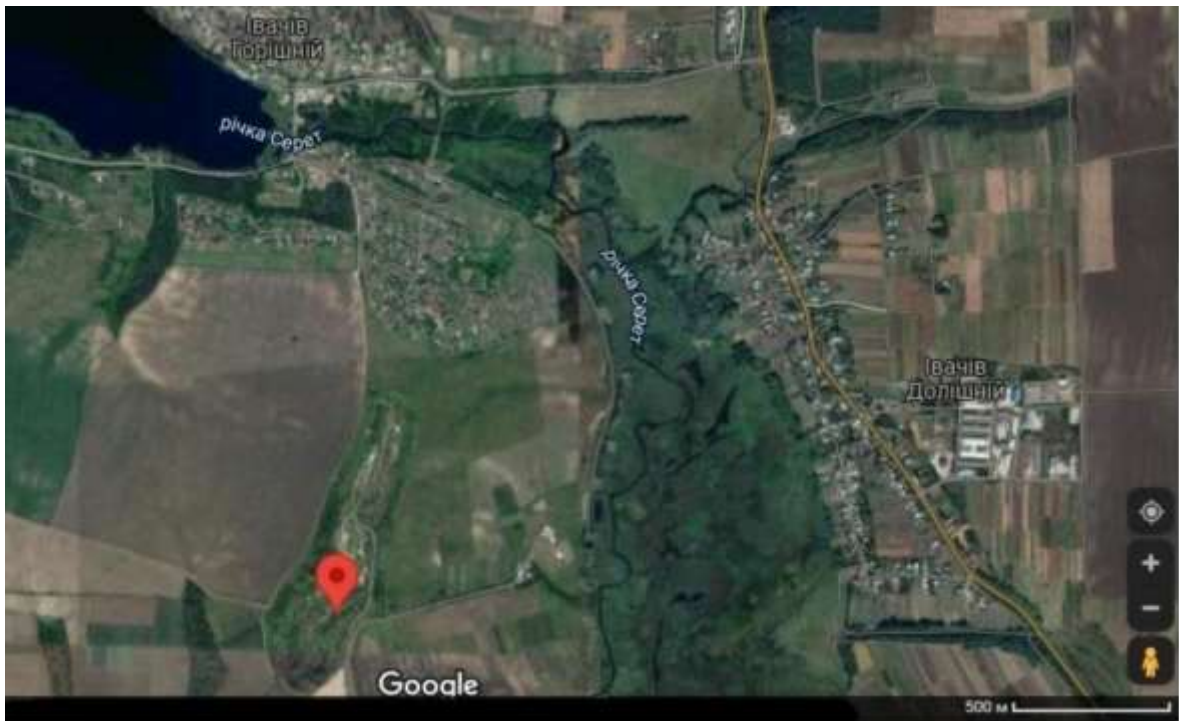

Рис. 3.1. Місцезнаходження стоянки Великий Глибочок I
(Джерело – Google Maps)

Потужність шару, що містить артефакти, – 20–35–50 см. Із заходу на схід культурний горизонт разом із вапняковими брилами, валунами і щебенем має різкий кут падіння вниз (у напрямку долини річки Серет). На відрізку 20 м перепад висот складає до 3 м.

Оскільки більшість мустьєро-ашельських виробів має ознаки звітрювання і транспортування вниз по схилу, археологи та геологи не виключають, що вони були зміщені зі скельної вершини гори разом з вапняковими брилами і щебенем в період дубнівського потепління. Пізніше, у верхньому палеоліті тут оселилися люди [104].

За техніко-типологічними ознаками досліджений комплекс стоянки Великий Глибочок I тяжіє до індустрії мустьєрського часу, тому він позначений археологами як самостійний горизонт III-A. Дослідники пов'язують горизонт із періодом формування надгорохівської соліфлюкції.

Визначення абсолютних дат за термолюмінісцентним методом проводились у лабораторії Інституту геологічних наук НАН України (В. Шовкопляс). Дати, отримані за результатами аналізів, не зовсім

узгоджуються із середньостатистичними хроностратотипами плейстоцену Поділля. Наприклад, горизонт В горохівського викопного ґрунтового комплексу датовано 46 ± 4 тис. р., середньоплейстоценові леси – 64 ± 5 тис. р., надкоршівська соліфлюкція – 77 ± 6 тис. р., а горизонт А коршівського викопного ґрунтового комплексу – 135 ± 10 тис. р. тому. Ці дати свідчать про те, що відклади значно “молодші” від реальних, загальновідомих дат [67, 91].

У насипах та зсувах перевідкладених четвертинних порід кар’єру на території стоянки Великий Глибочок І науковцями зібрано значну колекцію кам’яних виробів підйомного характеру, які могли належати до різних горизонтів палеолітичного віку [86, 91, 104].

Стратиграфія четвертинних відкладів у розкопі стоянки досліджена геологом А. Богуцьким, за спостереженнями якого розріз східної стінки пам’ятки має такі характеристики:

0–1,1 м – сучасний чорнозем.

Горизонт A_1 (0,5 м) – складений сірими і темно-сірими пілуватими супісками, порушений кар’єрними роботами. Супіски макропористі, некарбонатні з червоточинами та корінням рослин. Перехід поступовий, за зміною кольору.

Горизонт В – кротовинний, карбонатний, складений супісками жовто-сірими, переповнений червоточинами та кротовинами до 10 см у діаметрі. Суглинки інтенсивно взаємодіють з соляною кислотою і містять вапнякові дутики (в нижній частині шару їх більше) діаметром до 5 см. У горизонті простежуються *окремі кремені періоду мезоліту*.

1,1–1,4 м – лес супіщанистий, змінений процесом ґрунтоутворення, містить кротовини і червоточини діаметром до 2 см. Леси переповнені дутиками, псевдоміцелієм. Нижній контакт ясний.

1,4–2,0 м – наддубнівська соліфлюкційна пачка. Суглинки щільні, із залізисто-мангановими примазками, світло-коричневі, плямисто-озалізнені, плитчасті (товщина плиток 1–2 см, очевидно, неповносітчаста посткріогенна

текстура). У шарі простежується велика кількість плівок карбонатів. Перехід поступовий, за зміною кольору.

2,0–2,5 м – суглинки дубнівського ґрунту. Суглинки щільні, блакитно-сірі, яскраво плитчасті, карбонатні. У шарі міститься велика кількість новоутворень типу кілець Лізеганга, залізо-манганових примазок, псевдоміцелію. Суглинки інтенсивно взаємодіють з соляною кислотою, мають включення щебеню і уламків вапняку до 10 см у поперечному перерізі. У горизонті багато плямистих і стрічкових залізистих новоутворень. У нижніх 20 см – *культурний шар пізнього палеоліту*.

2,5–2,6 м – суглинки сірі, з червонуватим відтінком, слабо реагують з соляною кислотою. Зустрічаються окремі кремені *культурного шару II*.

2,6–3,1 м – соліфлюкціна пачка, у якій містяться суглинки горизонтів А і В горохівського комплексу у вигляді лінз і пликативно деформованих прошарків (15 см). Породи некарбонатні. По периметру лінз і прошарків трапляється стрічкове озалізнення. Зустрічаються великі (до кількох метрів) брили вапняку. Перехід ясний. Спорадично залягають *кремені культурного шару III-A*.

3,1–3,2 м – горохівський ґрунтовий викопний комплекс. Гумусовий горизонт повністю зруйнований. Його сліди помітні у верхньому шарі (соліфлюкційна пачка). Горизонт В складений суглинками жовтувато-бурими, червонуватими, безкарбонатними, щільними. Нижній контакт хвилеподібний. У шарі велика кількість залізо-манганових примазок. Перехід ясний.

3,5–5,0 м – верхня частина середньоплейстоценових лесів. Леси макропористі, палеві, із зеленуватим відтінком, переповнені вапняковими дутиками і псевдоміцелієм. У шарі немало кротовин, заповнених матеріалом горизонтів А₁ і В горохівського комплексу. На глибині 4,3–4,8 м – виразний похований діяльний шар (ланівецький підгоризонт), з якого починається псевдоморфоза по полігонально-жильних льодах глибиною до 1,5 м. Похований діяльний шар має виразну плитчастість, що підкреслюється озалізненням, оглеєнням сизого кольору.

5,0–6,0 м – нижня частина середньоплейстоценових лесів. Це сизі суглинки, оглеєні, вологі, з великою кількістю дутиків, а також окремих уламків вапняку. Знайдено також кілька брил розмірами більше 0,5 м в поперечному перерізі. **Трапляються матеріали шару III-Б.**

6,0–6,5 м – коршівський викопний ґрунтовий комплекс (?), порушений денудаційними процесами. Горизонт А₁ складений суглинками темно-сірими, некарбонатизованими, з щебенем і **обробленими кременями шару III (ашель)**. Горизонт В складений бурими, червонувато-бурими суглинками. Він залягає практично на неогенових вапняках.

З метою встановлення стратиграфічних умов залягання відкладів та поширення артефактів у 1983 р. на західному схилі котловану стоянки закладено розкоп II, який мав вигляд квадрату з розмірами 6×6 м (36 м²) та глибину понад 3 м. Стратиграфія західної стінки розкопу II, описана геологом А. Богуцьким:

0–1,26 м – сучасний чорнозем. У нижній частині горизонту В фіксується **культурний шар мезолітичного віку.**

1,26–2,73 м – еолово-делювіальний суглинок, щільно насичений брилами та щебенем карбонатних порід. Матеріал невідсортований. Очевидно, він сповз із вершини пагорба. У заповненні всього горизонту зустрічались крем'яні вироби та кістки викопних тварин, зокрема мамонта. **Матеріали ашело-мустьєрського вигляду аналогічні кременям з шару III розкопу I.**

2,73–3,0 м – вапняковий щебінь. Нижче – скельна поверхня.

Культурний шар III палеолітичної стоянки Великий Глибочок I стратиграфічно залягає у горизонті А₁ коршівського викопного ґрунтового комплексу, частково у надкоршівській соліфлюкційній пачці (MIS 7, 6), на глибині 6,0–6,5 м. Досліджено близько 50 м² площі, на якій археологами виявлено 346 крем'яних артефактів, 20 фрагментів кісток викопних тварин тощо.

У планіграфічному аспекті матеріали залягали без особливих закономірностей. У перерізі стінки, за даними дослідників, вони знаходились у “завислому стані”, що свідчить про їх перевідкладення. Скупчень артефактів у межах шару не спостерігалось, місцями траплялися дрібні вуглики від вогнищ. Концентрація знахідок зростає у напрямку до нижньої частини горизонту. Із фауністичних решток визначені бізон, первісний кінь, волохатий носоріг [15, 25, 26, 84].

Сировиною для кам'яних виробів слугував місцевий кремій туронського ярусу верхньокрейдових відкладів [60]. Це високоякісний чорний чи темно-сірий із синім відтінком на розломі крем'яний матеріал. Найближчі виходи цієї сировини зафіксовані дослідниками у відслоненні берегових схилів на відстані 1–2 км від стоянки. Крем'яні вироби мають нерівномірний стан збереження, незалежно від глибини залягання, розмірів, форми та вторинної обробки (різна патина, неоднакові інтенсивність звітрювання, люстражу, надщерблень тощо). Цей факт, на думку науковців, підтверджує перевідкладення частини матеріалів зі скельної вершини пагорба разом із брилами і щебенем вапнякової породи. Інша частина матеріалів могла знаходитись *in situ* (наявність вугликів та кісток свідчить про це) [6, 104].

У розкопаній колекції представлені такі артефакти: нуклеуси – 15 екз. (4,3 %), нуклеподібні уламки – 6 екз. (1,6 %), вироби із вторинною обробкою (знаряддя) – 47 екз. (13,6 %), пластини – 19 екз. (5,5 %), відщепи – 152 екз. (43,9 %), скалки-луски – 68 екз. (19,7 %), уламки – 19 екз. (5,5 %).

Артефакти *культурного шару III-B* виявлені у відкладах надтернопільської соліфлюкційної пачки (залишки викопного ґрунту, MIS 7), спостерігаються у важких коричнево-сірих суглинках, переповнених вапняковим щебенем на глибині приблизно 4,80–5,20 м (3,90–4,30 м у прирізці 1997 р.).

Матеріали шару також частково перевідкладені, про що свідчить зовнішній вигляд переважної більшості артефактів (патина, звітрювання, механічні пошкодження), а також значна вертикальна потужність горизонту

залягання виробів (понад 40 см). Сировина така ж, як і у нижньому шарі III, проте загальний стан збереження матеріалів кращий, хоч і трапляються сильнопатиновані (5–7 %), середньо- (60–65 %) і малопатиновані кремені (25–30 %). Окремі предмети досить добре збереглися.

Колекція археологічних матеріалів порівняно невелика, на площі 25 м² знайдено 59 крем'яних предметів, серед яких 3 нуклеуси, 6 невизначених нуклеоподібних уламків, 5 знарядь, 19 відщепів, 4 пластини і 22 скалки-луски. Остання категорія виробів (дрібні скалки-луски) за даними досліджень вказує на те, що зміщення культурного шару було незначним і частина артефактів залишилась на своєму первісному місці залягання, а також свідчить про ведення первинної обробки матеріалів на місці стійбища. Культурний горизонт III-Б трактується археологами як розвинута леваллуазька індустрія на дископодібно-паралельній основі розщеплення [63, 64].

Крем'яні рештки *культурного шару III-A* залягають змішано з матеріалами головного пізньопалеолітичного шару II. Разом вони знаходяться у нижній частині товщі дубнівського викопного ґрунту і частково у верхній частині надгорохівської соліфлюкційної пачки.

За морфо-технічними і типологічними ознаками шар III-A є окремим культурно-хронологічним комплексом, відмінним від пізньопалеолітичного за патиною і станом збереження. Очевидно, у період післядубнівського потепління верства суглинків разом із брилами і щебенем вапняку (а також кременями мустьєрської стоянки) змістилася вниз по схилу на ділянку, де знаходилося непереміщене стійбище верхнього палеоліту. Матеріал знахідок – високоякісна туронська крем'яна сировина, що характерна для культурного шару III, більшість артефактів мають ознаки звітрювання та надщерблення. Патиною нерівномірною, переважають матеріали із товстою білою кіркою патини, але трапляються і вироби з легким блакитним відтінком. У межах шару представлені такі головні категорії знахідок (усього 172 екз.): нуклеуси – 9 екз. (5,23 %), пластини – 13 екз. (7,6 %), відщепи – 107 екз.

(62,2 %), знаряддя праці – 25 екз. (14,5 %), різні уламки і скалки – 18 екз. (10,5 %) [64, 104].

За даними археологічних та геологічних досліджень, на стоянці Великий Глибочок I виявлено три середньопалеолітичні культурні горизонти, котрі ймовірно корелюються з трьома періодами заселення товтрового пагорба. Дослідники не виключають, що таких періодів (фаз проживання) на первісному місці залягання матеріалів було набагато більше, або ж, навпаки – усі три горизонти середньопалеолітичної доби належать до одного тривалого поселення, культурні рештки якого були транспортовані вниз по схилу у різні періоди плейстоценової історії.

Палеолітична пам'ятка Великий Глибочок I демонструє наявність трьох рівнів залягання схилових відкладів середнього плейстоцену, породи яких містять культурні рештки. У загальних культурно-типологічних рисах шар III належить до протолеваллуазької (чи леваллуазької початкової) непластинчастої середньофасетованої індустрії з елементами “ашельської традиції” – поодинокими рубилами, ножами і видовженими двобічними наконечниками. Шар III-Б – малочисельний, нуклеуси цього шару близькі до леваллуазьких. Сколи-заготовки також свідчать про індустрію леваллуа, що мало чим відрізняється від шару III. Індустрія комплексу III-A – також леваллуазька, але має дещо “прогресивніший” характер [86].

Середньопалеолітичні комплекси стоянки Великий Глибочок I, за даними проведених досліджень, є на сьогодні найранішими стратиграфічно маркованими леваллуазькими пам'ятками Східної Європи, які, ймовірно, слугували генетичним підґрунтям для розвитку леваллуазьких індустрій цілого комплексу пам'яток заходу України [63, 104, 119].

3.1.2. Пронятин I

Палеолітична пам'ятка Пронятин I розміщена в центральній частині Тернопільської рівнини, на правому березі річки Серет. Археологічні матеріали зафіксовані за 800 м на північний схід від с. Пронятин, 5 км від

північних околиць Тернополя, в урочищі Гора Круча [64]. Околиці пам'ятки лежать в межах слабохвилястої рівнинної місцевості, що густо порізана балками та ярами ерозійного походження. Течія річки Серет має напрям з півночі на південь, утворюючи по течії меандри. Поблизу пам'ятки Пронятин I вона має широку (до 1,5 км) заболочену заплаву, що тягнеться на північ від Тернополя більше, ніж на 30 км (Тернопільський заказник) (рис. 3.2).

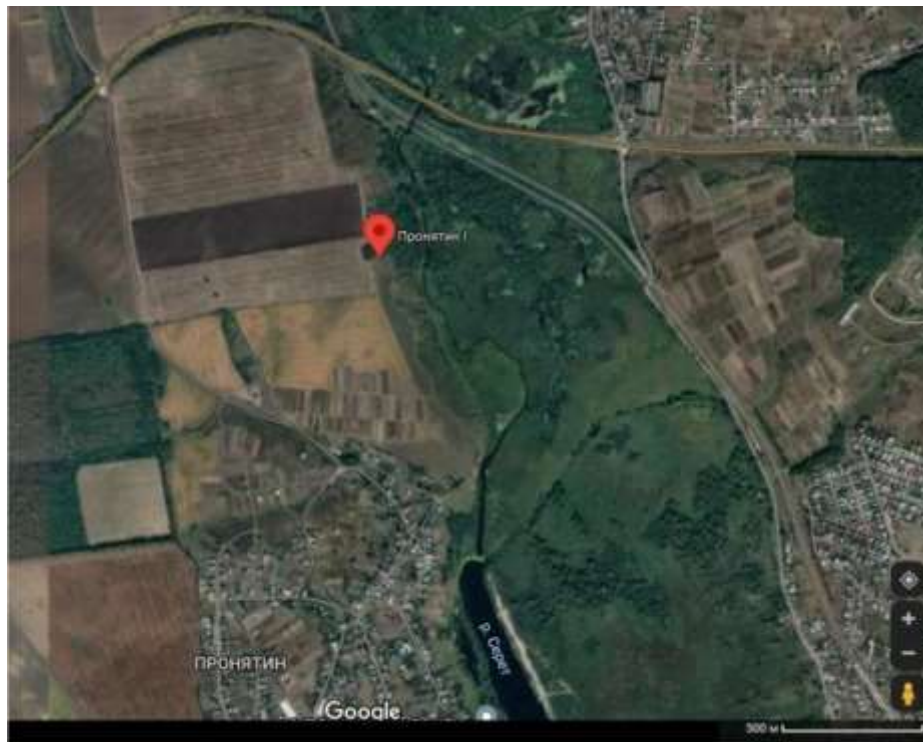

Рис. 3.2. Місцезнаходження стоянки Пронятин I (Джерело – Google Maps)

Стоянка знаходиться у верхній частині крутого привододільного схилу, на висоті приблизно 20–30 м від рівня заплави ріки. Нижня частина схилу задренована, верхня – розорюється.

Культурний шар пам'ятки залягає у породах надгорохівської соліфлюкційної пачки. Археологічні матеріали приурочені головню до верхньої і середньої частин цього прошарку, хоча зустрічаються і в нижній. Нижче залягає зруйнований горохівський викопний ґрунтовий комплекс (MIS 5), під яким нашаровуються середньopleйстоценові леси. Визначення абсолютної дати за термолюмінесцентним методом проводилось у лабораторії

Інституту геологічних наук НАН України (В. Шовкопляс). Відклади верхньоплейстоценового лесу над культурним горизонтом датовано 85 ± 7 тис. р. тому [24, 59, 101].

Стратиграфічна будова розрізів стоянки Пронятин I вперше детально описана геологом А. Богуцьким. Нижче наведено опис лесово-грунтової серії стоянки за результатами польових досліджень 2010 р.

Східна частина розкопу

0–0,2 м – насипний ґрунт, суглинки безкарбонатні, загального голубувато-сірого кольору, з корінням рослин, дуже неоднорідні, з різким нижнім контактом.

0,2–1,2 м – сучасний ґрунт, чорноземний. Верх дуже денудований, антропогенно змінений. Потужність гумусового (A₁) горизонту – 0,3 м, іноді 0,4 м. Верхніх 0,15 м (A₁) – суглинки темно-сірі, ущільнені. Суглинки безкарбонатні. Характерною ознакою є інтенсивна біогенна переробленість: маса червоточин (до 2 см), кротовин (до 10 см), які заповнені як гумусовим матеріалом, так і матеріалом горизонту В. Нижній контакт язиковатий. Гумусові язики товщиною до 10–15 см проникають у горизонт В на глибину 0,4–0,5 м і більше. Горизонт В має потужність 0,6–0,65 м. Він супіщаний, темно-жовтий, макропористий, з псевдоміцелієм і дутиками (до 3–4 см). Шар переповнений кротовинами (до 10 см), спальними камерами (до 25 см) і червоточинами (до 2 см). Наповнювач біоформ пухкий, з переважанням гумусованих супісків. У шарі багато плям оглеєння (до 3–4 см), є також плями озалізнєння (до 10 см і більше). На ділянках озалізнєння явний бурий відтінок порід. Перехід поступовий.

1,2–1,4 м – лес палевий, карбонатний, супіщаний, з псевдоміцелієм, перероблений сучасним ґрунтоутворенням. Є кротовини (до 10 см) і спальні камери (до 25 см), багато червоточин (до 2 см). Лес макропористий, відносно однорідний, з поступовим переходом.

1,4–1,6 м – леси суглинисті, карбонатні, голубувато-сірі. Вони дуже щільні, з псевдоміцелієм, кільцями Лізіганга, а по нижньому, дуже різкому

контакті – скупчення карбонатних конкрецій (діаметром до 4 см). Для шару характерні смуги бурого озалізнення, які підкреслюють його складну пликативну деформованість, а також лінзи червонувато-бурих суглинків товщиною до 7 см, які також можуть бути наслідком озалізнення. Описаний горизонт можна розглядати як глейовий – ймовірний аналог дубно.

1,6–3,2 м – горохівський викопний ґрунтовий комплекс, дуже порушений делювіально-соліфлюкційними процесами. Потужність гумусового (A_1) горизонту встановити важко, оскільки вона змінна навіть у межах однієї стінки, сягає 0,7 м і навіть 0,8 м. Він суглинистий, безкарбонатний, шоколадно-коричневий, щільний, розбитий окремими субвертикальними постгорохівськими тріщинами шириною до 1 см. Вони заповнені лесом і досягають дна прирізки. Де-не-де у них трапляються вторинні карбонати. Відстань між тріщинами – 0,5–0,7 м. У горизонті чимало червоточин (до 1 см і більше), кротовин (до 10 см). У наповнювачі червоточин і кротовин – лес і матеріал горизонту В. Кротовини, очевидно, як горохівські, так і сучасні. У верхній частині гумусового горизонту є багато вторинних карбонатів. Характерною ознакою шару є його деформованість, місцями явна розшарованість, особливо на стінках, орієнтованих до долини (на схід). Потужність прошарків лесу до 0,3 м і більше, шаруватість горизонтальна. У шарі є кілька форм, які нагадують плями-медальйони. Це блюдцеподібні зниження до 1,5 м за простяганням, що добре підкреслюються лесом, а між ними спостерігаються діапіроподібні гребені. Глибина цих структур – до 0,7 м. Про нижній контакт гумусового горизонту говорити важко, оскільки він розшарований і на стінці можна побачити ділянки, де він є до глибини 1,1 м від його ерозійної поверхні. По нижньому контакті (2,4 м) – знайдено *3 артефакти (відщени).*

Південна частина розкопу

0–1,2 м – сучасний чорноземний ґрунт. Профіль диференційований. Гумусовий (A_1) горизонт має потужність 0,7 м. Верхніх 0,4 м – антропогенно порушені. Горизонт суглинистий, темно-сірий, у нижній частині з буруватим

відтінком. Суглинки гумусового горизонту біогенно перероблені, є маса червоточин (до 2 см) і кротовин (до 10 см), заповнених гумусованими суглинками. У деяких кротовинах є уламки кераміки. Перехід у горизонт В язиковатий. Горизонт В також суглинистий, темно-жовтий, безкарбонатний, з червоточинами і кротовинами, великою кількістю коріння рослин. Суглинки досить щільні. Нижній контакт за появою закипання із соляною кислотою.

1,2–2,1 м – леси палеві, карбонатні, місцями оглеєні, з псевдоміцелієм (мало), плямисто озалізнені, досить вологі. Леси супіщані, на грані суглинків. Нижній контакт різкий, ерозійний. Від цього контакту розпочинаються поодинокі тріщини, заповнені лесом і білими карбонатами. По нижньому контактowi лесів трапляються міроскиди з переміщенням по вертикалі до 3–4 см, максимально до 0,4 м.

2,1–3,8 м – горохівський комплекс, явно нахилений у напрямку на схід. Відповідно збільшується потужність надгорохівського лесу на 10–20 см. Має добре диференційований профіль. Гумусовий (A_1) горизонт практично повністю делювіально-соліфлюкційно перевідкладений, шаруватий у напрямку схилу, смугастий. У смугах потужністю до 10 см і більше гумусовані суглинки горизонту A_1 , а також вищезалягаючі леси смугами до 2–3 см і більше (тяжіють до приповерхневої частини гумусового горизонту). Максимальна потужність гумусового горизонту до 0,6–0,7 м. Нижче залягає горизонт В, який має неоднорідну будову: суглинки безкарбонатні, зернисті, щільні, озалізнені, червонувато-коричневі. У нижній частині суглинки позбавлені червонуватого відтінку, вони темно-жовті. Не виключено, що у нижній частині горизонту В породи можна розглядати як змінений горохівським ґрунтотворенням лес. Для горизонту дуже характерні червоточини, заповнені світлішим матеріалом (до 2 см), і окремі кротовини.

Північна частина розкопу

0–1,2 м – сучасний ґрунт, гумусовий (A_1) горизонт загальною потужністю 0,8–0,9 м практично повністю антропогенно порушений (перекопаний). Він безкарбонатний, супіщаний, неоднорідний, темно-сірий до

чорного. Містить велику кількість кротовин і червоточин. Нижній контакт за зміною кольору, ясний. Горизонт В потужністю 0,2 м супіщаний, світло-коричневий, з кротовинами (до 10 см), червоточинами (до 2 см). І червоточини, і кротовини заповнені гумусованими супісками. Загальне падіння сучасного ґрунту, як і рельєфу, у напрямку на схід. У східній частині прирізки потужність горизонту В зростає до 0,5–0,6 м за рахунок зменшення потужності горизонту А₁. Нижній контакт за зміною кольору і появою карбонатності.

1,2–1,8 м – леси супіщані, темно-палеві, досить однорідні, з поодинокими сучасними кротовинами, червоточинами, карбонатними дутиками (до 3 см) і корінням рослин. У нижній частині шару зростають щільність і оглеєння. У нижній частині спостерігається також шаруватість суглинків, яка підкреслюється смугами бурого озалізнєння. Шаруватість орієнтована у напрямку схилу. Нижній контакт різкий, ерозійний, місцями ножовий. На поверхні нижчезалягаючого денудованого горохівського комплексу є невеликі борозни глибиною до 0,1 м, заповнені палевим лесом.

1,8–2,4 м – надгорохівська соліфлюкційна пачка загального червонувато-бурого кольору, безкарбонатна, є лише вторинні карбонати в тріщинах і біля них. Складена з темно-коричневих суглинків горизонту А₁, палевих лесів і червонувато-бурих супісків ймовірного горизонту В. Найбільші потужності (до 15 см) мають залишки горизонту В. Прошарки із гумусового горизонту і лесу мають потужність рідко більшу за 3–4 см. Є поодинокі сучасні кротовини (рис. 3.3.). На глибині 0,2–0,3 м від поверхні шару – *багатий культурний горизонт*. Артефакти головно крем'яні [9, 12].

За даними проведених досліджень, загальна потужність культурного шару палеолітичної стоянки Пронятин І по вертикалі складає 20–30 см (переважна частина археологічного матеріалу), інколи до 45 см. У залежності від потужності верхніх нашарувань глибина залягання горизонту знахідок на різних ділянках розкопу коливається від 2,3–2,6 до 3,1–3,4 м.

Рис. 3.3. Делювіально-соліфлюкційні деформації над горохівським викопним ґрунтовим комплексом стоянки Пронятин I (2010 р.) [12]

У середній частині надгорохівської соліфлюкційної пачки (рис. 3.3.) на площі 8 м² знайдено лише 4 крем'яних артефакти: 2 відщепи, один видовжений первинний скол, фрагмент крем'яної сировини (ймовірно, з розвалу нуклеуса). Відщеп належить до поздовжньо-паралельних, вкороченого типу (“заломився” під час розщеплення). Більший (3,7×5,2×1,1 см) скол має пряму гранчасту ударну площадку, більш інтенсивну патину з боку черевця. Менший відщеп загалом трикутної форми з двосхилою спинкою, зі звуженою мікроударною площадкою, має розміри: 3,0×2,8×0,8 см. “Відщепо-пластина” – видовжено-овальний скол розмірами 6,8×3,4×1,5 см, повністю вкритий кіркою, включаючи і ударну площадку. Природний уламок сировини має гострокутні підчотирикутні обриси (4,0×2,4×1,3 см), шоколадний відтінок кременю і досить помітний полиск-люстр від транспортування в алювіальних відкладах [51, 58].

На ділянці північної частини розкопу знайдено найбільше крем'яних виробів – 35, хоч вона займала чи не найменшу площу, всього 2 м². Усі матеріали знаходилися майже на одному рівні, ледь нахиленому до ріки,

слідуючи сучасній поверхні схилу. Вироби культурного шару знаходилися в нижній частині надгорохівської соліфлюкційної пачки, верхня межа якої не співпадає за крутістю нахилу з рівнем культурного шару [12, 101]. Серед знайдених виробів: один нуклеус, два крупних уламки сировини (фрагменти ядрищ), два дрібних уламки, 6 скалок-лусок (менше 2 см в поперечнику), три пластини і 24 відщепи (деякі фрагментовані) [9, 12].

Загалом на території стоянки Пронятин дослідники віднайшли яскравий приклад класичного леваллуа, коли за формою, розмірами і пропорціями готові знаряддя продукувалися на рівні первинного розщеплення [65, 66].

3.1.3. Ігровиця I

Палеолітична пам'ятка Ігровиця I локалізована на вершині крутого схилу лівого берега невеликої річки Ігри – лівої притоки Серету, в південних околицях села Ігровиця Тернопільського р-ну, на відстані близько 20 км на північ від Тернополя. Це територія урочища Диблянка – мисоподібного утворення, що обмежене долиною річки із заходу і двома широкими балками з північного і південного боків (рис. 3.4.) [64].

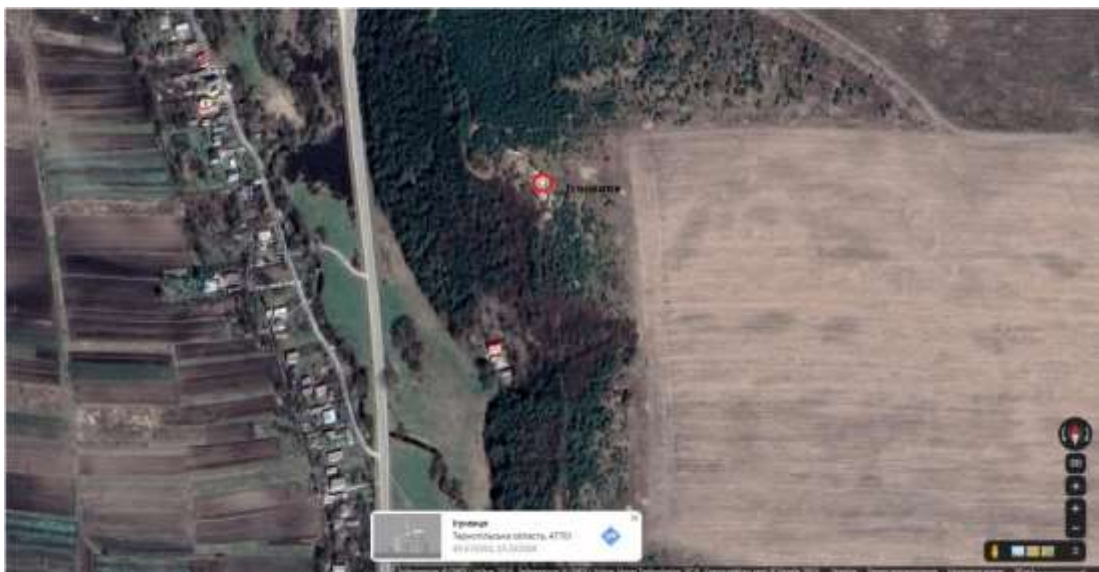

Рис. 3.4. Місцезнаходження стоянки Ігровиця I (Джерело – Google Maps)

На висоті 20–30 м від долини у відслоненнях на поверхню виходять карбонатні породи (крейдоподібні вапняки, мергелі, крейда) верхньої крейди.

У привершинній частині схилу (на висоті близько 50 м від рівня річки) знаходиться недіючий піщаний кар'єр, у якому археологом О. Ситником у 1981 р. знайдено перші крем'яні вироби, тоді ж розпочалися комплексні дослідження пам'ятки. Згодом, у 1996 р. зроблено прирізку 10 м² з метою детального вивчення умов залягання культурних шарів, а також особливостей захоронення артефактів. Починаючи з 2011 р. на стоянці здійснювались дослідження іншого методичного характеру, спрямовані на з'ясування, насамперед, геолого-стратиграфічних умов формування і захоронення культурних шарів у межах усієї пам'ятки. Перспективним для науковців видалося зачищення усіх стінок вже недіючого на той момент піщаного кар'єру, які простягнулися у напрямку з півночі на південь [64].

У ході співпраці з археологами, геологом А. Богуцьким детально досліджено і описано стратиграфію пам'ятки [52, 99], що мала такий порядок нашарувань:

Розріз північної частини розкопу

0–1,20 м – сучасний чорноземний ґрунт. Гумусовий (A₁) горизонт має потужність до 40 см, складений супісками сірими, з коричневим відтінком, макропористими, до ніздрюватих. Весь переповнений кротовинами (до 10 см і більше в діаметрі). Спостерігається скупчення кротовин. Кротовини різного віку, оскільки мають різний наповнювач (гумусовий матеріал різного кольору). Є випадки, коли в кротовину одного кольору проникає кротовина з іншим забарвленням наповнювача. Супіски горизонту карбонатні. Горизонт В супіщаний, темно-жовтий. У шарі є плямисте озалізнення, розмір плям рідко більше 1 см. Перехід за зменшенням біогенної переробленості. Іноді трапляються випадки, коли кротовини локально переповнюють лес, що залягає нижче, до глибини 0,5 м. Це видно у центральній частині шурфа.

1,20–2,20 м – верхньоплейстоценовий лес супіщаний, палевий, змінної вологості. Вологість наростає до підшви шару. Леси бурхливо закипають при взаємодії з соляною кислотою. Є псевдоміцелій, особливо у верхній частині

шару. Леси однорідні, з ясным нижнім контактом. По підшві шару наявні *верхньопалеолітичні артефакти, головно кремені.*

2,20–2,50 м – супіски дуже опіщанені, вологі, з великою кількістю дрібних (до 0,5 см) щільних карбонатних новоутворень, з псевдоміцелієм, поодинокими кротовинами, можливо, сучасними. Колір шару зеленувато-сірий. Перехід ясний. Зростає неоднорідність порід, їхня вологість, змінюється колір.

2,50–2,70 м – піски глинисті, місцями супіски, з включеннями грубого матеріалу (невеликі уламки вапняків, пісковиків). Розмір уламків рідко більше 1 см. Колір шару дуже неоднорідний, головно жовтувато-сірий. Є лінзи бурого матеріалу потужністю до декількох сантиметрів. Не виключено, що вони пов'язані з денудацією гумусового горизонту горохівського комплексу. Шар залягає на неогенових пісках, білих. Контакт різкий, ясний. Майже на всю потужність шару розповсюджені *артефакти*, в т. ч. на поверхні неогенових пісків. Є фауна ссавців.

2,70–3,30 м – неогенові піски, розроблялись для місцевих будівельних потреб. Піски різнозернисті, головно білі, місцями озалізені.

Розріз центральної частини розкопу

0–1,20 м – сучасний чорноземний ґрунт. Гумусовий (A₁) горизонт має потужність до 60 см, у верхніх 0,2 м горизонт антропогенно порушений. Це темно-сірі супіски з різким нижнім контактом. Вони безструктурні, переповнені корінням рослин. У нижніх 0,4 м горизонту A₁ супіски сірі, жовтувато-сірі. Вони макропористі, інтенсивно закипають при взаємодії з соляною кислотою, переповнені червоточинами (до 2 см), кротовинами (до 10 см) і спальними камерами (до 25 см). Спальні камери, кротовини і червоточини виповнені головно супісками гумусового горизонту. Горизонт В супіщаний, переповнений псевдоміцелієм. Його колір темно-жовтий, з великою кількістю червоточин (до 2 см) і кротовин (до 10 см). Нижній контакт за зростанням однорідності порід, поступовий.

1,20–1,35 м – горизонт В/С. Складений лесами, супіщаними, макропористими, палевими, переповненими псевдоміцелієм. Супіски інтенсивно закипають із соляною кислотою, містять поодинокі кротовини. Вони мають нерівний нижній контакт, який підкреслений збільшеною вологістю порід, тобто нижче залягають вологіші супіски.

1,35–1,70 м – леси супіщані, палеві, підвищеної вологості, проте твердої консистенції. Вони містять велику кількість псевдоміцелію, однорідні. Нижній контакт ясний, хвилястий, підкреслений оглеєнням, змінюються літологія і колір порід.

1,70–2,30 м – глейовий горизонт, потужність якого мінлива, у південному напрямку він майже денудований. Глейовий горизонт супіщаний, подекуди суглинистий, голубувато-сірий. Породи бурхливо закипають при взаємодії з соляною кислотою. По всьому шару є псевдоміцелій, плями озалізнення (до 5 см), інтенсивне оглеєння. Нижній контакт дуже нерівний, хвилястий. З поверхні горизонту розпочинається чимало вузьких субвертикальних тріщин, що містять карбонати. Тріщини утворюють квадратні полігони, сторони яких 0,5–0,6 м.

2,30–2,50 м – леси карбонатні, оглеєні і озалізнені, пликативно деформовані. З цим лесом пов'язані кріогенні клиновидні структури, які розбивають практично весь горохівський комплекс і заповнені лесом. Нижній контакт нерівний, очевидно, ерозійний, різко змінюється колір порід і характер їхньої деформованості.

2,50–3,20 м – дуже деформований, головно соліфлюкційно, горохівський викопний ґрунтовий комплекс (S1), розвинутий на баденських пісках. Тут спостерігається складно побудовані тіла (лінзи, гриви), побудовані матеріалом горизонтів А₁ і В. Горизонт виділяється завдяки неоднорідному іржаво-бурому кольору і дуже нерівним верхнім і нижнім контактам. Під нижнім контактом шару, вже в баденських пісках і на контакті з ними – гігантські спальні камери (до 20 см і більше) і палеонори, а також нижні частини дуже своєрідних структур типу плям-медальйонів зі значною участю

у їхніх наповнювачах лесів, що залягають вище. Матеріал гумусового (A₁) горизонту горохова сформований на пісках, він темно-коричневий. Матеріал В горизонту горохівського комплексу також піщанистий, червоно-бурий. Він утворює тіла різноманітної форми, часто гривисті. Нижній контакт дуже нерівний, ускладнений палеонорами і спальними камерами. Горизонт має мінливу потужність, є включення лінз лесу.

3,20–4,20 м – світло-сірі, шаруваті, різнозернисті баденські піски, експлуатують для господарських потреб.

Розріз південної частини розкопу

0–1,30 м – сучасний ґрунт, чорноземний. Нижніх 0,2–0,3 м товщі однорідніші і їх можна розглядати як горизонт С, тобто материнську породу сучасного ґрунтоутворення. Сучасний ґрунт має антропогенно порушений гумусовий (A₁) горизонт. Його залишилось 0,2–0,3 м максимально. Колір горизонту темно-сірий. Нижче йде ілювіальний (В) горизонт, супіщаний, світло-коричневого кольору. Р горизонт – материнська порода сучасного ґрунтоутворення. Складений супісками темно-палевого кольору. Загалом сучасний ґрунт має типову будову. Він найкраще збережений у центральній частині розкопу. Перехід нерівний, ясний.

1,30–2,10 м – пачка щільних і вологих супісків, яка має виразну двочленну будову. Верхніх 0,5 м цієї пачки (інтервал 1,30–1,80 м) супіщані, бурхливо закипають при контакті з соляною кислотою, зеленувато-сірі, з чорними крапковими і дещо більшими залізисто-мангановими примазками. Є бурі щільні залізисті новоутворення (діаметром до 2–3 мм), псевдоміцелій і кротовини з палевим неоднорідним наповнювачем, можливо, сучасні. Нижній контакт ясний, за зміною кольору, підкреслений смугою бурого озалізнення і скупченням псевдоміцелію. Нижні 0,3 м цієї пачки (інтервал 1,80–2,10 м) супіщані, бурувато-коричневого кольору. У шарі дуже багато псевдоміцелію, чимало залізисто-манганових новоутворень, чорних (до кількох мм). У нижній частині пачка породи шаруваті і містять тонкі (до 1 см) прошарки лесу.

2,10–2,20 м – чітко шарувата пачка, побудована рештками горохівського комплексу і лесами, що залягають нижче. Вона має лінзовидну будову, потужність прошарків-лінз рідко перевищує 4 см. Пачка карбонатна, з псевдоміцелієм, якого більше у коричневих прошарках.

2,20–4,75 м – дуже своєрідна пачка загального лесового обліку, особливо на сухих стінках. Вона має складну внутрішню будову. По суті, це слабко плікативно деформована пачка з тонких (до 0,5 см) смуг сірого і темно-жовтого кольору. На окремих ділянках бурим озалізненням добре підкреслена неповносітчаста текстура, яка може свідчити про формування пачки в умовах промерзання. До подошви шару потужність окремих прошарків зростає до 5–7 см і більше, пачка стає однорідною. До подошви шару також зростає щільність порід, зменшується кількість псевдоміцелію, хоч породи реагують з соляною кислотою на всю потужність. У шарі чимало плям озалізнення, оглеєння, причому оглеєння наростає до подошви шару. Гранулометрично уся пачка складена глинистими пісками, подекуди супісками. Нижній контакт ясний, за зміною кольору.

Рис. 3.5. Культурні шари в розрізі палеолітичної стоянки Ігровиця I, 2010
(фото – О. Томенюк)

Палеолітична стоянка Ігровиця I увійшла в науковий обіг як двошарова стоянка, проте після детальних досліджень 2011 р. археологи О. Ситник, Р. Коропецький та інші вважають за необхідне виокремити в межах єдиного верхньопалеолітичного шару два підгоризонти: I – скупчення кременів у центральній частині розкопу 1989 р. як стратиграфічно непорушений і культурно гомогенний комплекс, і I-A – порушений горизонт знахідок на всій площі розкопу [52, 54, 97, 118].

Верхньопалеолітичний горизонт, на думку дослідників, слід розділити також з огляду на те, що в центральній частині розкопу у давній природній западині культурні горизонти I-A (верхній палеоліт) і II (мустьє) перевідкладені та змішані по розрізу (рис. 3.5). Більшість крем'яних артефактів природно фрагментовані (часто розшаровані), тому неможливо їх розрізнити і чітко розділити на культурні комплекси: багато артефактів складно однозначно віднести до верхнього палеоліту чи мустьє, оскільки вони з однаковим успіхом можуть належати як до першого, так і до другого культурних комплексів [5, 51, 57, 64].

Ознайомившись зі стратиграфією розрізу відкладів пам'ятки, легко помітити, що в північній ділянці, під сучасним чорноземом і верхньоплейстоценовими лесами знаходяться лише рештки-релікти зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, нижче яких залягають білі неогенові піски.

Трохи південніше від першого розрізу з-під пісків виступає пласт щільних карбонатних пісковиків, зруйнованих до окремих брил, на яких є рештки денудованого горохівського комплексу. Над ними знаходяться крем'яні артефакти і фауна хребетних, що приурочені, швидше за все, до нижньої частини верхньоплейстоценових лесів – *культурний шар I-A*. Поміж перевідкладеним культурним шаром і пластом природного каменю в північній ділянці іноді трапляється стерильний шар суглинків потужністю 10–20 см.

Крем'яні та фауністичні артефакти залягають вузькою (20–30 см) смугою. Їх розкид за профілем обумовлений мерзлотними процесами, зокрема

делювіально-соліфлюкційними. Зафіксовано також кілька мерзлотних клинів, які розпочинаються з-під сучасного ґрунту, пронизують верхньоплейстоценові леси і відгинають до верху породи надгорохівської соліфлюкційної пачки. Їхня вертикальна потужність сягає 1 м і більше [6].

У південному напрямі спостерігаємо яскраво виражені “гриви” гумусового горизонту горохова. Південна ділянка, яка охоплює схил до глибокої балки, що міститься за 50–70 м на південь від стоянки. У цьому місці стратиграфічна ситуація кардинально змінюється. Розпочинається падіння усіх нашарувань у південному напрямі і водночас єдиний геологічний горизонт надгорохівської соліфлюкційної пачки ділиться на два геологічні рівні.

Отже, верхній – перший (В) – культурний шар залягав у нижній частині верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів. Нижче від нього виділяється горизонт I-A – перевідкладений і частково змішаний з матеріалом центральної частини. У північній і південній ділянках він залягає в нижній частині верхньоплейстоценових лесів на контакт з пачкою горохівського викопного ґрунтового комплексу. *Культурний шар II* мустьєрського часу зафіксовано у соліфлюкційній пачці над горохівським викопним ґрунтовим комплексом на глибині 2,4–3,2 м на центральній ділянці. Велика вертикальна амплітуда коливань захоронених артефактів пояснюється наявністю у цьому місці плейстоценової западини, заповненої матеріалами надгорохівської соліфлюкційної пачки, що захопила і зруйнувала культурний горизонт мустьєрського поселення [6, 51, 52].

Тобто матеріали мустьєрського шару II були переміщені ще у плейстоценовий час і геологічно датуються не пізніше часу розвитку надгорохівської соліфлюкції. Реально мустьєрське поселення могло існувати раніше – в період потепління. У планіграфічному аспекті матеріали не утворювали скупчень. Незначна концентрація матеріалів у центральній частині розкопу пояснюється денудаційними чинниками у місці западинного рельєфу [4, 51, 52].

3.2. Палеолітичні стоянки Буглівської групи: геологія і культурні горизонти

3.2.1. Буглів V

Розчистка В палеолітичної стоянки Буглів V закладена в с. Буглів Лановецького району Тернопільської області неподалік від греблі ставу на р. Буглівка в лівому борту балки, в днищі якої пролягає ґрунтова дорога на вододіл у напрямку до села Москалівка. Усі археологічні об'єкти палеолітичної пам'ятки Буглів V знаходяться в межах правого борту цієї балки (рис. 3.6.) [13, 64].

Рис. 3.6. Місцерозташування стоянки Буглів V (Джерело – Google Maps)

Розчистка А стоянки Буглів V розташована на відстані 60 м вгору, уже на привододільному схилі (рис. 3.7). Тут розкрито горохівський викопний ґрунтовий комплекс та відібрано зразки для абсолютних датувань з гумусового, горизонту В, а також лесу, що залягає нижче у розрізі [7, 13].

Розчистка С закладена нижче по борту балки для вивчення делювіально-соліфлюкційних процесів, сліди яких виявили дослідники в межах

коршівського викопного ґрунтового комплексу. Ці процеси залишили сліди деформації товщі відкладів, що значною мірою вплинуло на перевідкладання артефактів палеолітичної стоянки Буглів [6, 12]. Піщаний кар'єр, у межах якого розташована розчистка, досі періодично експлуатує місцеве населення.

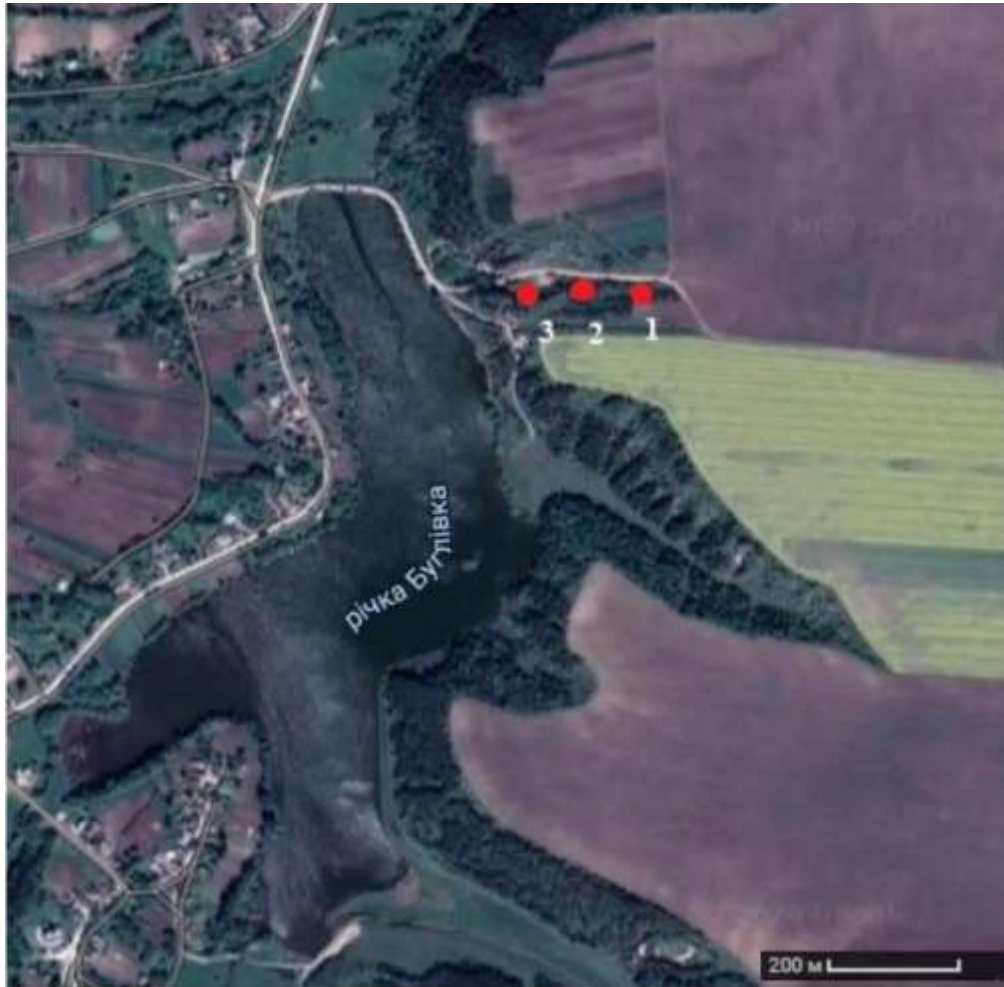

Рис. 3.7. Розташування пам'ятки Буглів V:

1 – розчистка А, 2 – розчистка В, 3 – розчистка С

Типовий порядок нашарувань розчистки А, описаний геологом А. Богуцьким, виглядає так:

0–1,0 м – сучасний ґрунт. Горизонт А₁ потужністю до 0,65 м. Горизонт В – бурий грудкуватий суглинок. Перехід чіткий, контрастний.

1,0–1,35 м – прошарки перевідкладених верхньо- і середньоплейстоценових лесів. Це світло-жовті безструктурні карбонатні суглинки.

1,35–1,60 м – елювіально-делювіальний шар карбонатних суглинків із включенням дрібних гальок та уламків пісковика, каменів і щебеня вапняку розмірами від 2–3 см до 10–15 см у поперечнику. Трапляються обкатані уламки пісковика розмірами до 30–40 см.

1,60–1,75 см і нижче – шаруваті неогенові глауконітові піски жовто-зеленкуватого відтінку.

Культурні рештки залягають майже повністю у прошарку елювіально-делювіальних суглинків, збагачених, а подекуди і міцно зцементованих вапняковою домішкою та уламками пісковика. Іноді крем'яні вироби траплялись безпосередньо у підстеляючому горизонті пісків. Ці та інші обставини захоронення артефактів свідчать про те, що шар карбонатних суглинків формувався на підвищеній ділянці схилу, де на поверхню виходили корінні крейдові породи. Пізніше, внаслідок делювіальних процесів цей шар перемістився вниз по схилу, захопивши із собою і кам'яні артефакти зруйнованого культурного шару [13, 55, 56].

Стратиграфічні особливості нашарувань східної стінки розкопу стоянки (розчистка С) за спостереженнями А. Богуцького виглядають так:

0–0,55 м – сучасний ґрунт. Антропогенно порушений. Особливо це стосується гумусового шару, де його потужність ледь сягає 0,2 м. Складений гумусовий горизонт супісками сірими, темно-сірими, макропористими, іноді кавернозними, переповнені червоточніями. Перехід поступовий. Горизонт В потужність 0,35 м складений супісками грудкуватими жовто-бурого кольору, макропористими, іноді ніздрюватими, щільними, безкарбонатними. Перехід ясний.

1,3–1,45 м – важкі супіски, щільні, карбонатні, верстуваті у напрямку схилу. По верстуватості, а також вертикальних тріщинах явні (потужністю декілька міліметрів) карбонатні кірки. Супіски у порівнянні з іншими, описаними вище, більш вологі, тому темнішого кольору. Нижній контакт ясний, за зміною літології.

1,45–1,65 м – супіски світло-коричневі, дуже збагачені уламковим матеріалом. Обкатаність уламкового матеріалу погана, у петрографічному складі переважають хемогенні та оолітові вапняки (буглівські верстви). Розміри окремих уламків досягають 20 см і більше у поперечнику. Переважають дрібні (до декількох сантиметрів) уламки, що подекуди складають до 50 % об'єму шару. Горизонт просякнутий вторинними карбонатами. Породи карбонатні і в основній своїй масі. У центральній частині шару виявлені окремі *нижньопалеолітичні артефакти* (шар I). Нижній контакт різкий, за простяганням зменшується аж до повного виклинення.

1,65–1,95 м – супіски світло-коричневі, з вторинними карбонатами, досить однорідні, з псевдоміцелієм і дутиками, які у центральній частині горизонту утворюють цілий прошарок. Діаметр дутиків до 3,0 см. З верхньої, найбільш однорідної частини шару відібраний зразок на термолюмінісцентний аналіз, за яким визначена дата 50 ± 5 тис. років тому.

1,95–2,05 м (ділянками до 2,20 м) – супіски червонувато-коричневі, опіщанені, з вторинними карбонатами, в основній масі слабо реагують на контакт із соляною кислотою. З поверхні шару часто розпочинаються тріщини, інкрустовані карбонатами. З цим шаром пов'язаний *культурний горизонт*, що тяжіє до подошви шару, а також проникає на 3–5 см в підстилаючі піски. У подошві шару уламки оолітових вапняків до 15 см в поперечнику. Весь нижній контакт нерівний. У нижній частині шару також відібраний зразок на термолюмінісцентні датування, за результатами яких вік відкладів 140 ± 12 тис. років тому. Ця дата відноситься повністю до *культурного шару II*.

2,05–2,30 м – глауконітово-кварцові піски, дуже однорідні, дрібнозернисті, світло-зелені. Це вже буглівські неогенові верстви.

Рис. 3.8. Сліди розвитку палеокріогенних процесів у розрізі стоянки Буглів V (розчистка С) (фото – О. Томенюк)

За даними досліджень, вище по схилу від головних розчисток (А-С) зростає потужність усіх плейстоценових відкладів. Тут знаходяться і реперні горизонти двох головних похованих ґрунтових комплексів Волино-Поділля – горохівського та коршівського. Важливими є знахідки двох безсумнівних крем'яних артефактів у верхній частині горизонту А₁ коршівського ґрунтового комплексу, що за археологічною періодизацією відповідають пізньоашельській добі. Палеолітична стоянка Буглів V містить перевідкладений кам'яний комплекс культурного горизонту I і непорушений культурний шар II, середньопалеолітичний вік яких, а також значна хронологічна дистанція між ними не викликають у науковців жодних сумнівів.

Викопний комплекс стоянки Буглів V складається з таких основних категорій виробів:

- нуклеуси – 64 екз. (6,3 %),
- нуклеоподібні уламки – 26 екз. (2,6 %),
- відщепи великі – 79 екз. (7,8 %),
- відщепи середні – 432 екз. (42,5 %),
- відщепи дрібні – 239 екз. (23,5 %),
- пластини – 62 екз. (6,1 %),
- природні камені – 16 екз. (1,6 %),
- дрібні скалки – 18 екз. (1,7 %),
- вироби з вторинною обробкою (знаряддя праці) – 80 екз. (7,8 %).

У техніко-типологічному аспекті комплекс стоянки Буглів V належить до леваллуазьких пластинчастих індустрій як одна із “культурно-історичних” гілок єдиного леваллуазького відщепно-пластинчастого типу Тернопільського середньопалеолітичного осередку [66, 88].

3.2.2. Ванжулів I (Замчисько)

Палеолітична пам'ятка Ванжулів I (Замчисько) розміщена на високому правому березі р. Буглівки, на привершинній ділянці плато біля глибокого ярубалки, в урочищі Замчисько. Це південно-східна околиця села Ванжулів Лановецького району на Тернопільщині (рис. 3.9.).

Археологами розкопано близько 300 м² площі, на якій виявлено три культурних горизонти: шар I – енеоліт, шар II – пізній палеоліт, шар III – мустьє. Під час польових робіт 1987–1988 рр. на місці стоянки закладено шурфи на глибину 6,5 м, що дало змогу зафіксувати стратиграфічні особливості четвертинних нашарувань. Геологічне вивчення плейстоценових відкладів здійснено А. Богуцьким у 1989 р. Стратиграфія розрізу стоянки виглядає так:

0–0,28 м – сучасний ґрунт. Горизонт А₁ орний, складений щільними темно-сірими суглинками.

0,28–0,60 м – горизонт В сучасного лісового ґрунту. Призматичні, бурі, озалізовані суглинки з підзолистою присипкою.

0,60–0,90 м – горизонт В сучасного чорноземного ґрунту. Складений легкими, пухкими, карбонатними суглинками.

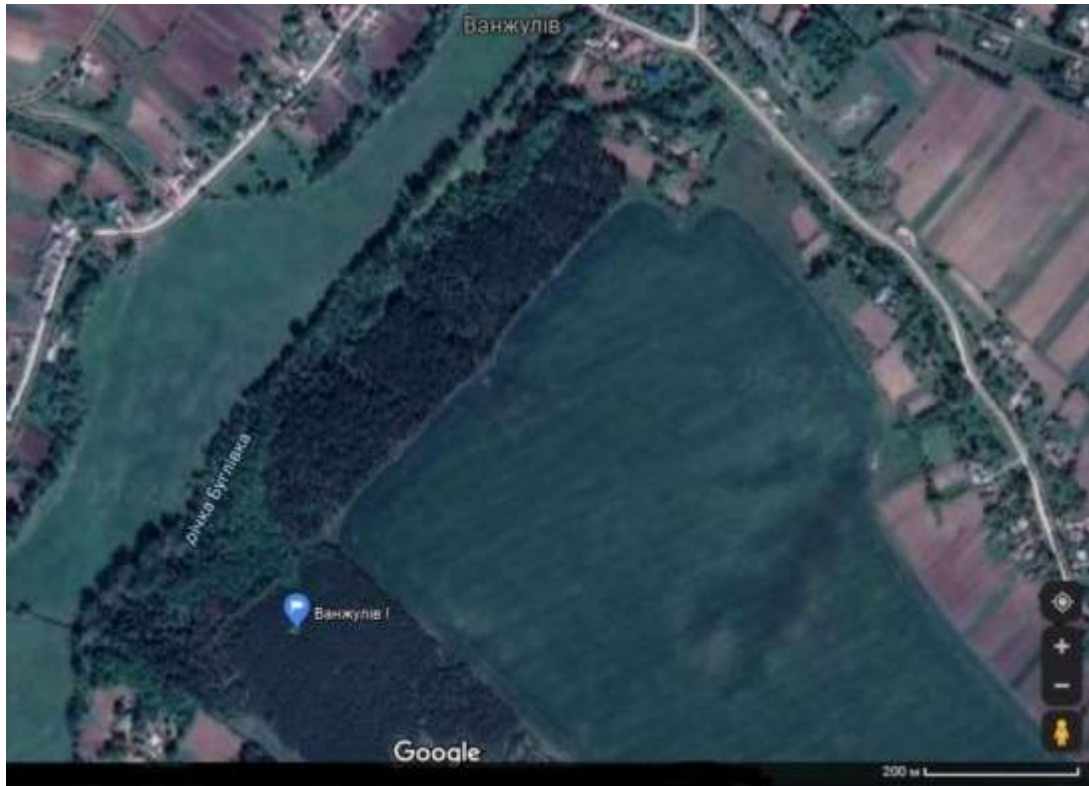

Рис. 3.9. Місцерозташування стоянки Ванжулів I (Замчисько)
(Джерело – Google Maps)

0,90–1,5 м – верхній підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів. Леси легкосуглинисті, супіщанисті, брунатні, однорідні, карбонатні, макропористі.

1,5–1,75 м – рівненський підгоризонт. Складений суглинками сірими, блакитно-сірими, оглеєними, язикоподібними. У шарі зустрічаються карбонатні новоутворення, плямисте озалізування та ін. З рівненським підгоризонтом дубнівського викопного ґрунту пов'язаний *культурний шар II* – пізній палеоліт.

1,75–2,0 м – суглинки, аналогічні суглинкам рівненського підгоризонту, але більш однорідні і недеформовані.

2,0–2,40 м – суглинки жовто-сірі, карбонатні, макропористі, з трубчастим псевдоміцелієм, вологі, щільні, однорідні. У нижній приконтатній частині шару трапляються окремі знахідки культурного шару III.

2,40–2,50 м – залишки горохівського викопного ґрунтового комплексу. Вони представлені лінзами темно-коричневих з червонуватим відтінком суглинків – залишків горизонту A₁. Весь шар деформований, некарбонатний. У цьому горизонті залягає *культурний шар III мустьє*. Він формувався, очевидно, у післягорохівський час і відноситься до нижньої частини нижнього горизонту верхньоплейстоценових лесів.

2,50–6,40 м – середньоплейстоценові леси. Суглинки легкі, пилюваті, сірі, зеленкувато-сірі в результаті оглеєння і бурі, жовтувато-бурі внаслідок озалізнєння.

Культурний шар мустьєрської доби палеолітичної пам'ятки Ванжулів I залягає на глибині 2,35–2,60 м від рівня денної поверхні і приурочений до надгорохівської соліфлюкційної пачки (аналог Пронятина) [34, 60]. На розкопаній ділянці (більше 100 м²) археологами знайдено порівняно мало артефактів – близько 150 одиниць крем'яних виробів, практично всі мають дуже пошкоджений вигляд. Руйнування матеріалу відбувалося, на думку дослідників, у період інтенсивних кріогенних процесів на рубежі холодного кліматичного зрушення верхнього плейстоцену. Сучасних пошкоджень немає, оскільки всі кремені виявлені *in situ*, під двометровою товщею непорушених верхньочетвертинних нашарувань [6, 8, 64].

Сировинною базою для виробів слугував місцевий високоякісний кремій туронського ярусу крейди. Окрім того, мустьєрський інвентар із культурного шару III має вигляд виробів, що пройшли через камнедробилку. Всі крем'яні предмети вкриті товстою кіркою патини, на якій є плями і пасма залізистих слідів (від жовтого до червоно-бурого відтінків). Переважна більшість кременів не збереглися повністю за попередньою формою, розламані навпіл чи розташовані поздовжньо. Поверхня виробів вкрита

ямками і кавернами звітрення, краї надщерблені. У колекції є багато виробів, які не можуть бути визначені за морфологією, типологією і первісними розмірами. Неясна приналежність до тієї чи іншої категорії інвентаря – нуклеусів, пластин, відщепів, а більше 80 % – дрібні уламки нуклеусів чи сколів [64, 67].

Причиною руйнування крем'яних речей стали, вочевидь, вологі кліматичні умови під час тривалого перебування матеріалів на поверхні під дією природних агентів. Головну роль, на думку дослідників, зіграли різко континентальний клімат (перепад температур, вологість, сонце, вітер та ін.), а також повільний перебіг акумулятивних процесів, про що свідчить майже цілковито зруйнований горохівський викопний ґрунт і незначна потужність нижньої частини верхньоплейстоценових лесів – 40 см (товщі аналогічних відкладів у западинних та присхилових ділянках долини річки Буглівки мають багатометрові потужності) [6, 8, 66].

Для характеристики колекції у техніко-типологічному аспекті археологам вдалося лише виділити сліди радіального і паралельного огранення фрагментів нуклеусів, частини сколів, які нагадують леваллуазькі вироби, що разом зі стратиграфією пам'ятки дозволяє датувати культурний шар III стоянки Ванжулів I (Замчисько) загалом мустьєрським періодом [53, 65].

3.2.3. Ванжулів VIII (кар'єр)

Палеолітична пам'ятка Ванжулів VIII знаходиться на вододільній рівнині лівого берега річки Буглівки, на відстані приблизно 1,5 км від течії річки, в межах західних околиць села Ванжулів, неподалік від верхів'я стародавньої балки (рис. 3.10.).

Стоянка відкрита геологом А. Богуцьким у 1990 р. під час зачистки стінок кар'єру місцевого цегельного заводу. Згодом місцезнаходження обстежувалось археологами О. Ситником та М. Левчуком [35].

Ця пам'ятка є дуже важливою насамперед для датування відкладів, з огляду на те, що крем'яні вироби знайдені археологами у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах, зважаючи на малу їхню кількість. Розріз лесових товщ у кар'єрі с. Ванжулів є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля [67, 72].

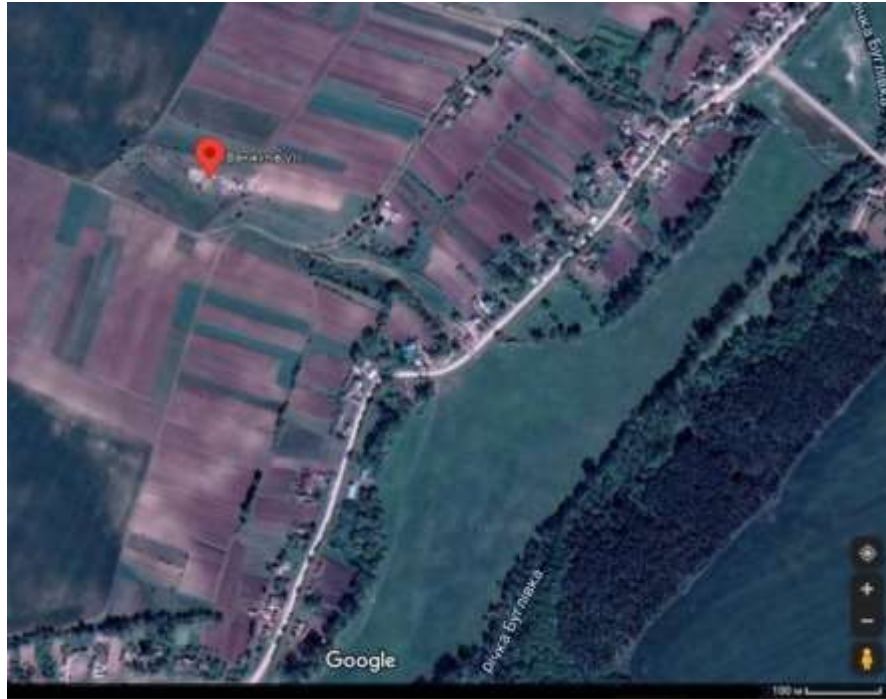

Рис. 3.10. Місцерозташування стоянки Ванжулів VIII
(Джерело – Google Maps)

За описом геолога А. Богуцького, порядок нашарувань відкладів на території стоянки Ванжулів VIII (кар'єр) виглядає так:

0–1,0 м – сучасний чорноземний ґрунт (інтенсивно порушений кар'єрними роботами). Горизонт A_1 потужністю до 0,5 м – темно-сірий, щільний. Горизонт В складений пухкими суглинками, карбонатними, з великою кількістю кротовин діаметром до 10 см.

1,0–1,5 м – горизонт С сучасного ґрунту – материнська порода сучасного ґрунтоутворення. Суглинки легкі, карбонатні, палеві, сіруваті, з окремими кротовинами, великою кількістю червоточин, вапняковими дутиками, окремими залізистими стрічками, які підкреслюють неповносітчасту посткріогенну текстуру.

1,5–1,9 м – красилівський підгоризонт (2д). Суглинки легкі, сірі, блакитно-сірі, з добре вираженою неповносітчастою посткріогенною текстурою (висота сітки до 1,0 см). Стрічки і плівки брунатного озалізнення помітні і по нижньому брунатному контуру шару.

1,9–2,3 м – рівненський підгоризонт (2в). Складений суглинками легкими, щільними, сірими, неповносітчастими. У шарі багато плям озалізнення, рідше оглеєння, карбонатні дутики.

2,3–2,9 м – лес суглинистий (підгоризонт 2б), брунатний, з плямами оглеєння і озалізнення, щільний, але макропористий, з тріщинами, інкрустованими карбонатами. На нижньому контакті простежуються “триви” суглинків дубнівського ґрунту.

2,9–3,3 м – наддубнівська соліфлюкційна пачка (підгоризонт 2а). Будова пачки “тривиста” (потужність до 1 м). “Триви” довільно вигнуті, по периметру інтенсивно озалізнені.

3,3–3,8 м – дубнівський ґрунт. Складений суглинками важкими (до глин), твердо-пластинчастими, сірими, пликативно деформованими. У шарі зустрічаються включення пухкого карбонатного лесу, часто дуже складної форми, залізисто-марганцевих примазок і тріщин, заповнених карбонатами.

3,8–4,0 м – нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів, має дуже мінливу потужність. Складений суглинками світло-сірими, світло-коричневими, з плямами озалізнення і численними залізисто-марганцевими примазками. Практично весь шар порушений соліфлюкційними процесами.

4,0–4,8 м (з відхиленнями до 0,5 м) – горохівський викопний ґрунтовий комплекс (автоморфний варіант). Горизонт А₁ потужністю до 0,5 м і більше складений суглинками темно-коричневими (шоколадними), щільними, але макропористими. Верхня частина, а місцями весь шар, порушені соліфлюкцією, від чого набувають виразної хвилястої форми. Від нижнього контакту шару відходять “язики-косми”, частіше нахилені в сторону падіння палеорельєфу. Потужність косм до 1,0 м. Горизонт В потужністю до 0,4 м і більше складений суглинками жовтими, жовто-коричневими, щільними,

інтенсивно біогенно переробленими. Суглинки відмиті від карбонатів, з інтенсивними натіками гумусу. Нижній контакт хвилястий.

4,8–9,3 м – лес середньоплейстоценовий, складений супісками брунатними, з зеленкуватим відтінком, дуже карбонатизований (дутики, карбонати, псевдоміцелій). Верх шару переповнений червоходами. Місцями спостерігається шаруватість. У нижній частині велика кількість залізисто-марганцевих примазок, часті ділянки оглеєння.

У заповненні А₁ горохівського викопного ґрунтового комплексу знайдено два крем'яних вироби середньопалеолітичного віку. Під час зачистки 1992 р. виявлено ще два кремені у цьому ж горизонті. Виразного культурного шару не зафіксовано, хоч зачищена стінка сягала 40 м шириною. У перевідкладеному стані знайдено ще кілька артефактів мустьє. Очевидно, у кар'єрі науковці натрапили на віддалену периферійну ділянку короткочасної стоянки мустьєрців.

Крем'яні вироби мають майже непатиновану поверхню і гострі краї сколотих заготовок. Виготовлені з місцевого високоякісного кременю. Один з видовжених відщепів належить до типових паралельно-радіальних тонкопрофільних сколів леваллуа із фасетованою відбивною площадкою. Попередньо Ванжулів VIII (кар'єр) віднесено науковцями до кола подільських пам'яток з леваллуазькою традицією [8, 61, 64].

Висновки до розділу 3

1. Комплексні дослідження стоянки Великий Глибочок I підтверджують наявність культурного шару пізнього палеоліту (культурний горизонт III-A) у нижній частині товщі дубнівського викопного ґрунту і частково у верхній частині надгорохівської соліфлюкційної пачки. Наявність артефактів свідчить про те, що у верхньому палеоліті це місце було заселено людьми. Горизонт III-A пов'язаний із періодом формування надгорохівської соліфлюкції. Артефакти культурного шару III-B виявлені у відкладах надтернопільської соліфлюкційної пачки (MIS 6), а також у відкладах нижньої частини верхнього

горизонту середньоплейстоценових лесів. Культурний шар III стоянки Великий Глибочок I стратиграфічно залягає у горизонті A₁ коршівського викопного ґрунтового комплексу та частково у надкоршівській соліфлюкційній пачці (MIS 7, 6), на глибині 6,0–6,5 м. Середньопалеолітичні комплекси стоянки Великий Глибочок I є на сьогодні найранішими стратиграфічно маркованими леваллуазькими пам'ятками Східної Європи.

2. Культурний шар палеолітичної стоянки Пронятин I залягає у породах надгорохівської соліфлюкційної пачки (класичний зразок соліфлюкції як палеокріогенного процесу). Розріз стоянки Пронятин I містить надзвичайно багатий культурний шар (потужністю до до 45 см), який є яскравим прикладом технології леваллуа. Окрім того, відклади стоянки Пронятин I репрезентують класичний палеомагнітний епізод Блейк, добре представлену і детально розчленовану MIS 5 для наземних умов (колодіївські ґрунти).

3. Першопочатково стоянка Ігровиця I розглядалась дослідниками як двошарова, пізніше констатовано, що в межах єдиного шару існують два підгоризнти: I – стратиграфічно непорушений у центральній частині розкопу, і I-A – порушений горизонт знахідок у нижній частині верхньоплейстоценових лесів. Стратиграфічні дослідження підтверджують неоднорідність матеріалів в центральній частині розкопу, де горизонти I-A та II мустьєрського часу перевідкладені та змішані в природній западині. Переміщення матеріалів мустьєрського шару II у плейстоценовий час денудаційними чинниками вказує на ймовірність існування поселення у період потепління.

4. Культурні рештки стоянки Буглів V головним чином розташовані в елювіально-делювіальних суглинках, що свідчить про їхню асоціацію з вищими ділянками схилу. Тут знаходяться реперні горизонти двох основних викопних ґрунтових комплексів Волино-Поділля – горохівського та коршівського. Важливими є знахідки двох крем'яних артефактів у верхній частині горизонту A₁ коршівського ґрунтового комплексу, що за археологічною періодизацією відповідають пізньоашельській добі. Палеолітична стоянка Буглів V містить перевідкладений крем'яний комплекс

культурного горизонту I і непорушений культурний шар II, середньопалеолітичного віку.

5. Культурний шар мустьєрської доби палеолітичної пам'ятки Ванжулів I залягає на глибині 2,35–2,60 м від рівня денної поверхні і приурочений до надгорохівської соліфлюкційної пачки (як і на стоянці Пронятин I). На території розкопу стоянки знайдено близько 150 одиниць крем'яних виробів, практично всі з яких суттєво пошкоджені та перевідкладені. Руйнування матеріалу відбувалося, на думку дослідників, у період інтенсивних кріогенних процесів на рубежі холодного кліматичного зрушення верхнього плейстоцену.

6. Розріз лесових товщ палеолітичної стоянки Ванжулів VIII є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля і важливим насамперед з точки зору датування відкладів. Крем'яні вироби знайдені археологами у малих кількостях, проте у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах. У заповненні горизонту A₁ горохівського викопного ґрунту знайдено два крем'яні вироби середньопалеолітичного віку. У перевідкладеному стані знайдено ще кілька артефактів мустьє. Очевидно, у кар'єрі Ванжулова науковцями розкрито віддалену периферійну ділянку короткочасної стоянки мустьєрців.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПАЛЕОЛІТИЧНИХ СТОЯНОК ПОДІЛЛЯ ЯК КОМПЛЕКСНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

4.1. Світовий досвід охорони палеолітичних стоянок як пам'яток природної та культурної спадщини

На території України і світу міститься велика кількість палеолітичних стоянок – об'єктів археологічної спадщини, які є надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії окремих країн та людства в цілому. Проблеми охорони і збереження цінних об'єктів неживої природи, до яких належать і палеолітичні стоянки, набувають в сучасних реаліях все більшої актуальності [19, 20, 22, 38]. В Україні місця та об'єкти, які мають історичну, природну, естетичну, пізнавальну чи наукову цінність відносять до пам'яток, які, в свою чергу класифікують за певними ознаками. Палеолітичні стоянки належать до об'єктів, які несуть в собі як історичну, так і природну цінність, оскільки містять артефакти і дуже часто приурочені до розрізів лесово-грунтових товщ, вивчаються науковцями комплексно, детально описується археологія та стратиграфія [16, 17, 116].

У Польщі вирішення проблем, пов'язаних з охороною археологічних, зокрема палеолітичних, пам'яток протягом довгого часу було покладено на Державну консерваційну службу. Історія створення польської консерваційної служби розпочалася ще у 1918 році. Указ “Про догляд за пам'ятками мистецтва та культури” був першим повним польським законом, що стосувався охорони пам'яток. Завдяки активній діяльності польських археологів охорона пам'яток культури та мистецтва була відокремлена від догляду за археологічними пам'ятками, які мають специфіку пам'яток, що репрезентують різні історичні епохи. За знищення чи руйнування археологічних пам'яток передбачалися штрафи та заходи адміністративного покарання. Закон у такій формі фактично зробив всі археологічні знахідки власністю держави. Цей указ став основою для подальшого формування спеціальної служби охорони археологічних пам'яток у Польщі.

На сучасному етапі за охорону палеолітичних пам'яток на території Польщі відповідає Державна служба охорони пам'яток. Консерватор археологічних пам'яток – загальноприйнята назва посади працівника служби охорони пам'яток, відповідального за охорону археологічних пам'яток, зокрема палеолітичних стоянок. У 90-х роках ця назва була пов'язана з функцією голови Регіонального археологічного та охоронного центру або менеджера чи співробітника компетентного Регіонального відділу досліджень і документації пам'яток (в деяких воєводствах функції консерватора археологічних пам'яток виконують працівники археологічних музеїв наприклад, Археологічний музей в Кракові, Археологічний музей Гданська, музей археології та етнографії в Лодзі, Археологічний музей Познані, Національний музей в Щеціні) [74, 120].

У країнах колишньої Югославії, зокрема в Боснії та Герцеговині за збереження та охорону палеолітичних стоянок відповідає державний орган – Комісія зі збереження державних пам'яток. Уряд Боснії та Герцеговини несе відповідальність за забезпечення та забезпечення правових, наукових, технічних, адміністративних та фінансових заходів, необхідних для охорони, збереження, демонстрації та відтворення національних пам'яток. Він забезпечує фінансові та технічні ресурси для складання та реалізації програми постійного їх збереження. Комісія зі збереження національних пам'яток Боснії та Герцеговини визначає технічні вимоги та забезпечує кошти для підготовки та встановлення вивісок і знаків із основними даними про пам'ятки, а також приймає рішення про оголошення майна чи території національною пам'яткою.

Територія, на якій знаходиться власне археологічна пам'ятка, а також прилегла територія поділяється на дві основних зони: зона охорони та зона захисту:

- Зона охорони охоплює смугу близько 100 м, на якій зазвичай проводять детальні археологічні дослідження. З огляду на тип порід та розташування в геоморфологічному аспекті, встановлюється найкраща

форма захисту (покриття плити з товстим шаром ґрунту як проміжний захід тощо);

- У зоні захисту знищення, ремонт, будівництво або будь-які інші роботи, які можуть мати вплив на зміну археологічного об'єкта, заборонені [74, 85].

У Румунії археологічні пам'ятки є культурною спадщиною, оскільки вони включені до Румунського національного археологічного реєстру (RAN) та в Список історичних пам'яток (LMI). Пам'ятки включають до цих реєстрів на основі даних наукових археологічних та геологічних досліджень. Їх наукове обґрунтування є основою для подальшого збереження цих пам'яток згідно з румунським законодавством. Археологічні пам'ятки поділяються на категорії: пам'ятки національного та місцевого значення.

Велика кількість об'єктів археологічної спадщини Румунії зосереджена в межах Молдавського плато (Станчешті, Коту Копалау, Котнарі – Діалул Каталіна, Байчені/Кукутені – Цеташуе і Дамбул Морій та ін.). З точки зору геоморфології, ця територія вирізняється досить інтенсивним і постійним перебігом зсувних процесів. Давні зсуви, що розвивалися від верхнього плейстоцену до голоцену, створили геоморфологічний ландшафт, який використовувався давніми людьми, що мешкали на цих територіях, для будівництва укріплених поселень [111].

Оскільки зсуви є постійним явищем на цій території, вони є основною небезпекою та ризиком, пов'язаним з археологічною пам'ятками та об'єктами геоспадщини [116]. Окрім своєї археологічної та геоморфологічної цінності, стоянки мають важливу освітню цінність що розкриває взаємодію людини та ландшафту, а також екологічну цінність, яку надає наявність рідкісної місцевої біоти. Фактичний статус цих об'єктів геоспадщини, як і багатьох інших, вимагає подальшого вивчення можливостей охорони, планування та включення до регіональних та національних туристичних та геотуристичних мереж [2, 28, 80, 106, 107].

Проблеми охорони і збереження палеолітичних пам'яток гостро постають і в країнах Азії, зокрема Китаю. У басейні Ніхевана в окрузі Янь Юань провінції Хебей більше 20 палеолітичних стоянок локалізовані по обидва боки долини річки Сангган. Ці руїни, які зараз перебувають під охороною держави, належать до найважливіших 100 археологічних відкриттів Китаю у XX ст. Артефакти з Ніхевана вказують на те, що наші предки населяли цю територію 2 мільйони років тому, що робить комплекс пам'яток імовірною “колискою людства” у Східній Азії. Незважаючи на їхню цінність, китайські археологи стикаються з серйозними проблемами у збереженні руїн.

Організацією охорони таких пам'яток в Китаї займається Бюро культури та релігії, а також Науково-дослідні інститути культури. На конференціях створюються спеціальні робочі групи, на які покладена відповідальність за збереження пам'яток, зокрема Ніхевана. На таких засіданнях розглядають запропоновані проекти захисту стоянок та розкопок на їх територіях, включаючи дорожнє будівництво, посадку дерев та ландшафтну інженерію. Департамент будівництва провінцій разом з Управлінням земельних ресурсів, Відділом охорони водних ресурсів, Бюро культурних релігій, Бюро лісового господарства та Бюро з питань туризму беруть участь у розробці комплексної програми захисту цієї території [112].

Алгоритми організації процесів для збереження пам'яток Ніхевана були складені ще на початку 2000-х років та розроблені до деталей, але проект потребує надзвичайно багато часу для завершення будівництва, яке, згідно з початковим планом, займатиме площу 4500 квадратних метрів з інвестицією у розмірі 15 млн. юанів (1,8 млн. Доларів США). Наразі з-поміж більш ніж 10 тисяч розвіданих артефактів деякі демонструються в приміщенні, запозиченому від Департаменту Народних Збройних Сил округу Янь Юань, а більшість інших зберігаються в спеціальних камерах. Окрім того, ця територія знаходиться в зоні пожежної небезпеки, що також суттєво загрожує збереженню пам'яток.

Охорона має надзвичайно важливе значення для історичних реліквій, однак у Китаї місцеві органи влади часто надають перевагу пришвидшенню економічного розвитку територій. У цьому напрямку уряд має відігравати значно більшу роль. Відсутність фінансування є основною причиною того, що розкопи палеолітичних стоянок знаходяться під загрозою руйнування. До повноважень органів охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій належить популяризація справи охорони культурної спадщини на відповідній території, організація науково-методичної, експозиційно-виставкової та видавничої діяльності у цій сфері [112].

Палеолітичні стоянки є специфічними об'єктами, часто без наземних ознак, тому неспеціалістам досить важко визначити їхню класифікацію як об'єктів археологічної спадщини та специфіку їхньої охорони. Сьогодні в Україні та світі одним із актуальних питань охорони таких комплексних пам'яток неживої природи, як палеолітичні стоянки, є інвентаризація, природоохоронна оцінка і розробка рекомендацій щодо охорони та їхнього раціонального використання [18, 21, 39].

4.2. Сучасний стан та актуальні проблеми охорони і збереження палеолітичних стоянок Поділля

4.2.1. Фактори впливу на стан збереження та проблеми охорони палеолітичних стоянок

Серед головних чинників, які негативно впливають на стан збереження палеолітичних пам'яток в регіоні Поділля та загалом в Україні, слід виділити такі:

- Природні процеси (ерозія, вивітрювання, повені та зміни рівня води, зростання рослинності, природні хімічні процеси в ґрунті та ґрунтових водах тощо).

- Інтенсифікація антропогенної діяльності (сільськогосподарські процеси, включаючи оранку, розорення лісів та іригацію, забруднення, урбанізацію тощо).
- Неналежним чином організовані заходи збереження та охорони (відсутність детально розробленої та якісної правової бази, обмежене фінансування, недостатній моніторинг об'єктів, недостатня громадська обізнаність тощо).
- В останні роки належить додатково відзначити суттєвий негативний вплив військових дій, які є наслідком збройної агресії Російської Федерації на території України.

У результаті проведення комплексних досліджень палеолітичних пам'яток Поділля вдалось здійснити аналіз їхнього поточного стану та ідентифікувати основні проблеми, пов'язані з їхньою охороною на сучасному етапі. Охорона цих пам'яток природи та суспільства в Україні зараз стикається з кількома проблемами, як старими, так і новими, які впливають на процеси збереження:

- Екологічні фактори: природні процеси, такі як вивітрювання, ерозія та ріст рослинності, суттєво впливають на фізичний стан збереження палеолітичних пам'яток;
- Сільськогосподарські процеси: обробка землі та розвиток інфраструктури можуть завдати шкоди територіям, які містять об'єкти геоспадщини, призводячи до їхнього знищення або деградації;
- Документація та облік: велика кількість палеолітичних пам'яток не мають комплексної документації, що ускладнює повне розуміння їхнього природного та культурного значення й організацію охорони;
- Громадська обізнаність та освіта: підвищення громадської обізнаності про важливість збереження об'єктів геоспадщини є важливим завданням, оскільки більша обізнаність може допомогти запобігти знищенню та неналежному використанню земель громадянами, що позитивно позначиться на збереженні палеолітичних пам'яток.

- Законодавство та моніторинг: ефективні та послідовні законодавчо затверджені механізми контролю є критично важливими для охорони палеолітичних пам'яток. Законодавство у галузі охорони об'єктів геоспадщини має бути деталізованим та оновлюватися з використанням сучасних практик та підходів.
- Міжнародне співробітництво: спільні наукові дослідження, програми обміну досвідом з участю міжнародних організацій та партнерських країн у цій галузі сприятимуть прискоренню розвитку процесів охорони палеолітичних пам'яток в Україні.
- Недостатнє фінансування: процеси організації охорони та збереження пам'яток суттєво ускладнюються в умовах недостатнього фінансування та ресурсів. Палеолітичним пам'яткам може бракувати відповідного моніторингу, обслуговування тощо.

Важливо відзначити, що заходи, спрямовані на збереження палеолітичної спадщини, можуть варіюватися в різних регіонах і на різних пам'ятках в Україні, існують активні ініціативи як місцевих, так і міжнародних організацій для вирішення цих питань і охорони об'єктів.

У цьому контексті також варто звернути увагу на наслідки війни в Україні і чинники її негативного впливу на стан збереження об'єктів геоспадщини. Військова агресія Російської Федерації та боротьба України за незалежність серйозно впливають на стан і процеси збереження пам'яток, особливо на окупованих територіях та у прифронтових регіонах України. На жаль, багато всесвітньо відомих палеолітичних пам'яток розташовані на окупованих територіях та близько до зони бойових дій: Амвросіївка (Донецька область), Гінцівська стоянка (Полтавська область), Добраничівська стоянка (Київська область), Мізинська стоянка (Чернігівська область), Федорівка (Донецька область, неподалік від міста Маріуполь), пам'ятка Кам'яна Могила (Запорізька область, неподалік від міста Мелітополь), пам'ятка Міра (Запорізька область), пам'ятка Ями (Луганська область, біля міста Сватово), палеолітичні пам'ятки Антонівської культури – стоянки Антонівка I,

Антонівка II та Олександрівка (Донецька область, біля міста Мар'їнка), Киїк-Коба та багато інших палеолітичних пам'яток на території окупованого Криму.

У зонах конфлікту охорона і відновлення пошкоджених об'єктів геоспадщини є надскладним завданням, передусім з огляду на питання безпеки. Активні бойові дії мають серйозні наслідки для збереження пам'яток у наступних аспектах:

- Фізична шкода: території в зоні активних бойових дій знаходяться під загрозою прямої фізичної шкоди для цінних об'єктів геоспадщини. Бомбардування, артилерійські обстріли можуть завдати непоправної шкоди палеолітичним пам'яткам.
- Обмежений доступ: активні військові дії обмежують доступ до територій, де розташовані палеолітичні пам'ятки, ускладнюючи можливість моніторингу, документації та збереження цих пам'яток для науковців та консерваторів.
- Втрата документації: у деяких випадках під час конфлікту може бути втрачена або пошкоджена документація, архіви та записи, пов'язані з пам'ятками, що ускладнює відновлення історії та значущості цих об'єктів.
- Вплив на навколишнє середовище: конфлікт може також мати непрямі екологічні наслідки, які негативно впливають на об'єкти геоспадщини. Пошкодження інфраструктури, забруднення чи зміни в ландшафті можуть вплинути на фізичний та екологічний стан цих пам'яток.

Палеолітичні стоянки Подільського регіону локалізовані на територіях, де вплив військових дій має менше значення порівняно з прифронтовими регіонами України, проте на стан їхнього збереження впливає значна частина негативних чинників, описаних вище. Сучасний стан охорони палеолітичних стоянок Поділля потребує реалізації низки заходів з метою збереження цінних пам'яток природи та суспільства.

4.2.2. Характеристика сучасного стану палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі

Палеолітична стоянка *Пронятин I* належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт слабо простежується в навколишньому середовищі, знаходиться на території земель сільськогосподарського призначення. Матеріал, у якому містяться артефакти, – супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси в околицях стоянки розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність у межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Пронятин I, 2021. Сучасний стан пам'ятки

Основного впливу об'єкт зазнав у період функціонування кар'єру цегельного заводу за радянських часів (до 1976 р.). Потенційну загрозу для збереження стоянки можуть становити ерозійні процеси, інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить доступ до пам'ятки та її видимість. Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини,

решток давньої фауни та стратиграфії відкладів на стоянці), освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій), може бути включений до геотуристичних та краєзнавчих маршрутів.

Палеолітична пам'ятка *Ігровиця I* належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Основного руйнівного впливу цей об'єкт зазнав у період функціонування піщаного кар'єру за радянських часів (1970–80 рр.). Потенційну загрозу для стоянки можуть становити ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки. Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). Ознаки, що простежуються у комплексі, дозволяють ставити питання про виділення окремого технічного прийому продукування заготовок відщепного типу, який можна умовно назвати “постлеваллуазьким відщепним”.

Ігровиця I має самостійне геологічне значення, оскільки містить декілька викопних ґрунтів, комплекс делювіально-соліфлюкційних відкладів, а також палеокріогенні структури [4]. Матеріал розрізу стоянки – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка Ігровиця I, не здійснюється) (рис. 4.2.).

Палеолітична стоянка *Великий Глибочок I* належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини та стратиграфії відкладів на стоянці), освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій), має потенціал для включення до геотуристичних та краєзнавчих маршрутів.

Рис. 4.2. Ігровиця I, 2021. Сучасний стан пам'ятки

На території стоянки відкрито мустьєрський горизонт, який залягає вище зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, та декілька пізньоашельських горизонтів, що у свою чергу залягають на залишках коршівського викопного ґрунту та у тернопільському підгоризонті. У лесових та палеоґрунтових горизонтах і підгоризонтах знайдено рештки викопних організмів, зокрема ссавців та моллюсків, що є надзвичайно цінним при встановленні умов проживання тут палеолітичної людини.

Основного впливу (переміщення матеріалів) об'єкт зазнав в період функціонування кам'яного кар'єру. Ерозійні процеси тут розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється. На сучасному етапі на стан збереження пам'ятки суттєво впливає антропогенний чинник – періодичні спроби місцевого населення організувати сміттєзвалище на території пам'ятки (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Великий Глибочок I, 2021. Сучасний стан пам'ятки

Палеолітична стоянка *Буглів V* належить до Буглівської групи середньопалеолітичних пам'яток Поділля. Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини та стратиграфії відкладів на стоянці), окрім того має освітню, пізнавальну цінність (як потенційний об'єкт навчальних екскурсій), а також може бути включений до геотуристичних та краєзнавчих маршрутів регіону.

Розкопаний комплекс стоянки Буглів V представлений двома палеолітичними культурними горизонтами (I, II), відповідно раннього (ашель) і пізнього (мустьє) етапів середнього палеоліту. Виявленню археологічних матеріалів сприяло функціонування в радянський період на території пам'ятки

невеликого піщаного кар'єру, який місцеве населення продовжує використовувати і на сучасному етапі.

Рис. 4.4. Буглів V, 2021. Сучасний стан пам'ятки

Об'єкт збережений, вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється, проте місцеві мешканці досить інтенсивно видобувають піщаний матеріал з кар'єру (рис. 4.4, 4.5).

Рис. 4.5. Буглів V, 2021. Сучасний стан пам'ятки

Палеолітична пам'ятка *Ванжулів I (Замчисько)* належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт цінний з наукової точки зору (вивчення артефактів давньої людини та стратиграфії відкладів на стоянці), має освітню, пізнавальну цінність (може виконувати роль об'єкта навчальних екскурсій та геотуристичних маршрутів регіону).

За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ванжулів I (Замчисько) дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного. Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, але допомогли їм зберегтися.

Рис. 4.5. Ванжулів I (Замчисько), 2021. Сучасний стан пам'ятки

Розорювання території спричинило руйнування культурних шарів та перевідкладення матеріалів. Потенційну загрозу для об'єкту становить

інтенсивна господарська діяльність, ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки. Об'єкт добре збережений, вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, зараз практично не здійснюється (рис. 4.5).

Палеолітична стоянка *Ванжулів VIII (кар'єр)* належить до Буглівської групи середньопалеолітичних пам'яток Поділля. Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення лесово-ґрунтових товщ та артефактів давньої людини на стоянці), освітню та пізнавальну цінність (як об'єкт навчальних екскурсій та частина геотуристичних маршрутів регіону). Археологічного матеріалу знайдено дуже мало, але пам'ятка має важливе значення, оскільки виробни знайдені у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах. Окрім того, розріз лесових товщ в кар'єрі с. Ванжулів є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля. Суттєвий вплив на порушення залягання артефактів та лесово-ґрунтових горизонтів було здійснено під час функціонування лесового кар'єру. Об'єкт збережений, вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси на території пам'ятки розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність практично не здійснюється.

4.3. Рекомендації щодо збереження та охорони палеолітичних пам'яток на сучасному етапі

Встановлення режиму використання пам'яток національного значення, їхніх територій, зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць належить до повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. До повноважень органу охорони культурної спадщини обласної державної адміністрації і, відповідно, до їхньої компетенції належить встановлення

режиму використання пам'яток місцевого значення, їхніх територій, зон охорони.

З метою збереження традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій навколо них мають встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються відповідною науково-проектною документацією і затверджуються: на пам'ятки національного значення – центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини (Міністерство культури та інформаційної політики України), на пам'ятки місцевого значення – органом охорони культурної спадщини обласної державної адміністрації (Департамент культури та туризму обласної державної адміністрації).

Режим використання та комплекс заходів із забезпечення зберігання та утримання пам'ятки зазначається в охоронному договорі на пам'ятку археології та в науково-проектній документації встановлення охоронної зони навколо пам'яток.

Усі власники пам'яток, об'єктів культурної спадщини чи їхньої частини або уповноважені ними органи (особи) незалежно від форм власності на ці об'єкти відповідно до законодавства зобов'язані укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір. Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно проводити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до цього Закону та охоронного договору. Забороняється змінювати призначення пам'ятки, її частин та елементів, робити написи, позначки на ній, на її території та в її охоронній зоні без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини. У разі, коли пам'ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, власник

або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані привести цю пам'ятку до належного стану (змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування) [29].

Органи охорони культурної спадщини мають заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство, державні стандарти, норми і правила у сфері охорони культурної спадщини. Органи місцевого самоврядування зобов'язані повідомляти відповідні органи охорони культурної спадщини про бездіяльність власника або уповноваженого ним органу, особи, яка набула права володіння, користування чи управління, що створює загрозу пам'ятці. Юридичні і фізичні особи, у користуванні або володінні яких перебувають археологічні об'єкти або предмети, зобов'язані:

- дотримуватися всіх вимог законодавства щодо охорони і використання археологічних об'єктів або предметів;
- виконувати всі необхідні роботи виробничого характеру згідно з дозволом;
- негайно інформувати про щойно виявлені об'єкти або предмети в межах території, яку вони використовують для своєї діяльності;
- сприяти і не перешкоджати будь-яким роботам з виявлення, обліку та вивчення археологічних об'єктів або предметів.

До обов'язкових заходів, що сприяють збереженню археологічних пам'яток, зокрема палеолітичних стоянок, належить паспортизація таких об'єктів. Паспорт об'єкта культурної спадщини містить всю необхідну інформацію про історію, особливості, умови, а також стан збереження пам'ятки. Такі паспорти дозволяють особам та відомствам, відповідальним за збереження і охорону культурної спадщини, швидко та досить детально ознайомитись зі станом об'єктів, щоб в подальшому розробити ефективний план заходів для їх відновлення і збереження. Саме тому серед пропонованих

заходів зі збереження палеолітичних стоянок Поділля слід окремо наголосити на необхідності їх паспортизації з метою подальшого внесення кожної пам'ятки до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Для детального ознайомлення з процесом паспортизації та особливостями режиму охорони і збереження палеолітичних пам'яток було складено повні комплекти облікової документації для палеолітичних стоянок території досліджень, який наведено в додатках (дод. Б-Д).

Одним з найважливіших та найбільш результативних заходів для збереження палеолітичних стоянок є інформування населення про наявність об'єктів спадщини на певних територіях. Для цього ключовий ефект матиме встановлення охоронних стендів та знаків на територіях пам'яток. Така практика поширена для об'єктів спадщини в багатьох країнах світу і набуває різноманітних форм реалізації. Наприклад, поблизу міста Кремс-на-Дунаї в Австрії, в околицях однойменної палеолітичної стоянки встановлено інформаційний стенд з відомостями про історію досліджень та цінність об'єкту, а безпосередньо над розрізом відкладів вмонтовано металеву таблицю для демонстрації рівня залягання артефактів, знайдених на стоянці (рис. 4.6). Виявлені поблизу міста Кремс-на-Дунаї в 2005 р. поховання трьох немовлят виду *Homo sapiens*, у тому числі поховання двох немовлят-близнюків, прихованих плечовою кісткою мамонта, на пізньопалеолітичній стоянці Кремс-Вахтберг, датовані 27 тис. р. (радіовуглецеве датування), є найдавнішими відомими людськими похованнями в Австрії [92].

На території України встановлення охоронних знаків та інформаційних стендів також не є новою практикою. В околицях всесвітньовідомої Мезинської стоянки, що на Чернігівщині, встановлено не лише охоронний знак, а й відкрито археологічний музей, а якому зберігаються артефакти стоянки (рис. 4.7, 4.8).

Рис. 4.6. Інформаційний стенд і таблиця на території палеолітичної стоянки Стратцінг/Кремс-Регберг, Австрія

Мезинська стоянка – одна з найвизначніших археологічних пам’яток пізнього палеоліту в історії не лише України та Європи, а й світу. Її дослідження дозволило відкрити нову для науки історичну культуру кроманьйонців європеїдного типу, які населяли наші землі близько 18 тис. років тому. Мезинське поселення є винятково цікавим за виявленими тут оригінальними художніми виробами з бивня мамонта (намисто, підвіски, браслети, орнаментовані меандрами, фігурки птахожінок, перші ударні музичні інструменти), окрім того на стоянці знайдено близько 113 тис. кременів, черепашки молюсків, що нині водяться в Причорномор’ї, понад 120 тис. зразків кісткового матеріалу, що свідчить про систему колективного полювання на льодовикову фауну (мамонт, кінь, північний олень, вівцебик, песець, вовк, лисиця) [78].

Рис. 4.7. Шурф та охоронний знак Мезинської стоянки

Рис. 4.8. Мезинський музей поряд з шурфом стоянки

Поблизу Добраничівської палеолітичної стоянки, що на Київщині, з 1977 року також функціонує археологічний музей. Будівля музею побудовано на місці розкопок (рис. 4.9). Вік Добраничівської стоянки – близько 12 тис. років. Наявність музею дозволяє глибоко і всебічно висвітлити природні умови та історію первісного населення цих територій.

Рис. 4.9. Музей на місці розкопок Добраничівської палеолітичної стоянки

Охоронний знак також є на території палеолітичної стоянки Липа I на Рівненщині, що входить до групи Липських стоянок – однієї з найдавніших груп па-м'яток людей сучасного антропологічного типу на Волинській височині. Стоянка досліджена комплексно, детально охарактеризована археологія та стратиграфія [3, 47].

Палеолітичні стоянки, забезпечені щонайменше охоронними знаками, мають значно кращий стан збереження у порівнянні зі стоянками, які ніяк не позначені на місцевості. Забезпечення інформаційних стендів та організації належного режиму охорони на палеолітичних стоянках сприяє розвитку їх геотуристичного потенціалу та відкриває можливості для включення цих цінних об'єктів до геотуристичних маршрутів [2, 80, 82].

Аналізуючи основні проблеми, пов'язані з поточним станом збереження досліджених палеолітичних стоянок на Поділлі, доцільно виділити ключові кроки для покращення організації процесів їх належного збереження та охорони. Ці кроки включають в себе:

- Проведення наукових досліджень на територіях палеолітичних пам'яток, де це можливо, з метою встановлення поточного стану збереження.
- Аналіз природних процесів, топографії та рельєфу навколишнього середовища, визначення чітких територіальних меж кожної пам'ятки.
- Підготовка необхідної документації для включення недокументованих пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.
- Виготовлення і встановлення знаків та інформаційних стендів для інформування місцевого населення про особливий режим використання територій, взятих під охорону.
- Заборона економічної діяльності на територіях об'єктів геоспадщини.
- Реалізація використання територій палеолітичних пам'яток для проведення наукових досліджень, практичних занять студентів, екскурсій, а також для інших наукових і пізнавальних цілей.
- Збільшення обсягу міжнародного співробітництва в сфері охорони об'єктів геоспадщини.

Правильне впровадження цих процесів дозволить значно підвищити стійкість цінних об'єктів до руйнівного впливу різних факторів та забезпечити значне покращення стану збереження цих пам'яток.

Висновки до розділу 4

1. У сучасних умовах проблеми охорони та збереження палеолітичних стоянок набувають все більшої актуальності, особливо в контексті зростаючого інтересу до збереження цінностей неживої природи. Алгоритми організації охорони пам'яток в різних країнах свідчать про необхідність інтегрованого та комплексного підходу до забезпечення збереження палеолітичних стоянок.

2. Аналіз процесів організації охорони палеолітичних стоянок у країнах Європи вказує на різноманітні підходи до моніторингу та збереження цих об'єктів. У Польщі функціонує Державна служба охорони пам'яток, яка має

своєрідну історію та спеціалізовані посади, відповідальні за організацію процесів охорони спадщини, тоді як в Боснії та Герцеговині цю функцію виконує Комісія зі збереження державних пам'яток. Румунія включає палеолітичні стоянки до культурної спадщини, забезпечуючи їхнє збереження через реєстрацію та категоризацію як одиниць національного та місцевого значення.

3. Збереження палеолітичних пам'яток на Поділлі та в Україні на сучасному етапі стикається з численними труднощами, зокрема через вплив природних процесів, антропогенну діяльність, неналежним чином організовані заходи збереження та негативний вплив військових дій. Природні та антропогенні фактори, відсутність облікової документації, низька громадська обізнаність та нестача фінансування становлять серйозні загрози для збереження цих палеолітичних стоянок.

4. Забезпечення стійкості палеолітичних стоянок до впливу руйнівних чинників вимагає комплексного підходу. Важливі напрямки включають у себе розробку ефективних механізмів для моніторингу, підвищення громадської обізнаності, регулювання сільськогосподарських процесів, а також налагодження міжнародного співробітництва та забезпечення достатнього фінансування у галузі охорони палеолітичних стоянок.

5. На сучасному етапі палеолітичні стоянки Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі збережені досить добре, проте зазнають суттєвого руйнівного впливу природних та антропогенних факторів. Моніторинг та охорона цих цінних об'єктів практично не забезпечені.

6. Встановлення режиму використання пам'яток різного рівня значення (національного та місцевого) покладено на центральний та обласні органи виконавчої влади відповідно. Це передбачає розробку та затвердження науково-проектної документації з визначення меж та режимів використання зон охорони.

7. Ключові кроки для покращення стану збереження та процесів організації охорони палеолітичних стоянок: проведення наукових досліджень,

аналіз природних процесів, підготовка необхідної документації для включення недокументованих пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, встановлення знаків та інформаційних стендів, заборона економічної діяльності на територіях пам'яток, включення до геотуристичних маршрутів та розширення міжнародної співпраці.

ВИСНОВКИ

Дослідження палеолітичних стоянок Поділля як комплексних пам'яток природи та суспільства, проведені на основі визначених теоретико-методологічних принципів, комплексу загальноприйнятих польових та камеральних методів природничих досліджень та власних спостережень, дали змогу сформулювати висновки і рекомендації, що забезпечують вирішення основних завдань роботи відповідно до поставленої мети.

1. Проаналізовано історію досліджень палеолітичних стоянок Поділля. Планомірне дослідження палеоліту на теренах Північного Поділля розпочалося у 1970-х рр. завдяки роботі Тернопільської палеолітичної експедиції під керівництвом археолога О. Ситника.

2. У ході опрацювання законодавчої бази та методичних матеріалів окреслено ключові юридичні аспекти, пов'язані з організацією процесів збереження та охорони палеолітичних стоянок в Україні, а також покроково висвітлено алгоритм підготовки та впровадження визначеного переліку документів для включення палеолітичних стоянок до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

3. У результаті опрацювання літературних матеріалів схарактеризовано головні особливості геологічної будови території досліджень. Серед комплексу відкладів вирізняються кремені крейдового періоду як сировина для виготовлення давніх знарядь, а також міоценові буглівські верстви – геологічна пам'ятка природи місцевого значення, локалізована на території палеолітичної стоянки Буглів V.

4. Детально схарактеризовано стратиграфію розрізів та культурних шарів палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп. Розчленована на ґрунтові комплекси, горизонти лесів та палеокріогенні горизонти, лесово-ґрунтова серія Поділля мала великий вплив на збереження артефактів палеолітичних стоянок та датування відкладів культурних горизонтів. Знахідки культурних шарів досліджених стоянок приурочені головню до товщ викопних ґрунтів (дубнівського, горохівського – за схемою

А. Богуцького), зазнали істотного впливу палеокріогенних процесів. Такий тісний зв'язок стратиграфії та археологічних знахідок дає підстави трактувати палеолітичні стоянки як комплексні пам'ятки природи та суспільства.

5. Для характеристики природних умов території досліджень як значущого фактору впливу на розміщення палеолітичних стоянок, розроблено низку картографічних матеріалів, на основі яких здійснено морфометричний аналіз рельєфу їхніх околиць. У результаті морфометричного аналізу виокремлено головні закономірності розміщення палеолітичних поселень, пов'язані з рельєфом місцевості: стоянки здебільшого локалізовані на підвищених ділянках, поблизу водойм, на завітряних схилах з невеликою крутістю. Це давало можливість давнім людям адаптуватися до умов довкілля, ефективно використовувати природні ресурси, забезпечувати захист від потенційних загроз та можливості для полювання.

6. У результаті проведених польових досліджень проаналізовано сучасний стан збереження та охорони палеолітичних стоянок Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I, Буглів V, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр). Стоянки зазнають суттєвого негативного впливу природних та антропогенних факторів. Моніторинг і охорона цих об'єктів практично не забезпечені, що може призвести до втрати цінних пам'яток неживої природи та свідчень історії людства.

7. Окреслено алгоритм покращення стану збереження й охорони палеолітичних стоянок, який включає: проведення наукових досліджень на стоянках, моніторинг і аналіз впливу природних процесів на стан їхнього збереження, проведення паспортизації для включення недокументованих пам'яток до реєстру, встановлення охоронних знаків для інформування громадськості, заборону економічної діяльності на територіях пам'яток, включення до геотуристичних маршрутів та розширення міжнародної співпраці в галузі їхньої охорони.

8. Підготовлено комплекти охоронних документів для включення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України палеолітичних стоянок

Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I, Буглів V, Ванжулів I (Замчисько) та Ванжулів VIII (кар'єр). Документи подано до Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини і Департаменту культури та туризму Тернопільської обласної військової адміністрації з метою ініціювання процесів організації охорони перелічених вище палеолітичних стоянок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бай І. Буглівський стратотип. Тернопільський енциклопедичний словник. 2004. Т. 1. 696 с.
2. Бермес А., Богуцький А., Томенюк О. Геотуристичний потенціал Кременецьких гір. *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2018. Вип. 52. С. 27–41.
3. Богуцький А., Ситник О., Томенюк О., Коропецький Р. Верхній палеоліт Мізоцької височини на матеріалах стоянок Липа І та Липа VI: природне середовище, вік, техніка обробки кременю, первісне мистецтво. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2018. Вип. 22. С. 23–41.
4. Богуцький А., Томенюк О. Геологічна будова Тернопільського палеолітичного осередку. Леси і палеоліт Поділля: тези доповідей XIX укр.-пол. семінару (Тернопіль, 23–27 серпня 2015 р.). Львів, 2015. С. 14–15.
5. Богуцький А., Ланчонт М., Мадейська Т., Ситник О. Геологічний вік середнього палеоліту західної частини України. *Badania geograficzne w rozpoznawaniu środowiska.* Lublin, 2004. P. 135–143.
6. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2012. Вип. 16. С. 55–64.
7. Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Мадейська Т., Томенюк О., Дмитрук Р., Яцишин А. До проблеми “леси і палеоліт”. Лесовий покрив Північного Причорномор’я. Львів, 2013. С. 221–224.
8. Богуцький А., Волошин П. Інженерно-геологічна характеристика лесово-грунтової серії опорного розрізу Ванжулів (Подільська височина). *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2012. Вип. 40. Ч. I. С. 114–122.
9. Богуцький А., Волошин П., Томенюк О., Кремень Н. Інженерно-геологічна характеристика порід лесово-грунтової серії опорного розрізу

Пронятин (Подільська височина). *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2020. Вип. 54. С. 3–11.

10. Богуцький А., Волошин П., Томенюк О. Лесовий покрив Волинської височини: стратиграфія, опорні розрізи, інженерно-геологічна характеристика: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 152 с.

11. Богуцький А., Ланчонт М., Мадейська Т. Леси, лесові ландшафти, палеоліт Поділля. Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття : укр.-пол. наук. конф. (Гримайлів, 23–25 травня 2002 р.). 2002. С. 35.

12. Богуцький А., Томенюк О., Ситник О., Коропецький Р. Нові дані про вік палеолітичної пам'ятки Пронятин на Поділлі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2020. Вип. 24. С. 47–65.

13. Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Федорович С., Стандзіковський К., Томенюк О. Опорний розріз Буглів V та його значення для вивчення однойменної палеолітичної пам'ятки. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2014. Вип. 18. С. 87–96.

14. Богуцький А., Ситник О., Томенюк О., Ланчонт М. Пам'ятки палеоліту північної частини Поділля й проблеми їхньої охорони. Подільські читання: унікальні об'єкти природи і суспільної сфери Поділля. 2016. Вип. 3. С. 9–14.

15. Богуцький А., Дмитрук Р. Реконструкція палеогеографічних умов часу формування лесово-грунтової пачки багат шарової палеолітичної стоянки Великий Глибочок I (на основі фауни моллюсків). Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Гримайлів–Тернопіль : Лілея. 2003. С. 133–142.

16. Богуцький А., Ситник О., Дмитрук Р. Стратиграфія пам'яток середнього палеоліту Поділля і Передкарпаття. Варіабельність середнього палеоліту України. К. : Шлях, 2003. С. 63–77.

17. Богуцький А., Томенюк О. Українсько-польська наукова співпраця у сфері міждисциплінарних досліджень пам'яток палеоліту заходу України. Географічна освіта і наука: виклики і поступ : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (18–20 травня 2023 р.). Львів, 2023. Т. 2. С. 113–119.

18. Брусак В., Сенічак Д. Пам'ятки неживої природи басейнів Пруту і Лазещини у гірському масиві Чорногора (Українські Карпати). *Проблеми геоморфології та палеогеографії Українських Карпат та прилеглих територій*. 2019. Вип. 1 (9). С. 133–153.

19. Брусак В., Кричевська Д., Благодир С. Пам'ятки неживої природи й історико-культурні об'єкти регіонального ландшафтного парку “Равське Розточчя”: стан охорони і перспективи рекреаційного використання. *Проблеми геоморфології та палеогеографії Українських Карпат та прилеглих територій*. Вип. 8(1). 2018. С. 121-129

20. Брусак В. Пам'ятки неживої природи Українського Розточчя. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20. С. 15–21.

21. Брусак В., Бакун В. Методичні аспекти класифікації і паспортизації геолого-геоморфологічних пам'яток природи. *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2011. Вип. 39. С. 44–51.

22. Волошин, П., Кремінь, Н., Андрейчук, Ю. Проблеми збереження геологічних пам'яток природи на прикладі піщаної гори (м. Львів). Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи. 2020. С. 206–211.

23. Горішний П. Морфологічний аналіз рельєфу. Навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 120 с.

24. Державна геологічна карта України масштабу 1:200 000 аркуша М-35-XX Тернопіль. Волино-Подільська серія. (пояснювальна записка) Державна геологічна служба. Північне державне регіональне геологічне підприємство “Північгеологія”. 2009. 114 с.

25. Дмитрук Р., Богуцький А., Томенюк О. Малакологічні дослідження палеолітичних пам'яток Великий Глибочок, Ігровиця, Пронятин. Леси і палеоліт Поділля : тези доповідей XIX укр.-пол. семінару (Тернопіль, 23–27 серпня 2015 р.). Львів, 2015. С. 29–32.

26. Дмитрук Р., Богуцький А., Томенюк О. Середньоплейстоценова фауна молюсків палеолітичної стоянки Великий Глибочок I (Подільська височина) та її палеогеографічне значення. Палеонтологічні дослідження Доно-Дніпровського прогину: матеріали міжнародної наукової конференції та XXXIX сесії Палеонтологічного товариства НАН України (Градизьк, 14–16 травня 2019 р.). 2019. С. 96–97.

27. Дмитрук Р., Богуцький А., Думас І. Умови формування лесово-грунтової серії відкладів палеолітичної стоянки Молодове V на Середньому Дністрі (за даними фауни молюсків). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2008. Вип. 12. С. 41–48.

28. Дубіс Л., Габчак Н. Перспективні геотуристичні продукти природоохоронних територій Закарпатської області. *Фізична географія та геоморфологія*. 2019. Вип. 93(1). С. 25–39.

29. Закон України від 20 квітня 2004 р. № 1692-IV. Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 32. С. 390.

30. Івченко А. Авратинська височина. Велика українська енциклопедія. 2016. Т. 1. С. 149.

31. Кирильчук А., Кривульченко А., Малик Р. Морфогенез урборендзин Старого замку Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій*. 2020. Т. 11. С. 156–170.

32. Кирильчук А., Малик Р. Особливості морфології ґрунтів белігеративних споруд Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. *Наукові записки Тернопільського національного*

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія. 2020. № 2 (49). С. 47–58.

33. Кирильчук А., Малик Р., Дорошкевич С. Особливості мікроморфології ґрунтів белігеративного комплексу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. 2021. Том 51. №2. С. 30–38.*

34. Кононенко О., Рідуш Б., Поп'юк Я. Палеолітичні пам'ятки в околицях села Баламутівка на Дністрі. *Археологія і давня історія України. 2022. Вип. 4. С. 115–126.*

35. Левчук М. Ванжулів I – нова палеолітична пам'ятка Північно-Західного Поділля. Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. 1990. Ч. 1. С. 20–23.

36. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони об'єктів археологічної спадщини згідно з додатком 1 до Наказу Міністерства культури і туризму України Про затвердження методичних рекомендацій від 2 листопада 2009 року N 956/0/16-09.

37. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України: 5-те видання, змінене і доповнене. К. : Алерта, 2013. 544 с.

38. Орлов О., Рагуліна М., Дмитрук Р., Борняк У., Омельчук О. Травертинові джерела східних околиць Львова – цінні об'єкти живої та неживої природи. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. 2023. Вип. 01(15). С. 133–153.*

39. Палюх В. Розвиток поняття “геологічна пам'ятка природи”. *Наукові записки Сумського педагогічного університету. Географічні науки. 2010. Вип. 1. С. 149–153.*

40. Пиндус Б., Свинко Й. Авратинська височина. *Тернопільський енциклопедичний словник. Т. 1. 2004. 696 с.*

41. Прибега Л. В. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань. Інститут культурології Академії мистецтв України. 2009. 416 с.
42. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: Наказ Міністерства культури України від 11.03.2013 р. № 158. Офіційний вісник України. 2013(29). С. 54.
43. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 26. С. 1080.
44. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. С. 333.
45. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 № 2456-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. С. 502.
46. Пуголовок Ю. О., Кушнір А. С. Дослідження поселенської структури Глинського археологічного комплексу за допомогою технології LiDAR. *Археологія і давня історія України*. 2022. Вип. 3. С. 444–455.
47. Пшеничний Ю. Липські стоянки. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 17. 2016.
48. Пясецький В. Палеоліт Волинської височини і малого Полісся. Рівне, 2009. 238 с.
49. Свинко Й. Подільська височина. *Тернопільський енциклопедичний словник*. 2008. Т. 3. С. 103.
50. Сивий М., Кітура В. Мінерально-ресурсний потенціал. Географія Тернопільської області : монографія в 2 т. Т. 1. 2020. С. 104–160.
51. Ситник О. Археологічно-геологічні дослідження палеолітичних стоянок Пронятин та Ігровиця. *Археологічні дослідження в Україні 2010*. 2011. С. 299–302.
52. Ситник О., Коропецький Р., Богуцький А., Томенюк О., Ланчонт М., Мадейська Т., Крайцаж М., Крайцаж М. Т. Багатошарова палеолітична стоянка Ігровиця І. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2013. Вип. 17. С. 22–72.

53. Ситник О., Богуцький А., Ланчонт М., Мадейська Т., Коропецький Р., Томенюк О. Ванжулів I – опорна палеолітична пам'ятка Волино-Поділля. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2014. Вип. 18. С. 172–211.

54. Ситник О., Левчук М. Виробничий комплекс піаньопалеолітичного шару стоянки Ігровиця I. *Записки НТШ. Праці археологічної комісії*. Львів, 1998. Т. 235. С. 403–423.

55. Ситник О., Богуцький А., Ланчонт М. Головні проблеми дослідження палеоліту. Леси і палеоліт Поділля : тези доповідей XIX укр.-пол. семінару (Тернопіль, 23–27 серпня 2015 р.). Львів, 2015. С. 76–78.

56. Ситник О. Дослідження ашельської стоянки Буглів V. *Археологічні дослідження на Україні у 1990 р.* 1991. С. 15–16.

57. Ситник О. Дослідження двошарової палеолітичної стоянки Ігровиця I. *Археологічні дослідження в Україні. 2012*. Інститут археології НАН України. Луцьк : Волинські старожитності. 2012. С. 421–423.

58. Ситник О. Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя. *Археологія*. 1985. Вип. 50. С. 36–44.

59. Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О. Нові датування та геолого-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2011. Вип. 15. С. 257–279.

60. Ситник О., Богуцький А. Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. Львів : Укр. технології. 1998. 144 с.

61. Ситник О. Пластини мустьєрської стоянки Пронятин і питання еволюції леваллуазьких індустрій. *Записки НТШ. Праці археологічної комісії*. Львів, 1998. Т. 235. С. 19–38.

62. Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О., Ланчонт М., Кусяк Я., Мадейська Т. Пронятин II – пам'ятка початку верхнього палеоліту Волино-Подільської височини. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2011. Вип. 15. С. 280–290.

63. Ситник О. Ранні левалуазькі індустрії в Україні: нижні шари Великого Глибочка І. Варіабельність середнього палеоліту України. Київ : Шлях, 2003. С. 172–190.
64. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. Львів, 2000. 372 с.
65. Ситник О. Середній палеоліт Поділля: підсумки, перспективи, прорахунки. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 38–54.
66. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2012. Вип. 16. С. 25–54.
67. Ситник О. Стан дослідження та актуальні проблеми середнього палеоліту Тернопільщини. Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 2012. Ч. I. С. 4–16
68. Стратиграфічний кодекс України. Відп. ред. Ф. П. Гожик. 2-е вид. Київ, 2012. 66 с.
69. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. 1986. 601 с.
70. Цись М. Геоморфологія УРСР. Львів, 1962. 227 с.
71. Часковський О., Андрейчук Ю., Ямелинець Т. Застосування ГІС у природоохоронній справі на прикладі відкритої програми QGIS. Львів : Простір-М, 2021. 228 с.
72. Чернець І. Класифікації геологічних пам'яток природи та місце у них опорних розрізів лесово-грунтової серії. *Раціональне природокористування і охорона природи: Наукові записки*. 2011. № 2. С. 248–253.
73. Чернець І. Опорні розрізи лесово-грунтової серії як комплексні пам'ятки неживої природи. *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2012. Вип. 40(2). С. 217–223.
74. Шевцова А. Головні особливості, проблеми та світовий досвід охорони палеолітичних пам'яток. Реалії, проблеми та перспективи розвитку

географії в Україні : Матеріали ХІХ-ої студентської наукової конференції. 2018. С. 144–153.

75. Шевцова А. Морфометричний аналіз рельєфу околиць палеолітичної стоянки Ігровиця І на Поділлі та перспективи її охорони. *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2020. Вип. 54. С. 150–164.

76. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій.* 2020. Вип. 1(11). С. 250–266.

77. Шевцова А. Юридичні аспекти охорони палеолітичних стоянок в Україні. *Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2019. Вип. 53. С. 315–321.

78. Шовкопляс Т. З історії дослідження Мізинської стоянки. *Сіверянський літопис.* 2008. С. 23–26.

79. Ямелинець Т. Застосування ГІС при дослідженні впливу геоморфологічного чинника на потенційну ерозійну небезпеку сірих лісових ґрунтів Західного лісостепу України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія.* 2012. №2. Вип. 32. С. 33–40.

80. Яцишин А., Богуцький А., Дмитрук Р., Малію Я. Геотуристичні об'єкти і маршрути на території Самбірсько-Хирівського терасованого передгір'я. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій.* 2022. Вип. 01(14). С. 33–61.

81. Яцишин А., Дмитрук Р., Богуцький А. Методи дослідження четвертинних відкладів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 177 с.

82. Яцишин А., Дмитрук Р., Гавінський А. Природопізнавальні та геоархеологічні маршрути східної частини Львова. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій.* 2021. Вип. 1(12). С. 155–178.

83. Angelstam P., Manton M., Yamelynets T., Fedoriak M., Albulescu A. C., Bravo F., Zagidullina A. Maintaining natural and traditional cultural green infrastructures across Europe: learning from historic and current landscape transformations. *Landscape ecology*. 2021. Vol. 36. P. 637–663.

84. Baca M., Popovic D., Lemanik A., Bañuls-Cardona S., Conard N. J., Cuenca-Bescós G., Desclaux E., Fewlass H., Garcia J.T., Hadravova T., Heckel G., Horáček I., Knul M. V., Lebreton L., López-García J. M., Luzi E., Marković Z., Lenardić J. M., Murelaga X., Noiret P., Petculescu A., Popov V., Rhodes S.E., Ridush B., Royer A., Stewart J.R., Stojak J., Talamo S., Xuejing Wang, Wójcik J.M., Nadachowski A. Ancient DNA reveals interstadials as a driver of the common vole population dynamics during the last glacial period. *Journal of Biogeography*. 2023. Vol. 50. P. 183–196.

85. Basler Đ. Paleolitsko prebivalište Badanj kod Stoca (The Palaeolithic Settlement of Badanj near Stolac). *Journal of the National Museum of Bosnia and Herzegovina*. 1976. (A). P. 5–18.

86. Bogucki A., Łanczont M., Łacka B., Madeyska T., Sytnyk O. Age and the palaeoenvironment of the West Ukrainian Palaeolithic: the case of Velykyi Glybochok multi-cultural site. *Journal Archaeological Sciences*. 2009. Vol. 36. P. 1376–1389.

87. Bogucki A., Tomeniuk O. Final Pleistocene (Krasyliv) paleocryogenic stage in periglacial loess-paleosol sequence of Ukraine. *Złodowacenia i interglacjaly w Polsce – stan obecny i perspektywy badań*. 2023. P. 20–22.

88. Bogucki A., Tomeniuk O., Sytnyk O., Koropetskyi R. Main problems of the research on the Palaeolithic of Halych-Dnister region (Ukraine). *Open Geosciences*. 2020. Vol. 12(1). P. 791–803.

89. Chapman H. *Landscape Archaeology and GIS*. London : History Press Ltd. 2006. 356 p.

90. David B., Thomas J. *Handbook of Landscape Archaeology*. 2008. 719 p.

91. Fedorowicz S., Łanczont M., Bogucki A. Thermoluminescence dating of loess deposits in the multilayer Palaeolithic site Velykyi Hlybočok in the Podolia

(Ukraine). 8th International Conference “Methods of Absolute Chronology” : Book of Abstracts (Ustroń, Poland, 17–19th May 2004). 2004. P. 43–44.

92. Fu Q., Posth C., Hajdinjak M., Petr M., Mallick S. The genetic history of Ice Age Europe. *Nature*. 2016. Vol. 534. P. 200–205.

93. Gillings M., Hacıgüzeller P., Lock G. Archaeological Spatial Analysis. A Methodological Guide. 2020. 512 p.

94. Habchak N., Dubis L. Analysis of ecotourism infrastructure within the nature-protected areas of the Transcarpathian region (on the example of National Nature Park “Synevyr”). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2022. Vol. 31(1). P. 22–30.

95. Haesaerts P., Gerasimenko N., F. Damblon F., Yurchenko T., Kulakovska L., Usik V., Ridush B. The Upper Palaeolithic site Doroshivtsi III: A new chronostratigraphic and environmental record of the Late Pleniglacial in the regional context of the Middle Dniester-Prut loess domain (Western Ukraine). *Quaternary International*. 2020. Vol. 546. P. 196–215.

96. Kolecka N. Assessment of the Accuracy of SRTM C- and X-Band High Mountain Elevation Data: a Case Study of the Polish Tatra Mountains. *Pure and Applied Geophysics*. 2014. Vol. 171. P. 897–912.

97. Krajcarz M. T., Krajcarz M., Nadachowski A., Sytnyk O., Bogucki A. Nory ssaków drapieźnych ze stanowiska Ihrowica I (Ukraina) jako przykład plejstocenijskich bioturbacji na archeologicznych stanowiskach paleolitycznych. *Materials and Studies on Archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian Area*. 2011. Vol. 15. P. 28–34.

98. Kvamme K. Recent Directions and Developments in Geographical Information Systems. *Journal of Archaeological Research*. 1999. Vol. 7(2). P. 153–201.

99. Łanczont M., Sytnyk O., Bogucki A., Madeyska T., Krajcarz M., Krajcarz M.T., Koropeckyj R., Zogała B., Tomek T., Kusiak J. Character and chronology of natural events modifying the Palaeolithic settlement records in the Ihrovytsia site (Podolia, the Ukraine). *Quaternary International*. 2014. Vol. 326–327. P. 213–234.

100. Łanczont M., Madeyska T., Boguckij A., Nawrocki J., Dmytruk R., Yacyšyn A., Alexandrowicz W., Kusiak J., Racinowski R., Sytnyk O. Loess and Palaeolithic of the Dniester river basin, Halyč region (Ukraine): Summary; Tablice (Plates). *Studia Geologica Polonica: Lessy i paleolit Naddniestrza halickiego (Ukraina)*. 2002. Vol. 119. P. 343–391.

101. Łanczont M., Madeyska T., Sytnyk O., Bogucki A., Komar M., Nawrocki J., Hołub B., Mroczek P. Natural Environment of MIS 5 and Soil Catena Sequence along a Loess Slope in the Seret River Valley: Evidence from the Pronyatyn Palaeolithic Site (Ukraine). *Quaternary International*. 2015. Vol. 365. P. 74–97.

102. Paleolityczna ekumena strefy pery i metakarpackiej (Palaeolithic Oecumene of the peri- and meta-Carpathian zone) / Łanczont M., Madeyska T. (Eds.). Lublin, 2015. 971 p.

103. Łanczont M., Komar M., Madeyska T., Mroczek P., Standzikowski K., Hołub B., Fedorowicz S., Sytnyk O., Bogucki A., Dmytruk R., Yatsyshyn A., Koropetskyi R., Tomeniuk O. Spatio-temporal variability of topoclimates and local palaeoenvironments in the Upper Dniester River valley: Insights from the Middle and Upper Palaeolithic key-sites of the Halych region (western Ukraine). *Quaternary International*. 2022. Vol. 632. P. 112–131.

104. Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Kusiak J., Frankowski Z., Komar M., Nawrocki J., Żogała B. Stratigraphic position and natural environment of the oldest Middle Palaeolithic in central Podolia, Ukraine: New data from the Velykyi Glybochok site. *Quaternary International*. 2014. Vol. 326–327. P. 191–212.

105. Łanczont M., Komar M., Mroczek P., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Standzikowski K., Hołub B., Fedorowicz S., Dmytruk R., Yatsyshyn A., Tomeniuk O., Koropecyy R. Topoclimate diversity and local paleoenvironments in the periods of hunter-gatherer activities: a case study of two sites from the Upper Dniester River valley (Ukraine W). *Quaternary Stratigraphy – palaeoenvironment, sediments, palaeofauna and human migrations across Central Europe : Proceedings*

of INQUA SEQS 2020 Conference (Wrocław, Poland, September 28th, 2020). 2020. P. 71–72.

106. Malyk R., Kyrylchuk A., Kasiyanyk I., Boltaniuk P. Geotourism as a Basis for Conserving Soils of Beligerative Complexes. Proceedings of the 5th International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence (ISC SAI 2022) – Sustainable Development and Global Climate Change. 2022. P. 25–31.

107. Malska M., Malskyi M., Dubis L., Zinko Y. Rural green tourism brand in Ukraine: analysis of development and functioning stages. *Biuletyn KPZK PAN Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*. 2019. Vol. 275. P. 91–114.

108. Matviishyna Z., Doroshkevych S., Kushnir A. Assessment of influence of paleogeographical conditions on the formation of mineral raw materials for the manufacture of ceramic products (on the example of Opishnyanske deposit of clay rocks). *Ukrainian Geographical Journal*. Vol. 1(113). 2021. P. 15–24.

109. Matviishyna Z., Kushnir A. Climatic and landscape influences on the distribution and abundance of the Pleistocene small-mammal burrows of Ukraine. *Historical Biology*. 2019. Vol. 33(1). P. 97–108.

110. Maschner H. D. G. Geographic Information Systems in Archaeology. Center for Archaeological Investigations Press. 1996. P. 1–22.

111. Niculiță M., Mărgărint M. C. Landslides and Fortified Settlements as Valuable Cultural Geomorphosites and Geoheritage Sites in the Moldavian Plateau, North-Eastern Romania. *Geoheritage*. 2018. Vol. 10. P. 613–634.

112. Paleolithic Sites at Risk of Destruction. Режим доступу: <http://www.china.org.cn/english/2004/Dec/115335.html>

113. QGIS Software. Режим доступу: <https://qgis.org/uk/site/about/index.html>

114. Shevtsova A., Tomeniuk O. Using GIS in geoarchaeology of Podillya (Ukraine). Materials of the International Scientific Conference of Young Scientists “Geoterrace 2020”. 2020. GeoTerrace-2020-056.

115. Shevtsova A. Palaeolithic sites of Podillya (Ukraine) as complex monuments of nature and society and main aspects of their protection. Building connections for global geoconservation : Abstract book X International ProGEO Symposium. 2021. P. 245–246.

116. Sisto M., Di Lisio A., Russo F. The Mefite in the Ansanto Valley (Southern Italy): a Geoarchaeosite to Promote the Geotourism and Geoconservation of the Irpinian Cultural Landscape. *Geoheritage*. 2020. Vol. 12. P. 29.

117. Sytnyk O., Boguckyj A., Łanczont M. Mousterian artifacts from the unique Vistulian loess-palaeosol sequence at Kolodiiv (East Carpathian Foreland, Ukraine). *Geological Quarterly*. 2007. Vol. 51(2). P. 189–192.

118. Sytnyk A., Boguckij A., Madeyska T. Mustierskie stanowisko Ihrowica I na Podolu. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Rzeszów. 2001. T. 22. P. 5–19.

119. Sytnyk O., Bogucki A., Łanczont M., Madeyska T. The Dniesterian Mousterian from the Velykyi Glybochok site related to palaeoenvironmental changes. *Quaternary International*. 2010. Vol. 220. Is. 1–2. P. 31–46.

120. Szpanowski P. Ochrona zabytków archeologicznych. *Ochrona Zabytków*. 2002. Vol. 55(2). P. 214–216.

121. Tomeniuk O., Bogucki A. The significance of the Pleistocene periglacial loess-palaeosol sequences study for the knowledge of the Palaeolithic of Ukraine. EGU General Assembly 2023 : abstracts (Vienna, Austria, 23–28 April 2023). 2023.

122. Tuzyak Y. Buhliv beds (Neogene, Miocene) of the Podillya (Western Ukraine): micropaleontological, stratigraphical, facial, paleoecological, paleogeographical diagnostic criteria and formation conditions. Actual problems of natural sciences: modern scientific discussions: Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”. 2020. P. 526–581.

123. Wheatley D., Gillings M. Spatial Technology and Archaeology. The Archaeological Applications of GIS. 2002. 269 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇНаукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації*1. Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Шевцова А. Юридичні аспекти охорони палеолітичних стоянок в Україні. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2019. Вип. 53. С. 315–321.

2. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій.* 2020. Вип. 1(11). С. 250–266.

3. Шевцова А. Морфометричний аналіз рельєфу околиць палеолітичної стоянки Ігровиця І на Поділлі та перспективи її охорони. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2020. Вип. 54. С. 150–164.

2. Публікації у наукових фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз Scopus та/або Web of Science

4. Shevtsova A., Tomeniuk O. Using GIS in geoarchaeology of Podillya (Ukraine). Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених “Geoterrace 2020”. Львів, 2020. GeoTerrace-2020-056 (*Scopus*). (*Особистий внесок автора: аналіз літературних джерел та підготовка картографічних матеріалів для морфометричного аналізу рельєфу околиць палеолітичної стоянки Ігровиця І, аналіз ключових особливостей використання програмного забезпечення ArcGIS для характеристики рельєфу околиць палеолітичних стоянок*).

**Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації,
матеріали конференцій**

5. Шевцова А. Головні особливості, проблеми та світовий досвід охорони палеолітичних пам'яток. *Реалії, проблеми та перспективи розвитку географії в Україні: Матеріали ХІХ-ої студентської наукової конференції* (Львів, 16 травня 2018 р.). Львів, 2018. С. 144–152. Форма участі: очна, усна доповідь.

6. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: збірник тез доповідей конференції до 70-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії*. Львів, 2020. С. 46–47. Форма участі: дистанційна, усна доповідь.

7. Shevtsova A. Palaeolithic sites of Podillya (Ukraine) as complex monuments of nature and society and main aspects of their protection. *Building connections for global geoconservation. X International ProGEO Symposium (Abstract book)* (7–10th June, 2021, Instituto Geológico y Minero de España, Spain). Spain, 2021. P. 249–250. Форма участі: дистанційна, усна доповідь.

8. Шевцова А. Рельєф палеолітичних поселень Буглівської групи на Поділлі. *Матеріали міжнародної наукової конференції “Культурний ландшафт як географічний феномен”* (Чернівці, 23–25 вересня 2021 р.). Чернівці, 2021. С. 91–92. Форма участі: дистанційна, усна доповідь.

Охоронні документи палеолітичної стоянки Пронятин І

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Стоянка Пронятин І

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Споруда	Місцевого значення

1. Дата утворення об'єкта:

Середній палеоліт (150-30 тис.р.до н.е.)

2. Місцезнаходження об'єкта:

Археологічні матеріали зафіксовані за 800 м на північний схід від с. Пронятин, за 5 км від північних околиць Тернополя, в урочищі Гора Круча. Пам'ятка розміщена в центральній частині Тернопільщини, на правому березі р. Серет.
GPS координати 49°35'53.38"Пн; 25°32'57.95"Сх.

3. Охоронний № пам'ятки:

1280-Тр

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятो на державний облік та визначено категорію пам'ятки:

Наказ Міністерства культури і туризму від 15.09.2010 р. № 706/0/16-10

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Відсутні

6. Власник:

Білецька сільська громада, 47707, с. Біла, вул. Молодіжна, буд. 19, голова громади
Малик Дмитро Васильович, e-mail: 14029160@mail.gov.ua

7. Користувач:

Білецька сільська громада, 47707, с. Біла, вул. Молодіжна, буд. 19, голова громади
Малик Дмитро Васильович, e-mail: 14029160@mail.gov.ua

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Молодий ліс, землі сільськогосподарського призначення	Стоянка часів середнього палеоліту	Кар'єр цегельного заводу (до 1976 р.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Біля підніжжя урочища Кручі до 1976 р. знаходився цегельний завод. Після припинення діяльності заводу залишився неглибокий кар'єр і кілька траншей вздовж схилу. У 1968 р. працівники цегельного заводу натрапили на кістки великих викопних тварин. Місце знахідки обстежувалось працівниками тодішнього Інституту суспільних наук АН України (В. Савич, О. Черниш) і Тернопільського краєзнавчого музею (І. Герета). У 1969 р. в кар'єрі на глибині 3–4 м від рівня сучасної поверхні було виявлено два бивні мамонта, уламки кісток північного оленя та первісного коня. Мустьєрське місцезнаходження Пронятин було відкрите розвідками О. Ситника у 1977 р. На поверхні знайдено 35 крем'яних виробів. У цьому ж році було закладено серію шурфів, що дали змогу зафіксувати стратиграфічно непорушний культурний шар. Він залягав на глибині приблизно 2,30–2,45 м від рівня денної поверхні гори у шарі гумусованих темно-коричневих відкладів – частково зруйнованого викопного ґрунту. Розпочалось систематичне вивчення пам'ятки впродовж багатьох років. Землі, на яких розміщена стоянка, належали до с. Пронятин, тому місцезнаходження й названо “Пронятин”. Підйомний матеріал виявлений у привершинній частині схилу гори, на відстані 60–80 м від остеологічних знахідок 1968–1969 рр. Пам'ятка досліджувалася палеолітичною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею упродовж 1977–1981, 1984, 1985 років.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Пронятин Тернопільського району Тернопільської області), на території недіючого кар'єру цегельного заводу. Село Пронятин з 1985 р. входить в міську зону Тернополя.
Ландшафт	Стоянка знаходиться у верхній частині крутого привододільного схилу, на висоті приблизно 20–30 м над рівнем заплави ріки Серет, в молодому лісі.

Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта – ділянка археологічного культурного шару. Культурний шар пам'ятки залягає у породах надгорохівської соліфлюкційної пачки. Археологічні матеріали приурочені головню до верхньої і середньої частин цього прошарку, хоча зустрічаються і в нижній. Нижче залягає зруйнований горохівський викопний ґрунтовий комплекс (рис-вюрм – вюрм І), під яким нашаровуються середньоплейстоценові леси. Потужність культурного шару по вертикалі складає 20–30 см (переважна частина археологічного матеріалу), інколи до 45 см. У залежності від потужності верхніх нашарувань глибина залягання горизонту знахідок на різних ділянках розкопу коливається від 2,3–2,6 до 3,1–3,4 м.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Основного впливу об'єкт зазнав в період функціонування кар'єру за радянських часів (до 1976 р.). Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, проте саме це допомогло їм зберегтися, а робота кар'єру сприяла виявленню місцезнаходження фауністичних решток та артефактів.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні
Опис території об'єкта	Сільськогосподарські землі, ліс.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Матеріал – супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється. Акт візуального обстеження від 16.10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Довідка про майнову цінність відсутня

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	600 м ²

Опис меж території об'єкта	Довжина стінки – близько 60 м, ширина – близько 10 м

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини та решток давньої фауни на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). Усі артефакти стоянки Пронятин за сировиною, станом збереження та техніко-типологічними ознаками належать до одного мустьєрського комплексу – основного і єдиного культурного шару стоянки. Серед викопних фауністичних решток, на одній променевої кістці первісного зубра було знайдено гравірування з рисунком на губчастій масі одного із дистальних кінців, яке ідентифіковане як “прамистецтво”, що надзвичайно підвищує цінність стоянки Пронятин як археологічної пам'ятки. Пронятин належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки)	1977-1981, 1984-1985 рр.	Міністерство культури України	Археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею О. С. Ситник	Тернопільський краєзнавчий музей
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	2010 р.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	На дослідженій ділянці виявлено 6410 екземплярів крем'яних виробів, окремі остеологічні знахідки викопних тварин, розсіяні вуглики від вогнищ і знахідки первісного мистецтва. В плані типологічної характеристики знарядь Пронятини, археологами виокремлено такі головні типи виробів: • Ніж дволезовий на левалуазькому відщепі з крайовою локалізованою ретушшю (приблизно 35 %); • Ніж обушковий (обушок натуральний чи штучний) без ретуші, або з дрібною підретушовкою леза (приблизно 25 %); • Ніж-різак з робочим краєм на куті поздовжньої і поперечної сторін (приблизно 10 %); • Скребло поздовжньо-випукле (пряме) на левалуазькій заготовці з однорядною, підпаралельною ретушшю зі сторони спинки (приблизно 6 %); • Вістря стрільчасто-трикутне на левалуазькій заготовці, що морфологічно наближене до конвергентного ножа (приблизно 6 %); • Скобель переважно вентрального оформлення (приблизно 4 %); • Скребок на відщепі, похилий, широкий, термінально-випуклий (приблизно 4 %). За викопними фауністичними рештками палеонтологом Н. Белан визначено такі види тварин: мамонт – фрагменти трубчастих кісток, бивнів; кінь викопний – фрагменти зубів, кістки; носоріг волохатий – 8 фрагментів зуба; олень північний – фрагменти рогу, трубчасті кістки; зубр первісний – фрагмент променевої кістки.
Іконографічні матеріали	Відсутні

Бібліографічні матеріали	1. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64. 2. Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О. та ін. Нові датування та геолого-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2011. – Вип. 15. – С. 257–279. 3. Ситник О. Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. – 1985. – № 50. – С. 36–44. 4. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с. 5. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезонашування Стоянки Пронятин I	1	2021 р.	А. Шевцова
Графічні рисунки та фото кременів	3	2011 р.	О. Ситник
Фото фіксація:			
Фото околиць пам'ятки	1	1980 р.	О. Ситник
Фото фауністичних решток, знайдених на території пам'ятки	1	1968 р.	В. Савич
Фото розрізу зі стратиграфічною колонкою та ТЛ датами	1	2011 р.	А. Богуцький, О. Томенюк
Фото сучасного стану пам'ятки	2	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії				

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

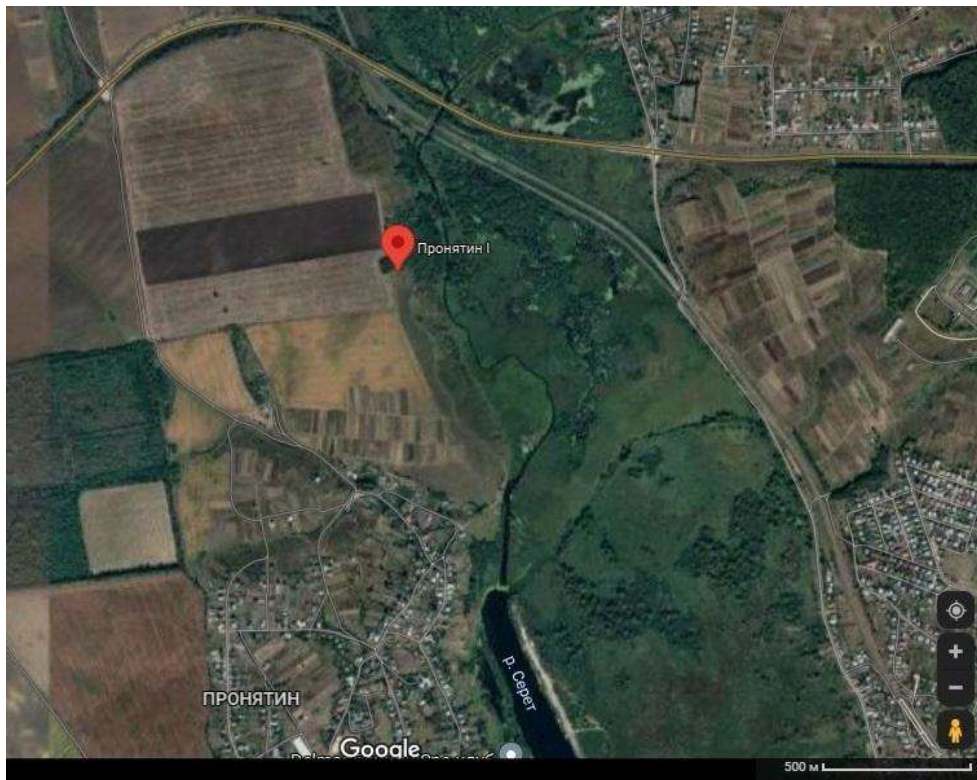
Графічні матеріали та фотофіксація

Рис. 1. Місцезнаходження стоянки Пронятин I (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Околиці палеолітичної стоянки Пронятин I (1980 р.)

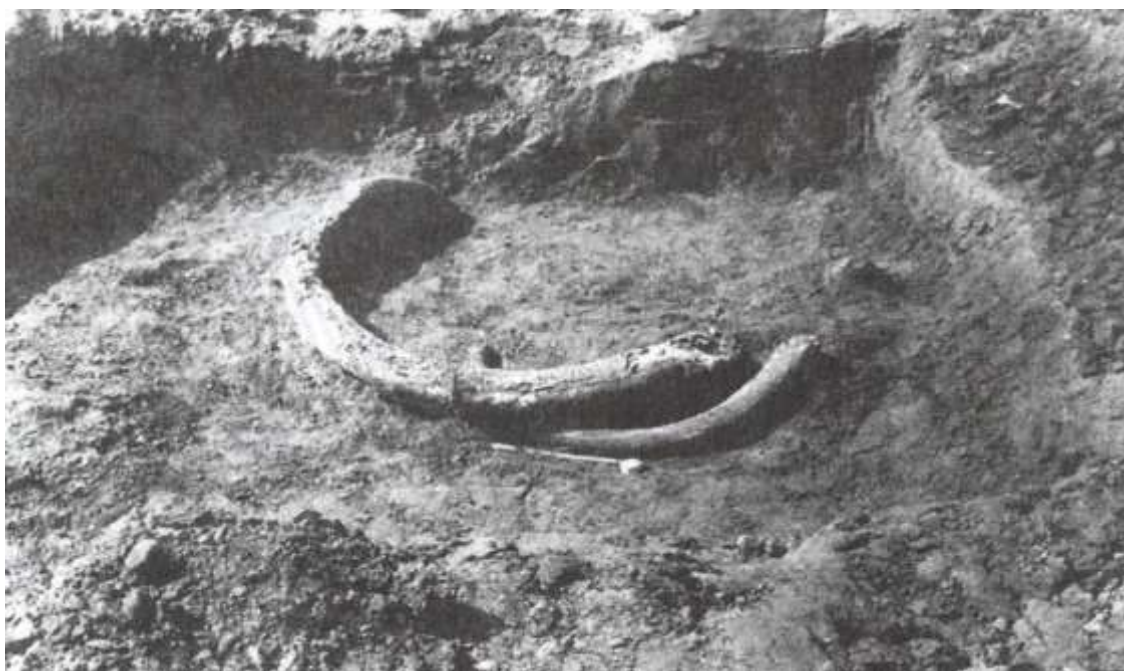

Рис. 3. Бивні мамонта, виявлені на території кар'єру в 1968 р.

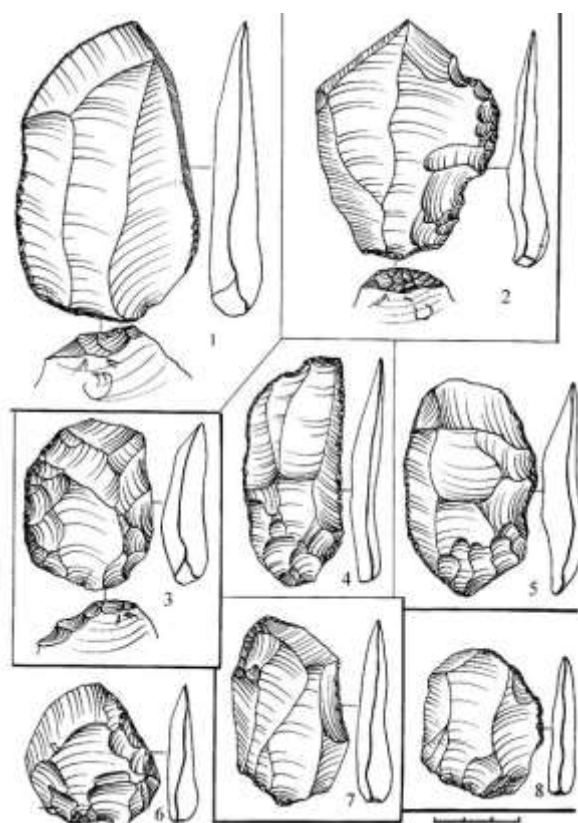

Рис. 4. Найтипівіші сколи леваллуа з досліджень 1978–1985 років

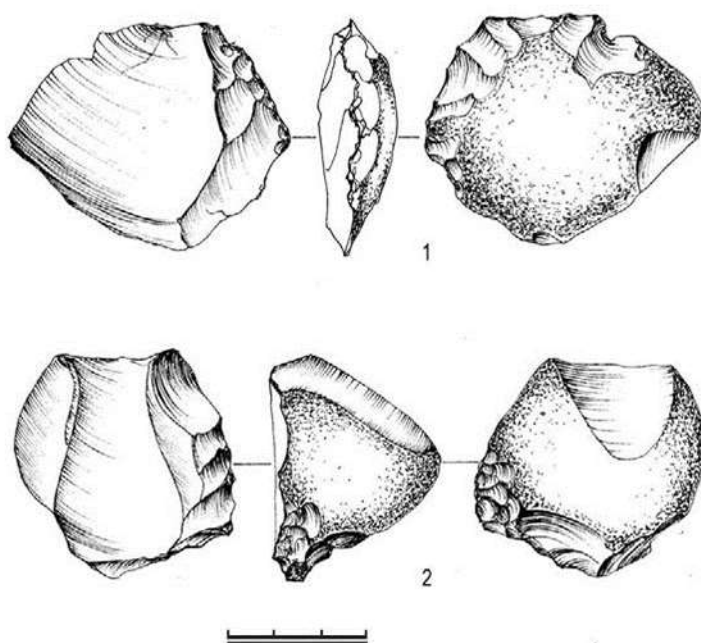

Рис. 5. Нуклеуси зі стоянки Пронятин I (дослідження 2010 р.)

Рис. 6. Крем'яні вироби: 1–3 – леваллуазькі відщепи; 4 – відщепи

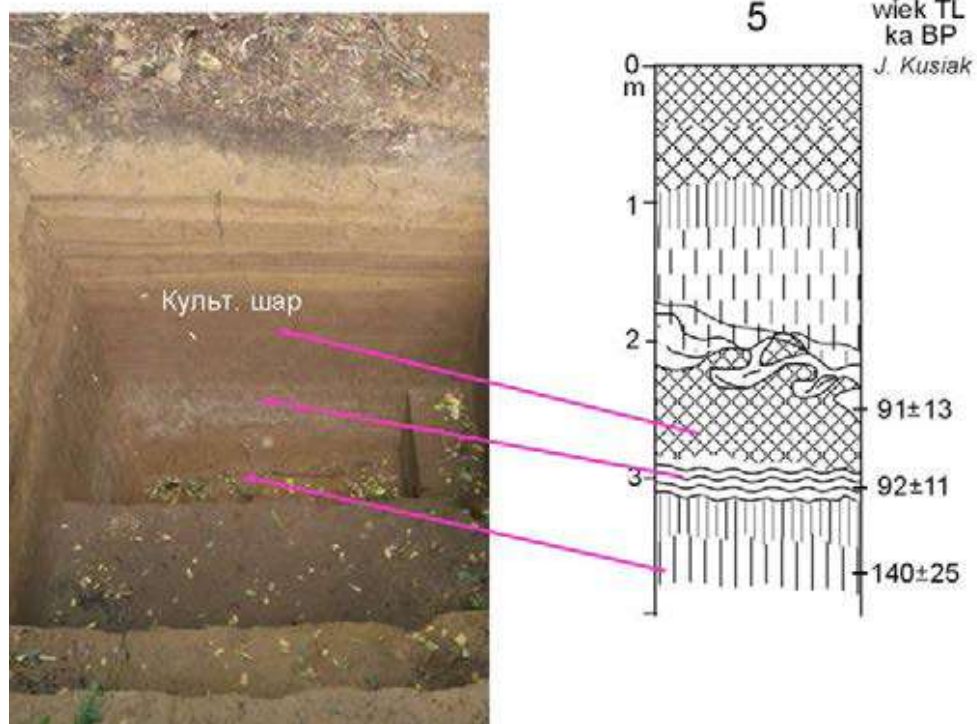

Рис. 7. Пронятин I, 2010. Шурф 5 (розріз з ТЛ-датами)

Рис. 8–9. Пронятин I, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична стоянка Пронятин I

Дата утворення об'єкта середній палеоліт (150-30 тис. р. до н.е.)

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6125280701

область Тернопільська

район Тернопільський

населений пункт (тип та назва) м. Тернопіль

район населеного пункту (за наявності) мікрорайон Пронятин

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку) 800 м на північний захід від с. Пронятин, 5 км від північних околиць м. Тернопіль, урочище Гора Круча

GPS координати 49°35'53.38"Пн; 25°32'57.95"Сх.

<https://goo.gl/maps/psPhvxgaVKVoxfAD6>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа 600 м²

Межі Довжина стінки – близько 60 м, ширина – близько 10 м

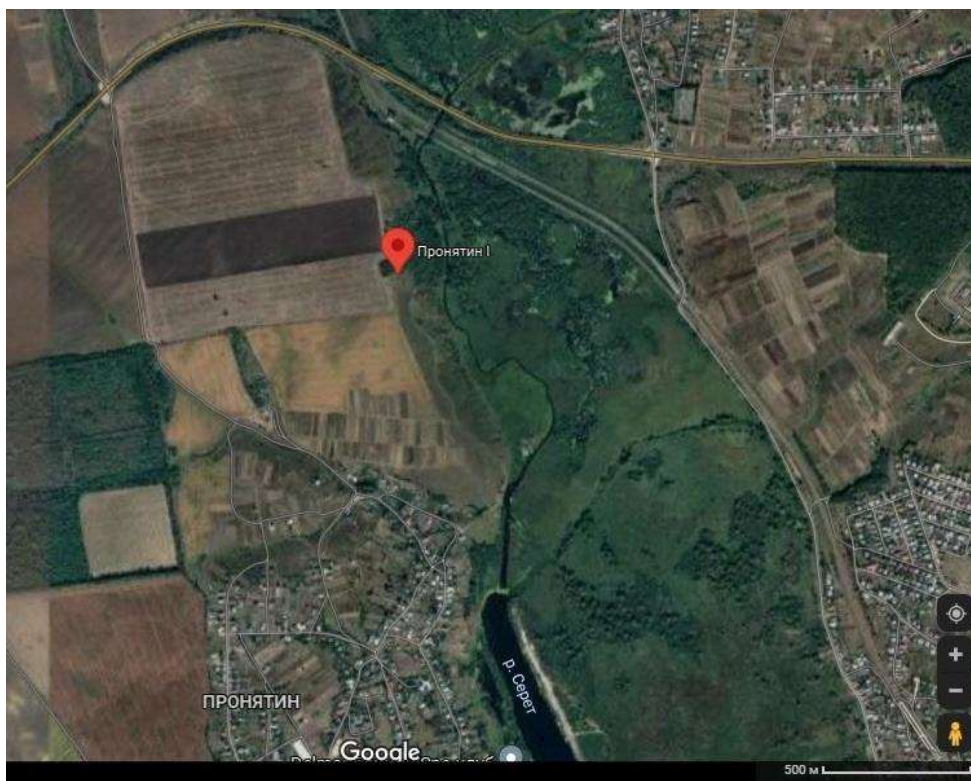

Рис. 1. Розташування палеолітичної пам'ятки Пронятин I на топографічній карті (масштаб 1:100 000)

Тип об'єкта (рекомендований)

споруда

комплекс

визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

археологічний

- історичний
- монументальне мистецтво
- архітектура
- містобудування
- садово-паркове мистецтво
- ландшафт
- наука і техніка

Категорія (рекомендована)

- пам'ятка національного значення
- пам'ятка місцевого значення

Форма власності

- приватна
- комунальна
- державна
- не відомо

Власник

Уповноважена(ний) власником особа(орган)

Користувач Білецька сільська громада, 47707, с. Біла, вул. Молодіжна, буд. 19, голова громади Малик Дмитро Васильович, e-mail: (зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання).

II. Характеристика об'єкта

Опис території, на якій знаходиться об'єкт

- історичний центр
- міський ландшафт
- сільський ландшафт
- індустріальний ландшафт
- паркова (зелена) зона
- сільськогосподарські землі
- заповідні території

ліс

- дно водних об'єктів
- інше

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

- об'єкт домінує / є домінантою
- частина регулярної забудови
- видимий при безпосередньому наближенні
- вгадується (простежуються окремі елементи)
- об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)

сліди об'єкта на поверхні відсутні

інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина 60 м, ширина – близько 10 м

Культурна цінність об'єкта

☒ археологічна	☐ типовий ☐ значний	☒ рідкісний ☐ унікальний
☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини та решток давньої фауни на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). Усі артефакти стоянки Пронятин за сировиною, станом збереження та техніко-типологічними ознаками належать до одного мустьєрського комплексу – основного і єдиного культурного шару стоянки. Серед викопних фауністичних решток, на одній променевій кістці первісного зубра було знайдено гравірування з рисунком на губчастій масі одного із дистальних кінців, яке ідентифіковане як “прамистецтво”, що надзвичайно підвищує цінність стоянки Пронятин як археологічної пам'ятки.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пронятин належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні (первісні) функції	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові ☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні ☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі ☒ інше: стоянка часів середнього палеоліту	молодий ліс	☐ сприяє збереженню ☒ завдає незначної шкоди ☐ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

Перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на об'єкті

Основного впливу об'єкт зазнав в період функціонування кар'єру цегельного заводу за радянських часів (до 1976 р.). Потенційну загрозу для об'єкту можуть становити ерозійні процеси, інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить доступ до пам'ятки та її видимість.

Рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини

Визначити межі пам'ятки, встановити охоронні знаки та інформаційні стенди. Використовувати для проведення наукових досліджень, студентських практик, екскурсій, а також в інших наукових і пізнавальних цілях.

Джерела та література

1. *Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О.* Дельювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. *Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О. та ін.* Нові датування та геолого-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2011. – Вип. 15. – С. 257–279.
3. *Ситник О.* Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. – 1985. – № 50. – С. 36–44.
4. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
5. *Ситник О.* Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук,
професор

_____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

_____ Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури
та туризму
Тернопільської обласної державної
адміністрації

_____ Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – палеолітична стоянка Пронятин I в околицях м. Тернопіль, урочище Гора Круча.

У 1968 р. працівники цегельного заводу натрапили на кістки великих викопних тварин. Місце знахідки обстежувалось працівниками тодішнього Інституту суспільних наук АН України (В. Савич, О. Черниш) і Тернопільського краєзнавчого музею (І. Герета). У 1969 р. в кар'єрі на глибині 3–4 м від рівня сучасної поверхні було виявлено два бивні мамонта, уламки кісток північного оленя та первісного коня. Мустьєрське місцезнаходження Пронятин було відкрите розвідками О. Ситника у 1977 р. На поверхні знайдено 35 крем'яних виробів. У цьому ж році було закладено серію шурфів, що дали змогу зафіксувати стратиграфічно непорушний культурний шар. Він залягав на глибині приблизно 2,30–2,45 м від рівня денної поверхні гори у шарі гумусованих темно-коричневих відкладів – частково зруйнованого викопного ґрунту. Розпочалось систематичне вивчення пам'ятки впродовж багатьох років. Землі, на яких розміщена стоянка, належали до с. Пронятин, тому місцезнаходження й названо “Пронятин”. Підйомний матеріал виявлений у привершинній частині схилу гори, на відстані 60–80 м від остеологічних знахідок 1968–1969 рр. Пам'ятка досліджувалася палеолітичною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею упродовж 1977–1981, 1984, 1985 років.

Література:

1. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О. та ін. Нові датування та геолого-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2011. – Вип. 15. – С. 257–279.
3. Ситник О. Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. – 1985. – № 50. – С. 36–44.
4. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
5. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.

Богуцький Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

*(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)**Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип: Палеолітична стоянка Пронятин I, Наказ Міністерства культури і туризму від 15.09.2010 р. № 706/0/16-10, пам'ятка археології місцевого значення, охоронний № 1280-Тр, вид – археологічний, тип – споруда.**Місцезнаходження: Тернопільська область, Тернопільський район, м. Тернопіль (с. Пронятин), урочище Гора Круча**GPS координати 49°35'53.38"Пн; 25°32'57.95"Сх.**Територія пам'ятки: площа 600 м²; межі: довжина стінки – близько 60 м, ширина – близько 10 м.**Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки: Зони охорони не визначено.**Підстава проведення моніторингу:*

Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в натурі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.

Опис стану об'єкт культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкт за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний):

Пронятин належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт слабо простежується в навколишньому середовищі, знаходиться на території земель сільськогосподарського призначення, в лісі. Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини та решток давньої фауни на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). Потенційну загрозу для об'єкту може становити інтенсивна господарська діяльність (розорювання схилу), ерозійні процеси, інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить доступ до пам'ятки та її видимість.

Шевцова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові
особи, яка склала акт
візуального обстеження)_____
(підпис)Шевцова А. А.
(ініціали та прізвище)Ягодинська Марина
Олександрівна (директор
Тернопільського обласного
центру охорони та наукових
досліджень пам'яток культурної
спадщини, к.і.н.)_____
(підпис)Ягодинська М. О.
(ініціали та прізвище)

Охоронні документи палеолітичної стоянки Великий Глибочок I

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Стоянка Великий Глибочок I, багатощарова

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Споруда	Національного значення

1. Дата утворення об'єкта:

ранній - пізній палеоліт (1,5 млн. років - 10 тис. років до н. е.), мезоліт (IX-VII тисячоліття до н. е)

2. Місцезнаходження об'єкта:

Пам'ятка виявлена на високому правому схилі долини річки Серет, 800 м на північ від с. Великий Глибочок Тернопільського району, на місці недіючого кам'яного кар'єру. Район пам'ятки належить до Тернопільського плато і частково до Товтрового пасма.

3. Охоронний № пам'ятки:

190005-Н

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятो на державний облік та визначено категорію пам'ятки:

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 №928

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Відсутні

6. Власник:

Державна власність

7. Користувач:

Великоглибочецька сільська рада 47703, с. Великий Глибочок

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Недіючий кам'яний кар'єр, схил долини річки Серет	Поселення часів середнього палеоліту	Кам'яний кар'єр, об'єкт археологічних досліджень (1979-1991 рр.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Стоянка Великий Глибочок I відкрита розвідками О. Ситника у 1979 р. У насипах і зсувах четвертинних відкладів кар'єру було знайдено кілька сотень крем'яних виробів, що за станом збереження (пати́на, виві́трення тощо) та техніко-типологічними характеристиками являли собою суміш матеріалу багатьох археологічних епох – від ашелья до мезоліту включно. У 1981 р. Тернопільською палеолітичною експедицією проведено зачистки східної стінки котловану, в результаті яких, на глибині 2,5–3,0 м виявлено культурний шар пізнього палеоліту. У 1982 р. закладено невеликий розкоп I, який знаходився у південно-східній частині кар'єру, на невеликій ділянці непорушених плейстоценових відкладів. Дослідження продовжено у 1987 та 1991 роках. У розкопі виявлено такі культурні горизонти: шар I (мезоліт) – горизонт В сучасного чорнозему, глибина 1,23–1,60 м; шар II (пізній палеоліт) – нижня частина дубнівського викопного ґрунту, глибина 2,30–2,60 м; шар III (ашель-мустье) – коршівський викопний ґрунт і нижня частина середньоплейстоценових лесів, глибина 5,60–7,0 м. Як виявилось у процесі дослідження, культурний шар II (пізній палеоліт) вміщує домішку матеріалів нижньопалеолітичної доби.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Великий Глибочок Тернопільського району Тернопільської області), на території недіючого кам'яного кар'єру. Стоянка розташована на висоті близько 80 м над рівнем води в руслі річки Серет.
Ландшафт	Довгою віссю кар'єр, де розташована пам'ятка, орієнтований на північ. Його східний бік переходить у похило-уступчастий схил долини річки Серет (правий борт). Рослинність степова та лісостепова.
Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта – ділянка археологічного культурного шару. Пізньопалеолітичний культурний шар II вміщує домішку матеріалів нижньопалеолітичної доби. Основу комплексу складають непатиновані, “свіжі” кремені виразно призматичної індустрії пізнього палеоліту. Поряд з ними у великій кількості зустрічалися крем'яні вироби із дуже патинованою, вивітреною поверхнею, що різко відрізнялися від матеріалів верхнього палеоліту за

	морфологічними і техніко-типологічними ознаками. Крем'яні домішки є аналогічними виробами ашело-мустьєрського віку із шару III, який на місці розкопу залягає на 3,5 м глибше шару II. У насипах та зсувах перевідкладених четвертинних порід кар'єру впродовж 1979–1997 рр. зібрано значну колекцію кам'яних виробів підйомного характеру, які могли належати до різних горизонтів палеолітичного віку.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Основного впливу (переміщення матеріалів) об'єкт зазнав в період функціонування кар'єру. Археологічні матеріали зазнали пошкоджень, проте збереглися завдяки “консервації” в лесово-грунтовій товщі відкладів.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні
Опис території об'єкта	Сільськогосподарські землі, територія недіючого кар'єру.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Технічний стан задовільний (ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється). На сучасному етапі на стан збереження суттєво впливає антропогенний чинник (періодичні спроби місцевого населення організувати сміттєзвалище на території пам'ятки). Акт візуального обстеження від 10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Довідка про майнову цінність відсутня

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	Близько 2000 м ²
Опис меж території об'єкта	Довжина – 65 м, ширина – близько 30 м.

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). На території стоянки відкрито муст'єрський горизонт, який залягає вище зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, та декілька пізньоашельських горизонтів, що у свою чергу залягають на залишках коршівського викопного ґрунту та у тернопільському підгоризонті. У лесових та палеоґрунтових горизонтах і підгоризонтах знайдено рештки викопних організмів, зокрема ссавців та молюсків, що є надзвичайно цінним при встановленні умов проживання тут палеолітичної людини. Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №
Отчет о результатах археологических исследований Тернопольской палеолитической экспедиции в 1979 г.	1979 р.	Ситник О.С.	Науковий архів Інституту археології НАН України, 1979/46

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки)	1981-1982, 1987 рр.	Міністерство культури України	Археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею О. С. Ситник	Тернопільський краєзнавчий музей
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	1997 р.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	У культурному шарі III виявлено 346 крем'яних виробів та 20 фрагментів кісток викопних тварин. Із фауністичних решток визначені бізон, первісний кінь, волохатий носоріг. У розкопаній колекції представлені: нуклеуси (15 екз.), нуклеподібні уламки (6 екз.), вироби із вторинною обробкою, знаряддя (47 екз.), пластини (19 екз.), відщепи (152 екз.), скалки-луски (68 екз.), уламки (19 екз.). Зі знарядь праці в розкопах виявлено такі: наконечники двобічні (3 екз.), вістря атипові (3 екз.), гостроконечники (1 екз.), скребла (13 екз.), ножеподібні інструменти (20 екз.), скобелі (3 екз.), різак (1 екз.). Колекції культурних шарів III-Б та III-А представлені дещо меншою кількістю артефактів – 59 та 172 екземплярів відповідно.
Іконографічні матеріали	Відсутні
Бібліографічні матеріали	1. Богущкий А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Дельювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64. 2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с. Ситник О., Богущкий А. Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. – Львів, 1998. – 144 с. 3. Bogucki A., Łanczont M., Łącka B., Madeyska T., Sytnyk O. (2009) Age and the palaeoenvironment of the West Ukrainian Palaeolithic: the case of Velykyi Glybochok multi-cultural site // Journal Archaeological Sciences. – № 36. – P. 1376–1389. 4. Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Kusiak J., Frankowski Z., Komar M., Nawrocki J., Żogała B. (2014) Stratigraphic position and natural environment of the oldest Middle Palaeolithic in central Podolia, Ukraine: New data from the Velykyi Glybochok site // Quaternary International. – Vol. 326–327. – S. 191–212. 5. Sytnyk O., Bogucki A., Łanczont M., Madeyska T. (2010) The Dniesterian Mousterian from the Velykyi Glybochok site related to

	palaeoenvironmental changes // Quaternary International. – Vol. 220. – P. 31–46.

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезнаходження стоянки Великий Глибочок I	1	2021 р.	А. Шевцова
Стратиграфічні колонки	1	1997 р.	А. Богуцький
Фото фіксація:			
Фото розкопів пам'ятки	2	1982, 1991 рр.	О. Ситник
Фото сучасного стану пам'ятки	1	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Графічні матеріали та фотофіксація

Рис. 1. Місцезнаходження стоянки Великий Глибочок I (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Великий Глибочок I, розкоп I (1991 р.)

Рис. 3. Великий Глибочок I, розкоп II (1982 р.)

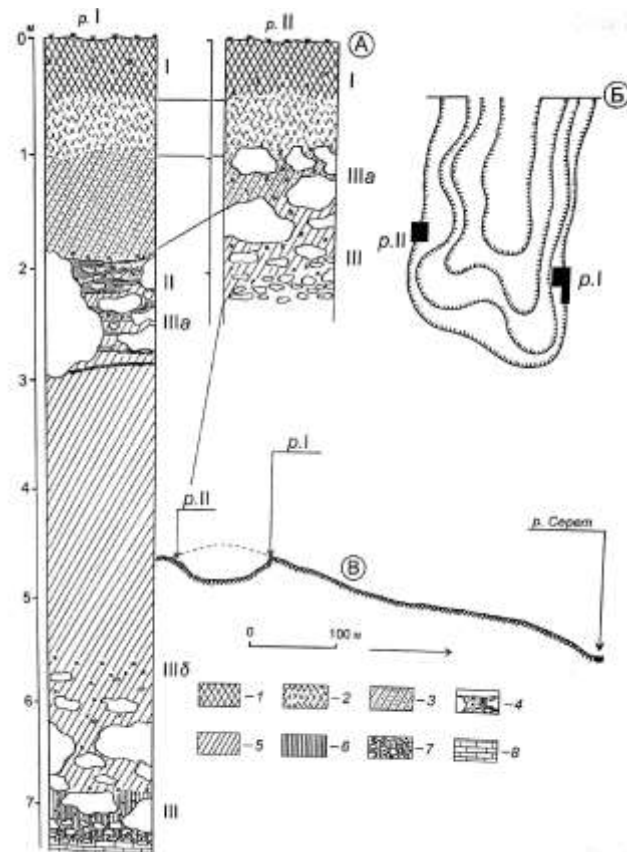

Рис. 4. Великий Глибочок I. А – стратиграфічні колонки у розкопі I та розкопі II: 1 - сучасний ґрунт, горизонт А₁; 2 - сучасний ґрунт, горизонт В; 3 - верхньоплейстоценові леси; 4 - дубнівський та горохівський викопні ґрунти, що вміщують брили і щєбінь вапняку; 5 - середньоплейстоценові леси; 6 - коршівський викопний ґрунт; 7 - щєбінь і глина “terra rosa”; 8 - корінні неогенові вапняки; I, II, III-А, III-Б, III – культурні шари. Б – схема південної частини великоглибочецького кар’єру. В – умовний переріз правого берега р. Серет на місці пам’ятки (пунктиром помічено кар’єр).

Рис. 5. Великий Глибочок I, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична стоянка Великий Глибочок I, багат шарова.

Дата утворення об'єкта ранній - пізній палеоліт (1,5 млн. років - 10 тис. років до н.е.), мезоліт (IX-VII тисячоліття до н. е.)

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6125283400

область Тернопільська

район Тернопільський

населений пункт (тип та назва) село Великий Глибочок

район населеного пункту (за наявності)

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку) с. Великий Глибочок, на південь від села, правий берег р. Серет, уроч. Кар'єр

GPS координати 49°38'16.82"Пн; 25°31'22.28"Сх.

<https://goo.gl/maps/pPLPtWWNGEteRmYRA>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа Близько 2000 м²

Межі Довжина – 65 м, ширина – близько 30 м.

Рис. 1. Розташування пам'ятки Великий Глибочок на топографічній карті (масштаб 1:100 000)

Тип об'єкта (рекомендований)

- споруда
- комплекс
- визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

- археологічний
- історичний
- монументальне мистецтво
- архітектура
- містобудування

- садово-паркове мистецтво
- ландшафт
- наука і техніка

Категорія (рекомендована)

✓ пам'ятка національного значення

- пам'ятка місцевого значення

Форма власності

- приватна
- комунальна
- державна
- не відомо

Власник

Уповноважена(ний) власником особа(орган) Білецька сільська громада, 47707, с. Біла, вул. Молодіжна, буд. 19, голова громади Малик Дмитро Васильович, e-mail: 14029160@mail.gov.ua

Користувач Великоглибочецька сільська рада 47703, с. Великий Глибочок, 47703, вул. Середній Десяток, буд. 14, телефон: 0352-295181, Староста: Кузьма Роман Романович (зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання).

II. Характеристика об'єкта

Опис території, на якій знаходиться об'єкт

- історичний центр
- міський ландшафт
- сільський ландшафт
- індустріальний ландшафт
- паркова (зелена) зона

✓ сільськогосподарські землі

- заповідні території
- ліс
- дно водних об'єктів

✓ інше: територія недіючого кам'яного кар'єру

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

- об'єкт домінує / є домінантою
 - частина регулярної забудови
 - видимий при безпосередньому наближенні
- ✓ вгадується (простежуються окремі елементи)
- об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)
 - сліди об'єкта на поверхні відсутні
 - інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина – 65 м, ширина – близько 30 м.

Культурна цінність об'єкта

☒ археологічна	☐ типовий ☐ значний	☒ рідкісний ☐ унікальний
☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). На території стоянки відкрито мустьєрський горизонт, який залягає вище зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, та декілька пізньоашельських горизонтів, що у свою чергу залягають на залишках коршівського викопного ґрунту та у тернопільському підгоризонті. У лесових та палеоґрунтових горизонтах і підгоризонтах знайдено рештки викопних організмів, зокрема ссавців та молюсків, що є надзвичайно цінним при встановленні умов проживання тут палеолітичної людини.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні (первісні) функції	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові	Недіючий кам'яний кар'єр, схил долини річки Серет	☐ сприяє збереженню ☐ завдає незначної шкоди ☒ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні ☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі ☒ інше: поселення часів середнього палеоліту		

Перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на об'єкті

Основного впливу (переміщення матеріалів) об'єкт зазнав в період функціонування кам'яного кар'єру. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється. На сучасному етапі на стан збереження суттєво впливає антропогенний чинник (періодичні спроби місцевого населення організувати сміттєзвалище на території пам'ятки).

Рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини

Визначити межі пам'ятки, встановити охоронні знаки та інформаційні стенди. Використовувати для проведення наукових досліджень, студентських практик, екскурсій, а також в інших наукових і пізнавальних цілях.

Джерела та література

1. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
2. *Ситник О., Богуцький А.* Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. – Львів, 1998. – 144 с.
3. *Bogucki A., Łanczont M., Łacka B., Madeyska T., Sytnyk O.* (2009) Age and the palaeoenvironment of the West Ukrainian Palaeolithic: the case of Velykyi Glybochok multi-cultural site // *Journal Archaeological Sciences.* – № 36. – P. 1376–1389.
4. *Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Kusiak J., Frankowski Z., Komar M., Nawrocki J., Żogala B.* (2014) Stratigraphic position and natural environment of the oldest Middle Palaeolithic in central Podolia, Ukraine: New data from the Velykyi Glybochok site // *Quaternary International.* – Vol. 326–327. – S. 191–212.
5. *Sytnyk O., Bogucki A., Łanczont M., Madeyska T.* (2010) The Dniesterian Mousterian from the Velykyi Glybochok site related to palaeoenvironmental changes // *Quaternary International.* – Vol. 220. – P. 31–46.

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка _____

Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____

Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – палеолітична стоянка Великий Глибочок I, багатощарова в околицях с. Великий Глибочок, урочище Кар'єр Тернопільського району Тернопільської обл.

Стоянка Великий Глибочок I відкрита розвідками О. Ситника у 1979 р. У насипах і зсувах четвертинних відкладів кар'єру було знайдено кілька сотень крем'яних виробів, що за станом збереження (пати́на, виві́рення тощо) та техніко-типологічними характеристиками являли собою суміш матеріалу багатьох археологічних епох – від ашель до мезоліту включно. У 1981 р. Тернопільською палеолітичною експедицією проведено зачистки східної стінки котловану, в результаті яких, на глибині 2,5–3,0 м виявлено культурний шар пізнього палеоліту. У 1982 р. закладено невеликий розкоп I, який знаходився у південно-східній частині кар'єру, на невеликій ділянці непорушених плейстоценових відкладів. Дослідження продовжено у 1987 та 1991 роках. У розкопі виявлено такі культурні горизонти: шар I (мезоліт) – горизонт В сучасного чорнозему, глибина 1,23–1,60 м; шар II (пізній палеоліт) – нижня частина дубнівського викопного ґрунту, глибина 2,30–2,60 м; шар III (ашель-мустьє) – коршівський викопний ґрунт і нижня частина середньоплейстоценових лесів, глибина 5,60–7,0 м. Як виявилось у процесі дослідження, культурний шар II (пізній палеоліт) вміщує домішку матеріалів нижньопалеолітичної доби.

Література:

1. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
2. Ситник О., Богущкий А. Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. – Львів, 1998. – 144 с.
3. Bogucki A., Łanczont M., Łacka B., Madeyska T., Sytnyk O. (2009) Age and the palaeoenvironment of the West Ukrainian Palaeolithic: the case of Velykyi Glybochok multi-cultural site // *Journal Archaeological Sciences*. – № 36. – P. 1376–1389.
4. Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Kusiak J., Frankowski Z., Komar M., Nawrocki J., Żogała B. (2014) Stratigraphic position and natural environment of the oldest Middle Palaeolithic in central Podolia, Ukraine: New data from the Velykyi Glybochok site // *Quaternary International*. – Vol. 326–327. – S. 191–212.

Богущкий Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

*(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)**Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип: Палеолітична стоянка Великий Глибочок I, багаточарова, Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 №928, пам'ятка археології національного значення, охоронний № 190005-Н, вид – археологічний, тип – споруда.**Місцезнаходження: Тернопільська область, Тернопільський район, с. Великий Глибочок
GPS координати 49°38'16.82"Пн; 25°31'22.28"Сх.**Територія пам'ятки: площа близько 2000 м²; межі: довжина – 65 м, ширина – близько 30 м.**Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки: Зони охорони не визначено.**Підстава проведення моніторингу: Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в натурі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.**Опис стану об'єкт культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкт за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний):*

Пам'ятка належить до Тернопільської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт має наукову цінність (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), навчальну, освітню, пізнавальну (об'єкт навчальних екскурсій). На території стоянки відкрито мустьєрський горизонт, який залягає вище зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, та декілька пізньоашельських горизонтів, що у свою чергу залягають на залишках коршівського викопного ґрунту та у тернопільському підгоризонті. У лесових та палеоґрунтових горизонтах і підгоризонтах знайдено рештки викопних організмів, зокрема ссавців та молюсків, що є надзвичайно цінним при встановленні умов проживання тут палеолітичної людини. Основного впливу (переміщення матеріалів) об'єкт зазнав в період функціонування кам'яного кар'єру. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється. На сучасному етапі на стан збереження суттєво впливає антропогенний чинник (періодичні спроби місцевого населення організувати сміттєзвалище на території пам'ятки).

Шевцова Анастасія Андріївна

*(прізвище, ім'я, по батькові особи, яка
склала акт візуального обстеження)*

(підпис)

Шевцова А. А.

*(ініціали та прізвище)*Ягодинська Марина Олександрівна
*(директор Тернопільського обласного
центру охорони та наукових
досліджень пам'яток культурної
спадщини, к.і.н.)*

(підпис)

Ягодинська М. О.

*(ініціали та
прізвище)*

Охоронні документи палеолітичної стоянки Буглів V

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Стоянка Буглів V

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Споруда	Місцевого значення

1. Дата утворення об'єкта:

ранній палеоліт (1,5 млн. – 150 років до н.е.); середній палеоліт (150-40 тис. років тому); пізній палеоліт (40-10 тис. років тому); IX – VII тис. до н. е.

2. Місцезнаходження об'єкта:

Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Буглів, уроч. Камінна Гора. Подільська височина, Хмельницьке плато, відроги Авратинської височини, неподалік від греблі ставу на р. Буглівка в правому борту балки.

3. Охоронний № пам'ятки:

4335-Тр

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятो на державний облік та визначено категорію пам'ятки:

Розпорядження Представника Президента України у Тернопільській області від 25.06.1992 № 148, Наказ МКТ від 03.02.2010 № 58/0/16-10 (у редакції від 16.06.2011 № 453/0/16-11)

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Відсутні

6. Власник:

Державна власність

7. Користувач:

Буглівська сільська рада 47430, с. Буглів

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Землі сільськогосподарського призначення	Поселення часів середнього палеоліту	Піщаний кар'єр, об'єкт археологічних досліджень (1989-2013 рр.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Пам'ятка відкрита О. Ситником та М. Левчуком у 1989 р. Знахідки були зафіксовані у вертикальному розрізі четвертинних відкладів східної стінки кар'єру. У цьому ж році проведено невеликі розвідкові розкопки. У 1990, 1992-1995 рр. польові роботи на стоянці продовжувалися. Розкопано 350 м² площі стоянки (розкопи I-III). Окрім археологів, на пам'ятці щороку працювали геологи А. Богуцький та П. Волошин, які вивчали умови залягання археологічних решток, а також особливості регіональної послідовності нашарувань середньо- і верхньоплейстоценових відкладів.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Буглів), в межах правого борту балки, неподалік від греблі ставу на річці Буглівка.
Ландшафт	Правий борт балки в долині річки Буглівки. Рослинність степова та лісостепова.
Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта – ділянка археологічної пам'ятки. На палеолітичній пам'ятці Буглів V виділено два (I, II) культурних горизонти – перевідкладений пізнюашельський і непорушений мустьєрський. За геологічними особливостями культурний стоянки шар може зіставлятися з надкоршівською соліфлюкцією (кайдак, рісс I) середньоплейстоценового віку. За типологічним набором інвентарю пам'ятка належить до стоянок-майстерень розщеплення крем'яної сировини.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, що водночас допомогло їм зберегтися. Виявленню археологічних матеріалів сприяло функціонування в радянський період на території пам'ятки невеликого піщаного кар'єру, який місцеве населення продовжує використовувати і на сучасному етапі.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні

Опис території об'єкта	Сільськогосподарські землі.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Об'єкт збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється, проте місцеві мешканці видобувають піщаний матеріал з кар'єру. Акт візуального обстеження від 16.10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Довідка про майнову цінність відсутня

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	Близько 900 м ²
Опис меж території об'єкта	Довжина стінки – 90 м, ширина – 10 м

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Розкопаний комплекс стоянки Буглів V представлений двома палеолітичними культурними горизонтами (I, II), відповідно раннього (ашель) і пізнього (мустьє) етапів середнього палеоліту. На схилі балки найповніше збережена плейстоценова лесово-ґрунтова серія, що може допомогти відтворити розвиток геоморфологічних процесів на давньому місці, де проживали люди раннього і пізнього етапів середнього палеоліту. З огляду на це на особливу увагу заслуговує вивчення процесів перевідкладання та датування палеолітичних культурних горизонтів. Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №
Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції у 2004 р. Розкопки багат шарової палеолітичної пам'ятки Єзупіль I, верхньопалеолітичних стоянок Галич I і Галич II, розвідкові дослідження палеолітичних пам'яток Буглів V, Кременець I (Куличівка)	2004 р.	Ситник О.	Науковий архів Інституту археології НАН України, 2004/138

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки)	1990, 1992-1995 рр.	Міністерство культури України	Археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею	Тернопільський краєзнавчий музей

			О. С. Ситник	
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	2012-2013 рр.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	На площі близько 300 м ² виявлено понад 2 тис. крем'яних виробів: нуклеусів, масивних “клектонських” відщепів, знарядь праці. Трапляються ручні рубила, чопери, скребла, скобелі, ножі, грубі інструменти для рубки. Майже всі вироби виготовлені з високоякісного туронського кременю. Переважна більшість артефактів не мають ознак транспортування чи перевідкладення, вкриті патиною незначної інтенсивності.
Іконографічні матеріали	Відсутні
Бібліографічні матеріали	1. Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Федорович С., Стадзіковський К., Томенюк О. Опорний розріз Буглів V та його значення для вивчення однойменної палеолітичної пам'ятки // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 87–96. 2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с. 3. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54. 4. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезонашування стоянки Буглів V	1	2021 р.	А. Шевцова
Стратиграфічна колонка	1	2012 р.	А. Богуцький
Фото фіксація:			
Фото околиць пам'ятки	1	1993 р.	О. Ситник
Фото розрізу	1	2012 р.	А. Богуцький,

			О. Томенюк, О. Ситник
Фото сучасного стану пам'ятки	3	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Графічні матеріали та фотофіксація

Рис. 1. Місцезорозташування стоянки Буглів V (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Вид на стоянку Буглів V (1993 р.)

Рис. 3. Розріз стоянки Буглів V, розчистка В (2012 р.)

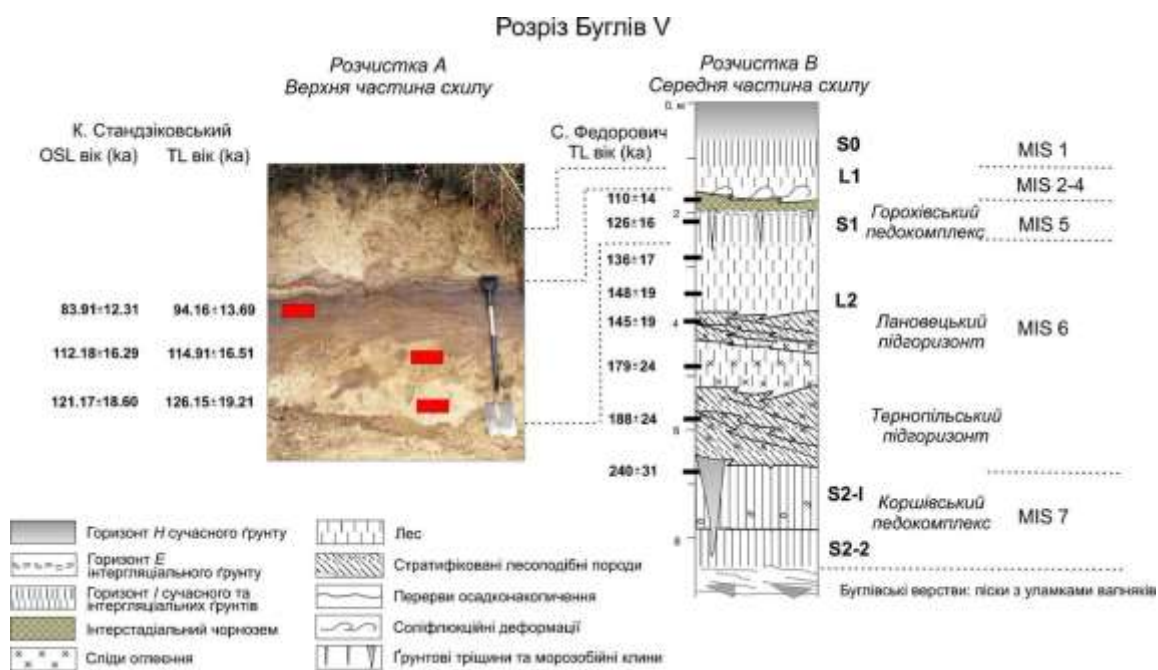

Рис. 4. Розріз стоянки Буглів V: розчистки А і В. Літологія, стратиграфія та абсолютний вік відкладів.

Рис. 5, 6 Стоянка Буглів V, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Рис. 7. Стоянка Буглів V, 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична стоянка Буглів V

Дата утворення об'єкта ранній палеоліт (1,5 млн. – 150 років до н.е.); середній палеоліт (150-40 тис. років тому); пізній палеоліт (40-10 тис. років тому); IX – VII тис. до н.е..

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6123881800

область Тернопільська

район Кременецький (кол. Лановецький)

населений пункт (тип та назва) село Буглів

район населеного пункту (за наявності)

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку) с. Буглів, уроч. Камінна гора, , неподалік від греблі ставу на р. Буглівка в правому борту балки

GPS координати 49°46'17.35"Пн; 26° 4'10.34"Сх.

<https://goo.gl/maps/t1ooqXgUYXqqLQRdA>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа Близько 900 м²

Межі Довжина – близько 90 м, ширина – 10 м.

Рис. 1. Розташування палеолітичної пам'ятки Буглів V та інших пам'яток Буглівської групи на топографічній карті

Тип об'єкта (рекомендований)

споруда

комплекс

визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

археологічний

історичний

монументальне мистецтво

архітектура

містобудування

садово-паркове мистецтво

- ландшафт
 наука і техніка

Категорія (рекомендована)

- пам'ятка національного значення
 пам'ятка місцевого значення

Форма власності

- приватна
 комунальна
 державна
 не відомо

Власник

Уповноважена(ний) власником особа(орган) Лановецька міська рада, 47400, Тернопільська обл., Лановецький р-н, м. Ланівці, вул. Незалежності, буд. 34, **Телефон:** 03549-21118, <http://lanmisto.gov.ua/>, голова громади Казновецький Роман Володимирович.

Користувач Буглівська сільська рада 47430, с. Буглів, голова сільської ради Нукало Олег Володимирович

(зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання).

II. Характеристика об'єкта

Опис території, на якій знаходиться об'єкт

- історичний центр
 міський ландшафт
 сільський ландшафт
 індустріальний ландшафт
 паркова (зелена) зона
 сільськогосподарські землі
 заповідні території
 ліс
 дно водних об'єктів
 інше

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

- об'єкт домінує / є домінантою
 частина регулярної забудови
 видимий при безпосередньому наближенні
 вгадується (простежуються окремі елементи)
 об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)
 сліди об'єкта на поверхні відсутні
 інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина – близько 90 м, ширина – 10 м.

Культурна цінність об'єкта

☒ археологічна	☐ типовий ☐ значний	☒ рідкісний ☐ унікальний
☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Розкопаний комплекс стоянки Буглів V представлений двома палеолітичними культурними горизонтами (I, II), відповідно раннього (ашель) і пізнього (мустьє) етапів середнього палеоліту.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні (первісні) функції	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові ☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні ☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі √ інше: поселення часів середнього палеоліту	Недіючий піщаний кар'єр, землі сільськогосподарського призначення, періодично видобувається піщаний матеріал місцевим населенням	☐ сприяє збереженню √ завдає незначної шкоди ☐ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

Джерела та література

1. *Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Федорович С., Стадзіковський К., Томенюк О.* Опорний розріз Буглів V та його значення для вивчення однойменної палеолітичної пам'ятки // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 87–96.
2. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
3. *Ситник О.* Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.
4. *Шевцова А., Томенюк О.* Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

_____ Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації

_____ Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – палеолітична стоянка Буглів V в околицях с. Буглів Кременецького (кол. Лановецького) району.

Пам'ятка відкрита О. Ситником та М. Левчуком у 1989 р. Знахідки були зафіксовані у вертикальному розрізі четвертинних відкладів східної стінки кар'єру. У цьому ж році проведено невеликі розвідкові розкопки. У 1990, 1992-1995 рр. польові роботи на стоянці продовжувалися. Розкопано 350 м² площі стоянки (розкопи I-III). Окрім археологів, на пам'ятці щороку працювали геологи А. Богуцький та П. Волошин, які вивчали умови залягання археологічних решток, а також особливості регіональної послідовності нашарувань середньо- і верхньоплейстоценових відкладів.

Література:

1. Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Федорович С., Стадзіковський К., Томенюк О. Опорний розріз Буглів V та його значення для вивчення однойменної палеолітичної пам'ятки // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 87–96.
2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
3. Ситник О. Стан та перспективи дослідження середнього палеоліту Подільської височини // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип. 16. – С. 25–54.
4. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Богуцький Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)

Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип: Палеолітична стоянка Буглів V, Розпорядження Представника Президента України у Тернопільській області від 25.06.1992 № 148, Наказ МКТ від 03.02.2010 № 58/0/16-10 (у редакції від 16.06.2011 № 453/0/16-11), пам'ятка археології місцевого значення, охоронний № 4335-Тр, вид – археологічний, тип – споруда.

Місцезнаходження: Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Буглів

GPS координати 49°46'17.35"Пн; 26° 4'10.34"Сх.

Територія пам'ятки: площа близько 900 м²; межі: довжина стінки – 90 м, ширина – 10 м.

Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки: Зони охорони не визначено.

Підстава проведення моніторингу:

Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в натурі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.

Опис стану об'єкта культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкта за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний):

Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Розкопаний комплекс стоянки Буглів V представлений двома палеолітичними культурними горизонтами (I, II), відповідно раннього (ашель) і пізнього (мустье) етапів середнього палеоліту. Виявленню археологічних матеріалів сприяло функціонування в радянський період на території пам'ятки невеликого піщаного кар'єру, який місцеве населення продовжує використовувати і на сучасному етапі. Об'єкт збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, практично не здійснюється, проте місцеві мешканці видобувають піщаний матеріал з кар'єру.

Шевцова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові особи,
яка склала акт візуального
обстеження)

_____ (підпис)

Шевцова А. А.
(ініціали та прізвище)

Ягодинська Марина Олександрівна
(директор Тернопільського
обласного центру охорони та
наукових досліджень пам'яток
культурної спадщини, к.і.н.)

_____ (підпис)

Ягодинська М. О.
(ініціали та прізвище)

Охоронні документи палеолітичної стоянки Ванжулів І

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Двошарова пам'ятка (стоянка та поселення) Ванжулів І

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Визначне місце	Місцевого значення

1. Дата утворення об'єкта:

Середній (мустьєрський час) і пізній палеоліт (40-10 тис. років тому); енеоліт (IV-III тис. до н. е.)

2. Місцезнаходження об'єкта:

Подільська височина, Хмельницьке плато, відроги Авратинської височини, правий берег річки Буглівка. Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Ванжулів, урочище Замчище (Замчисько)

3. Охоронний № пам'ятки:**4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятो на державний облік та визначено категорію пам'ятки:**

Рішення виконкому Тернопільської обласної ради від 14.07.1989 № 162

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Відсутні

6. Власник:Лановецька міська рада, 47400, Тернопільська обл., Лановецький р-н, м. Ланівці, вул. Незалежності, буд. 34, Телефон: 03549-21118, <http://lanmisto.gov.ua/>, голова громади Казновецький Роман Володимирович. Ванжулівська сільська рада, с. Ванжулів, вул.

Першотравнева, буд. 103, контактні телефони: 03549-45731, голова/староста: Лукинів Іван Ярославович. Приватна форма власності.

7. Користувач:

6123882000:01:001:0728 – Кадастровий номер (Цільове призначення: 01.01 для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; для ведення товарного сільськогосподарського виробництва)

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Молодий ліс, землі сільськогосподарського призначення	Поселення часів середнього палеоліту	Об'єкт археологічних досліджень (1986-2013 р.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Палеолітичну стоянку Ванжулів I (Замчисько) відкрито розвідками М. Левчука 1986 р., а 1989 р. під його керівництвом здійснено шурфування експедицією Тернопільського краєзнавчого музею та закладено невеликий розкоп. Під час робіт археологи виявили три основні культурні шари стоянки: перевідкладений шар I фінального палеоліту, культурний шар II періоду пізнього палеоліту, а також культурний шар III мустьєрського часу. Наступний етап вивчення цієї пам'ятки розпочався у 2009 р., коли група геологів (А. Богуцький, О. Томенюк, М. Ланчонт, Т. Мадейська) та археологів (О. Ситник, Р. Коропецький) заклали невеликий шурф на місці правої стінки розкопу 1996 р. Окрім опису розрізу шурфа, дослідники відібрали зразки на термолюмінесцентний та інші аналізи для датування. Розкопки на території пам'ятки Ванжулів I відновлено 2013 р. Палеолітичною експедицією Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Керував дослідженнями відомий археолог О. Ситник.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Ванжулів), в молодому сосновому лісі.
Ландшафт	Стоянка розміщена в межах крутого правого борту долини річки Буглівка, вкритій молодим сосновим лісом.
Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта – ділянка археологічної пам'ятки. На стоянці виявлено три палеолітичні культурні горизонти, а також артефакти неоліт-єнеолітичного віку та, можливо, бронзи. Найдавніший (III) культурний горизонт середньопалеолітичного (мустьєрського) віку приурочений до надгорохівської

	соліфлюкційної пачки та частково верхньоплейстоценових лесів. Артефакти цього шару збережені погано, на що суттєво вплинув перебіг мерзлотних процесів. Верхньопалеолітичний (II) культурний шар пов'язаний з верхньою порушеною делювіально-соліфлюкційними процесами частиною дубнівського викопного ґрунту. На відміну від мустьєрського культурного горизонту, весь кремій цього шару добре збережений. Культурний шар I не має чіткої стратиграфічної позиції і знаходиться фактично в ілювіальному горизонті сучасного ґрунту. Артефакти цього шару перевідкладені внаслідок антропогенного впливу (розорювання території).
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, але допомогли їм зберегтися. Розорювання території сприяло руйнуванню культурних шарів та перевідкладенню матеріалів.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні
Опис території об'єкта	Сільськогосподарські землі, ліс.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Об'єкт добре збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – піщаний, супіщаний, суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з дуже низькою інтенсивністю, господарська діяльність в межах схилу, де розташована стоянка, зараз практично не здійснюється. Акт візуального обстеження від 16.10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Довідка про майнову цінність відсутня

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	Близько 400 м ²
Опис меж території об'єкта	Довжина – 40 м, ширина – близько 10 м.

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ванжулів I (Замчисько) дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного. Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №
Звіт про археологічні дослідження Західно-Подільської палеолітичної експедиції в 1989 р.	1989 р.	Левчук М. Р.	Науковий архів Інституту археології НАН України, 1989/116

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація

Дослідницькі роботи (археологічні розкопки)	1987-1989 рр.	Міністерство культури України	Археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею О. С. Ситник	Тернопільський краєзнавчий музей
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	2013 р.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	Загальна колекція крем'яних артефактів: нуклеуси та нуклеподібні уламки – 8, вироби з вторинною обробкою чи знаряддя праці – 13, пластини – 9, відщепи – 65, скалки-луски – 24, уламки різні (фрагменти невизначених сколів чи нуклеусів, природних шматків породи тощо) – 72 екз. Всього: 191 екз. Фауна – 4 екз. (три фрагменти від одного зуба первісного коня і фрагмент невеликої трубчастої кістки).
Іконографічні матеріали	Відсутні
Бібліографічні матеріали	1. Богуцький А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64. 2. Богуцький А., Волошин П. Інженерно-геологічна характеристика лесово-грунтової серії опорного розрізу Ванжулів (Подільська височина) // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2012. – Вип. 40. – Ч. I. – С. 114–122. 3. Левчук М. Ванжулів I – нова палеолітична пам'ятка Північно-Західного Поділля // Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 1. – С. 20–23. 4. Ситник О. Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с. 5. Ситник О., Богуцький А., Ланчонт М., Мадейська Т., Коропецький Р., Томенюк О. Ванжулів I – опорна палеолітична пам'ятка Волино-Поділля // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 172–211. 6. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезонаштування стоянки Ванжулів I	1	2021 р.	А. Шевцова
Графічні рисунки та фото кременів	2	2013 р.	О. Ситник
Фото фіксація:			
Фото розкопу пам'ятки	1	2013 р.	О. Томенюк
Фото розрізу зі стратиграфічною колонкою	1	2013 р.	А. Богуцький
Фото сучасного стану пам'ятки	2	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Графічні матеріали та фотофіксація

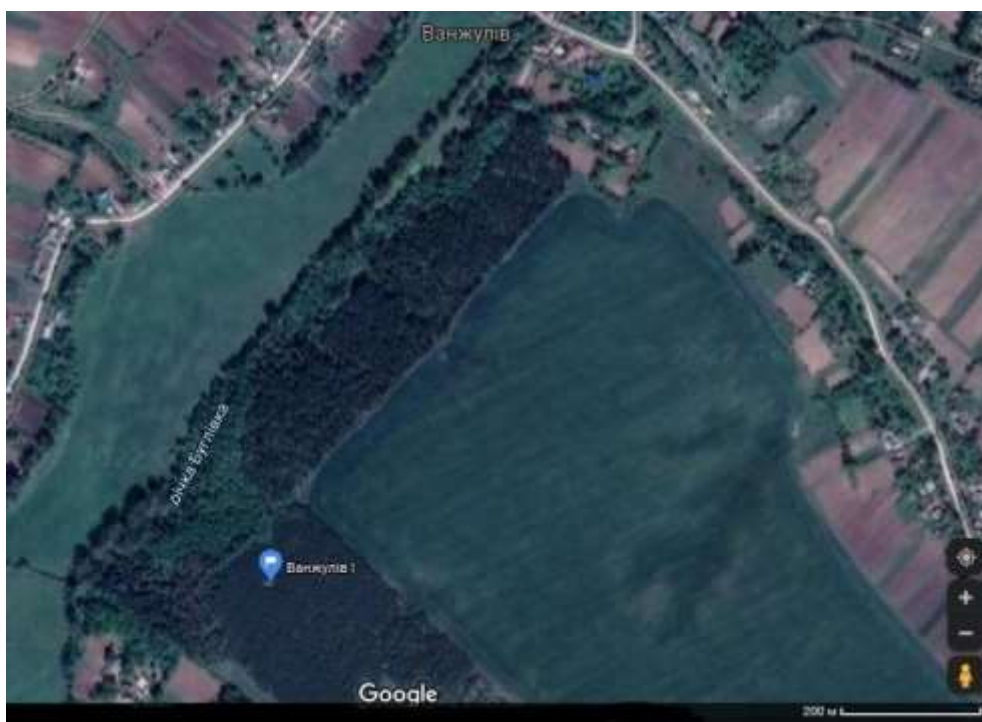

Рис. 1. Місцерозташування стоянки Ванжулів I (Замчисько) (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Загальний вигляд розкопу пам'ятки Ванжулів I

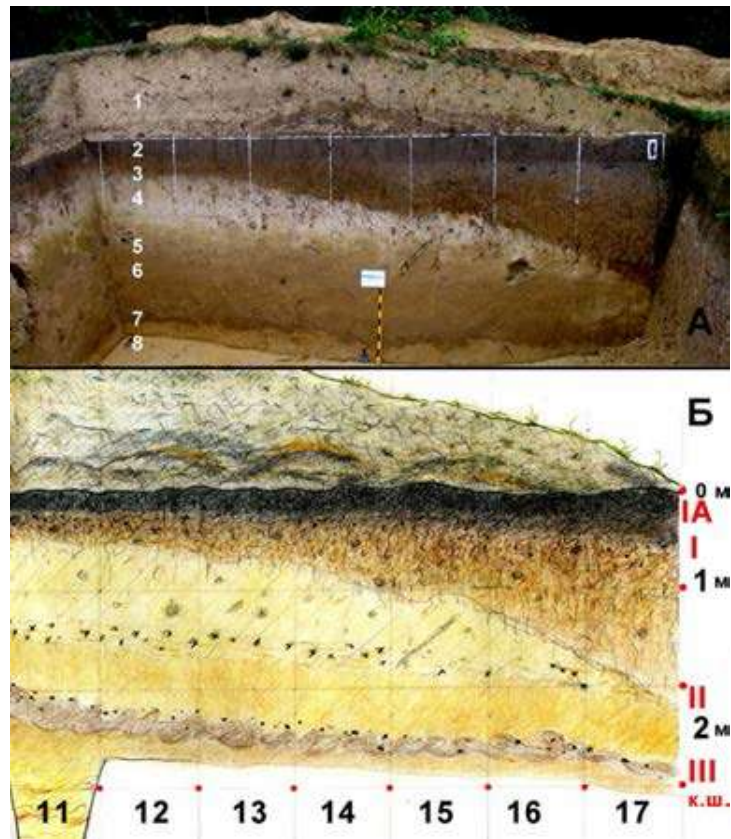

Рис. 3. Стратиграфія розкопу 2013 р. (північна стінка): А – фото: 1 – викид розкопів 1995–1996 рр.; 2 – горизонт А сучасного ґрунту; 3 – горизонт В сучасного ґрунту – рівень культурного шару I; 4 – верхньоплейстоценовий лес; 5–6 – наддубнівська соліфлюкційна пачка – рівень культурного шару II; 7 – надгорохівська соліфлюкційна пачка – рівень культурного шару III; 8 – середньоплейстоценовий лес; Б – рисунок відкладів північної стінки з позначенням місця культурних шарів.

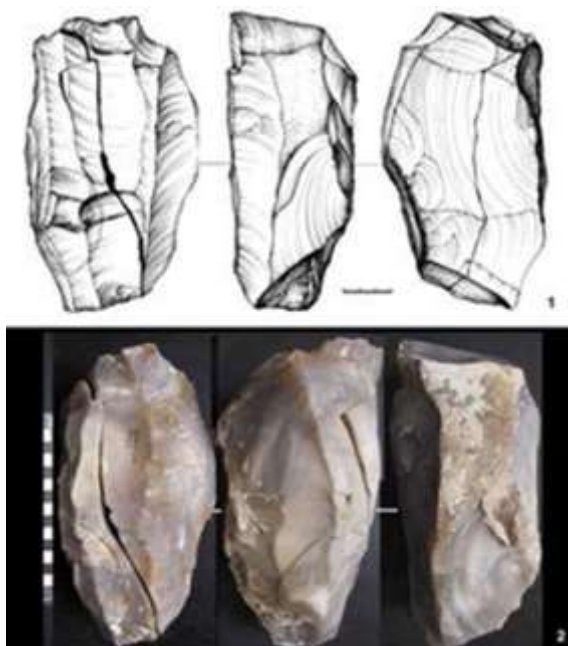

Рис. 4. Культурний шар II. Нуклеус (рисунок і фото)

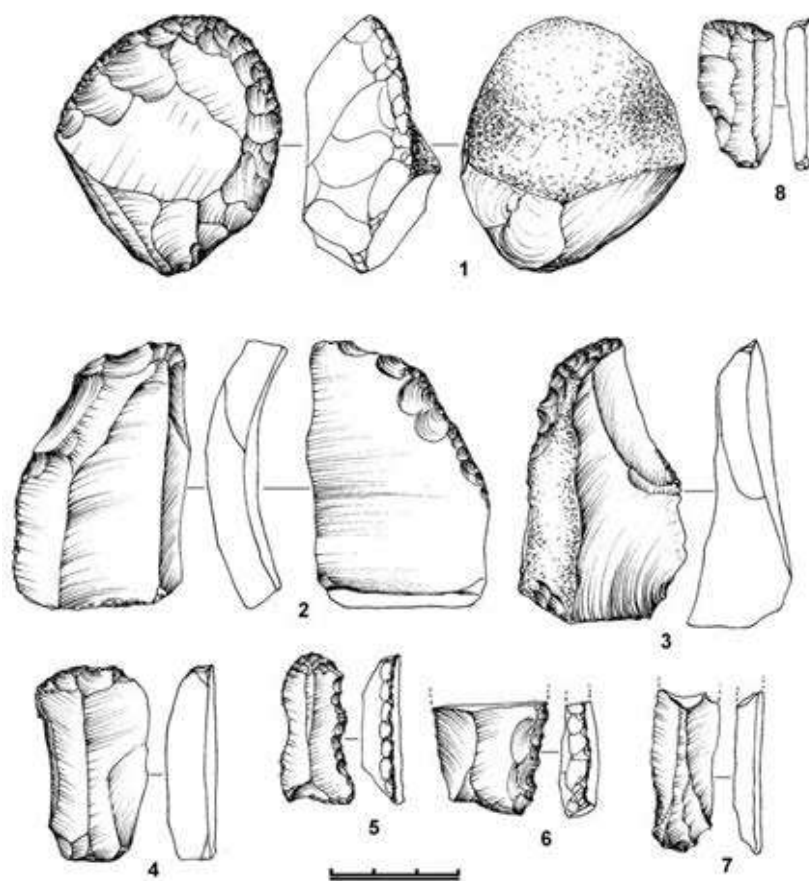

Рис. 5. Культурний шар I. Крем'яні вироби.

Рис. 6, 7. Ванжулів I (Замчисько), 2021. Сучасний стан пам'ятки.

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична двошарова пам'ятка (стоянка та поселення) Ванжулів I

Дата утворення об'єкта середній (мустьєрський час) і пізній палеоліт (40-10 тис. років тому); енеоліт (IV-III тис. до н. е.)

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6123882000

область Тернопільська

район Кременецький (кол. Лановецький)

населений пункт (тип та назва) село Ванжулів

район населеного пункту (за наявності)

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку) с. Ванжулів, урочище Замчище (Замчисько)

GPS координати 49°46'58.61"Пн; 26° 4'35.11"Сх.

<https://goo.gl/maps/SqFswWCmRu3Mose79>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа Близько 400 м²

Межі Довжина – 40 м, ширина – близько 10 м.

Рис. 1. Розташування палеолітичної пам'ятки Ванжулів I (Замчисько) та інших пам'яток Буглівської групи на топографічній карті

Тип об'єкта (рекомендований)

споруда

комплекс

визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

археологічний

історичний

монументальне мистецтво

архітектура

містобудування

садово-паркове мистецтво

- ландшафт
 наука і техніка

Категорія (рекомендована)

- пам'ятка національного значення
 пам'ятка місцевого значення

Форма власності

- приватна
 комунальна
 державна
 не відомо

Власник 6123882000:01:001:0728 – кадастровий номер (Цільове призначення: 01.01 для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.)

Уповноважена(ний) власником особа(орган)

Користувач

(зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання).

II. Характеристика об'єкта

Опис території, на якій знаходиться об'єкт

- історичний центр
 міський ландшафт
 сільський ландшафт
 індустріальний ландшафт
 паркова (зелена) зона
 сільськогосподарські землі
 заповідні території
 ліс
 дно водних об'єктів
 інше

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

- об'єкт домінує / є домінантою
 частина регулярної забудови
 видимий при безпосередньому наближенні
 вгадується (простежуються окремі елементи)
 об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)
 сліди об'єкта на поверхні відсутні
 інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина – 40 м, ширина – близько 10 м.

Культурна цінність об'єкта

☒ археологічна	☐ типовий ☐ значний	☒ рідкісний ☐ унікальний
☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ванжулів I (Замчисько) дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні (первісні) функції	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові ☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні ☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі √ інше: стоянка часів середнього палеоліту	Молодий сосновий ліс, землі сільськогосподарського призначення	√ сприяє збереженню ☐ завдає незначної шкоди ☐ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

Перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на об'єкті

Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, але допомогли їм зберегтися. Розорювання території сприяло руйнуванню культурних шарів та перевідкладенню матеріалів. Потенційну загрозу для об'єкту може становити інтенсивна господарська діяльність,

ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки.

Рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини

Визначити межі пам'ятки, встановити охоронні знаки та інформаційні стенди. Використовувати для проведення наукових досліджень, студентських практик, екскурсій, а також в інших наукових і пізнавальних цілях.

Джерела та література

1. *Богущий А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О.* Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. *Богущий А., Волошин П.* Інженерно-геологічна характеристика лесово-грунтової серії опорного розрізу Ванжулів (Подільська височина) // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2012. – Вип. 40. – Ч. I. – С. 114–122.
3. *Левчук М.* Ванжулів I – нова палеолітична пам'ятка Північно-Західного Поділля // Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 1. – С. 20–23.
4. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с.
5. *Ситник О., Богущий А., Ланчонт М., Мадейська Т., Коропецький Р., Томенюк О.* Ванжулів I – опорна палеолітична пам'ятка Волино-Поділля // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 172–211.
6. *Шевцова А., Томенюк О.* Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

_____ Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – двошарова пам'ятка (стоянка та поселення) Ванжулів I, урочище Замчисько в околицях с. Ванжулів Кременецького (кол. Лановецького) району.

Палеолітичну стоянку Ванжулів I (Замчисько) відкрито розвідками М. Левчука у 1986 р., а у 1989 р. під його керівництвом здійснено шурфування експедицією Тернопільського краєзнавчого музею та закладено невеликий розкоп. Під час робіт археологи виявили три основні культурні шари стоянки: перевідкладений шар I фінального палеоліту, культурний шар II періоду пізнього палеоліту, а також культурний шар III мустьєрського часу. Наступний етап вивчення цієї пам'ятки розпочався у 2009 р., коли група геологів (А. Богущкий, О. Томенюк, М. Ланчонт, Т. Мадейська) та археологів (О. Ситник, Р. Коропецький) заклали невеликий шурф на місці правої стінки розкопу 1996 р. Окрім опису розрізу шурфа, дослідники відібрали зразки на термомінесцентний та інші аналізи для датування. Розкопки на території пам'ятки Ванжулів I відновлено 2013 р. Палеолітичною експедицією Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Керував дослідженнями відомий археолог О. Ситник.

Література:

1. Богущкий А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. Богущкий А., Волошин П. Інженерно-геологічна характеристика лесово-грунтової серії опорного розрізу Ванжулів (Подільська височина) // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2012. – Вип. 40. – Ч. I. – С. 114–122.
3. Левчук М. Ванжулів I – нова палеолітична пам'ятка Північно-Західного Поділля // Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 1. – С. 20–23.
4. Ситник О. Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с.
5. Ситник О., Богущкий А., Ланчонт М., Мадейська Т., Коропецький Р., Томенюк О. Ванжулів I – опорна палеолітична пам'ятка Волино-Поділля // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 172–211.
6. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Богущкий Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

*(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)**Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип: Двошарова пам'ятка (стоянка та поселення) Ванжулів I, Рішення виконкому Тернопільської обласної ради від 14.07.1989 № 162, пам'ятка археології місцевого значення, охоронний № 2568, вид – археологічний, тип – споруда.**Місцезнаходження: Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Ванжулів**GPS координати 49°46'58.61"Пн; 26° 4'35.11"Сх.**Територія пам'ятки: площа близько 400 м²; межі: довжина – 40 м, ширина – близько 10 м.**Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки: Зони охорони не визначено.**Підстава проведення моніторингу:*

Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в природі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.

Опис стану об'єкта культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкта за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний):

Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій. Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс стоянки Ванжулів I (Замчисько) дослідники інтерпретують як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного. Історичні нашарування слід класифікувати як дисгармонійні, оскільки вони суттєво погіршили стан археологічних знахідок, але допомогли їм зберегтися. Розорювання території сприяло руйнуванню культурних шарів та перевідкладенню матеріалів. Потенційну загрозу для об'єкту може становити інтенсивна господарська діяльність, ерозійні процеси, а також інтенсивне заліснення території, що значно ускладнить видимість та доступ до пам'ятки.

Шевцова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові
особи, яка склала акт візуального
обстеження)_____
(підпис)Шевцова А. А.
(ініціали та прізвище)Ягодинська Марина Олександрівна
(директор Тернопільського
обласного центру охорони та
наукових досліджень пам'яток
культурної спадщини, к.і.н.)_____
(підпис)Ягодинська М. О.
(ініціали та прізвище)

Охоронні документи палеолітичної стоянки Ванжулів VIII

Україна

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Стоянка Ванжулів VIII

(найменування об'єкта)

вид	тип	Категорія пам'ятки
Археологічний	Споруда	Щойно виявлена

1. Дата утворення об'єкта:

середній палеоліт (150-40 тис. років тому)

2. Місцезнаходження об'єкта:

Подільська височина, Хмельницьке плато, відроги Авратинської височини, лівий берег річки Буглівка. Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Ванжулів.

3. Охоронний № пам'ятки:**4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятो на державний облік та визначено категорію пам'ятки:**

Наказ управління культури обласної державної адміністрації від 18.10.2005 № 112

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Відсутні

6. Власник:

Державна власність

7. Користувач:

Ванжулівська сільська рада 47442, с. Ванжулів

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
Недіючий кар'єр цегельного заводу	Поселення часів середнього палеоліту	Кар'єр цегельного заводу, об'єкт археологічних досліджень та геологічних досліджень (1990-1992 рр.)

10. Історичні дані про об'єкт:

Пам'ятка відкрита у 1990 р. геологом А. Богуцьким під час зачистки стінок кар'єру місцевого цегельного заводу. У 1990-1992 рр. місцезнаходження обстежувалось археологами О. Ситником та М. Левчуком.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	В навколишньому середовищі стоянка виступає рядовим об'єктом. Знаходиться на околиці населеного пункту (с. Ванжулів), на території лесового кар'єру.
Ландшафт	Пам'ятка розташована на вододільній рівнині лівого берега річки Буглівки (притока Горині), на відстані близько 1,5 км від течії річки, неподалік від верхів'я стародавньої балки.
Опис об'єкта	Функціональний тип об'єкта – ділянка археологічної та геологічної пам'ятки. У заповненні горохівського викопного ґрунтового комплексу знайдено чотири крем'яних вироби середньопалеолітичного віку. Виразного культурного шару тут не зафіксовано, хоча зачистка сягала 40 м шириною. У перевідкладеному стані знайдено ще кілька артефактів муст'є. На думку науковців, у кар'єрі розкопано віддалену периферійну ділянку короткочасної стоянки муст'єрців.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	Суттєвий вплив на порушення залягання артефактів та лесово-ґрунтових горизонтів було здійснено під час функціонування лесового кар'єру.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Відсутні
Опис території об'єкта	Територія недіючого лесового кар'єру
Загальна оцінка технічного стану	Об'єкт збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий.

об'єкта, дата, № акта технічного стану	Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність практично не здійснюється. Акт візуального обстеження від 10.2021 року
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Відсутні
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Довідка про майнову цінність відсутня

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

13. Територія об'єкта:

Площа	Близько 3000 м ²
Опис меж території об'єкта	Довжина – 75 м, ширина – близько 40 м.

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення лесово-грунтових товщ та артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Археологічного матеріалу дуже мало, але пам'ятка має важливе значення, оскільки вироби знайдені у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах. Окрім того, розріз лесових товщ в кар'єрі с. Ванжулів є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля. Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	Науково-проектна документація не розроблена

Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі роботи (археологічні розкопки та геологічні дослідження)	1990-1992 рр.	НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України	Відділ археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

18. Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	Під час зачистки та обстеження археологами і геологами знайдено 4 кремені середньопалеолітичного віку, а також декілька перевідкладених артефактів мустьє. Крем'яні вироби мають майже непатиновану поверхню і гострі краї сколотих заготовок, виготовлені з місцевого високоякісного кременю. Пам'ятку Ванжулів (кар'єр) віднесено дослідниками до кола подільських пам'яток з леваллуазькою традицією.
Іконографічні матеріали	Відсутні
Бібліографічні матеріали	1. Богуцький А. Дельювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів / А. Богуцький, М. Ланчонт, О. Томенюк, О. Ситник // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64. 2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с.

	3. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фото фіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Схема місцезонашування стоянки Ванжулів VIII	1	2021 р.	А. Шевцова
Фото фіксація:			
Фото околиць стоянки	1	2021 р.	А. Шевцова
Фото сучасного стану пам'ятки	1	2021 р.	А. Шевцова

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
Аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, кафедра геоморфології та палеогеографії	103 Науки про Землю, магістр	Шевцова А. А.		10.2021 р.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Керівник органу охорони культурної спадщини:

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Графічні матеріали та фотофіксація

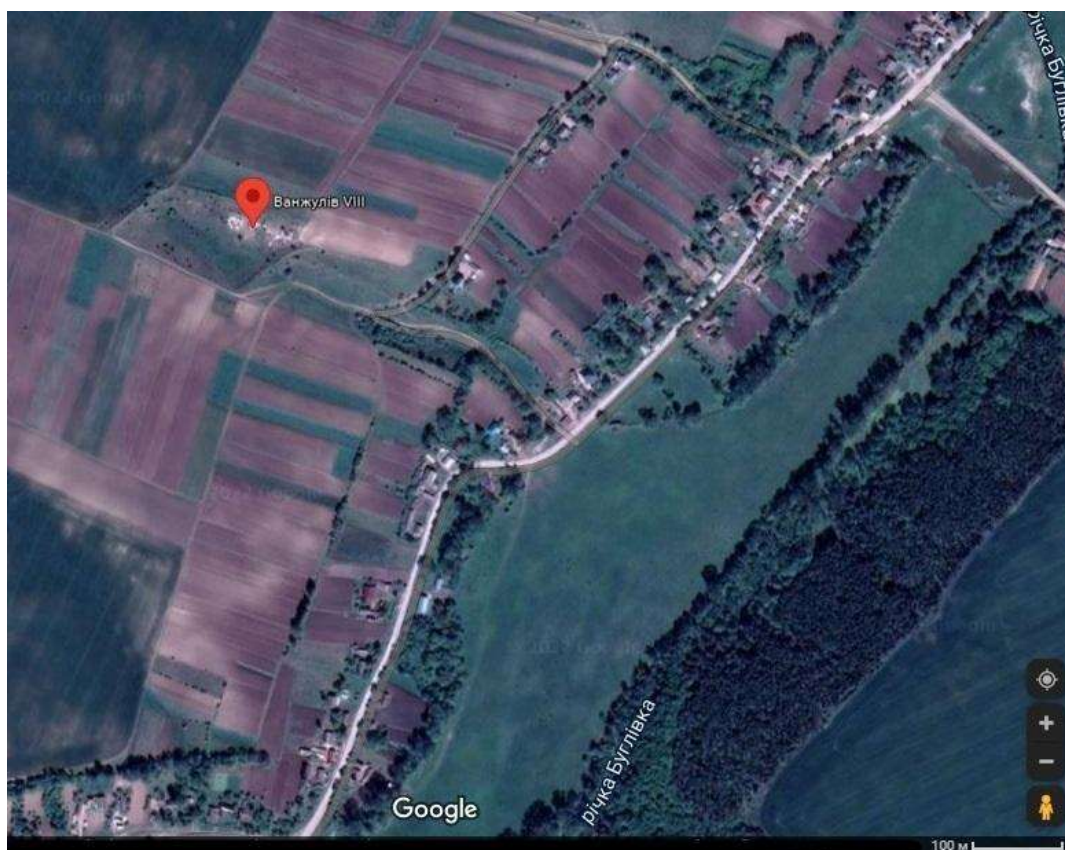

Рис. 1. Місцерозташування стоянки Ванжулів VIII (Джерело – Google Maps)

Рис. 2. Ванжулів VIII (кар'єр), 2021. Околиці пам'ятки.

Облікова картка

I. Основні відомості

Найменування об'єкта палеолітична стоянка Ванжулів VIII

Дата утворення об'єкта середній палеоліт (150-40 тис. років тому)

Місцезнаходження:

КОАТУУ 6123882000

область Тернопільська

район Кременецький (кол. Лановецький)

населений пункт (тип та назва) село Ванжулів

район населеного пункту (за наявності)

адреса (тип та назва вулиці, номер будинку) с. Ванжулів, на рівнині лівого берега

р. Буглівки, на захід від села, в кар'єрі цегельні

GPS координати 49°47'41.32"Пн; 26° 3'47.89"Сх.

<https://goo.gl/maps/mjKJk7R45Jt4g4wJ8>

Орієнтовна територія об'єкта: площа, опис меж

Площа Близько 3000 м²

Межі Довжина – 75 м, ширина – близько 40 м.

Рис. 1. Розташування палеолітичної пам'ятки Ванжулів VIII (кар'єр) та інших пам'яток Буглівської групи на топографічній карті

Тип об'єкта (рекомендований)

споруда

комплекс

визначне місце

Вид об'єкта (рекомендований)

археологічний

історичний

монументальне мистецтво

архітектура

містобудування

садово-паркове мистецтво

ландшафт

наука і техніка

Категорія (рекомендована)

пам'ятка національного значення

пам'ятка місцевого значення

Форма власності

приватна

комунальна

державна

не відомо

Власник

Уповноважена(ний) власником особа(орган) Лановецька міська рада, 47400, Тернопільська обл., Лановецький р-н, м. Ланівці, вул. Незалежності, буд. 34, Телефон: 03549-21118, <http://lanmisto.gov.ua/>, голова громади Казновецький Роман Володимирович. *Користувач* Ванжулівська сільська рада 47442, с. Ванжулів вул. Першотравнева, буд. 103, контактні телефони: 03549-45731, голова/староста: Лукинів Іван Ярославович (зазначаються повна назва юридичної особи та ідентифікаційний код або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, серія і номер паспорта, дата його видачі й ким виданий, дані про реєстрацію за місцем постійного мешкання).

II. Характеристика об'єкта

Опис території, на якій знаходиться об'єкт

історичний центр

міський ландшафт

сільський ландшафт

індустриальний ландшафт

паркова (зелена) зона

сільськогосподарські землі

заповідні території

ліс

дно водних об'єктів

✓ інше: територія недіючого лесового кар'єру

Роль об'єкта в навколишньому середовищі

об'єкт домінує / є домінантою

частина регулярної забудови

видимий при безпосередньому наближенні

✓ вгадується (простежуються окремі елементи)

об'єкт відмічений на місцевості (трасування тощо)

сліди об'єкта на поверхні відсутні

інше

Просторові характеристики об'єкта

Довжина – 75 м, ширина – близько 40 м.

Культурна цінність об'єкта

✓ археологічна	☐ типовий ✓ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ історична	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ монументальне мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ архітектура	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ містобудування	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

☐ садово-паркове мистецтво	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ культурний ландшафт	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний
☐ наука і техніка	☐ типовий ☐ значний	☐ рідкісний ☐ унікальний

Оцінка автентичності та цінності об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду

Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення лесово-грунтових товщ та артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Археологічного матеріалу дуже мало, але пам'ятка має важливе значення, оскільки вироби знайдені у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах. Окрім того, розріз лесових товщ в кар'єрі с. Ванжулів є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля.

Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність

Пам'ятка належить до Буглівської групи середньопалеолітичних стоянок та є цінною з точки зору датування відкладів і відтворення фізико-географічних умов середнього палеоліту прилеглих територій.

Перелік складових (для комплексу, ансамблю)

Функціональне використання

Історичні функції (первісні)	Сучасна функція	Відповідність сучасної функції вимогам охорони
☐ державно-адміністративні установи ☐ науково-освітні установи ☐ культурні установи ☐ медичні установи ☐ фінансово-економічні установи ☐ житлові ☐ промислові та виробничі ☐ інженерно-транспортні ☐ фортифікаційні та військово-інженерні ☐ культові ☐ монументи ☐ поховання та некрополі ☒ інше: стоянка часів середнього палеоліту	Недіючий лесовий кар'єр цегельного заводу	☒ сприяє збереженню ☐ завдає незначної шкоди ☐ завдає значної шкоди ☐ потребує беззастережної зміни користувача

Перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на об'єкті

Суттєвий вплив на порушення залягання артефактів та лесово-грунтових горизонтів було здійснено під час функціонування лесового кар'єру. Об'єкт збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність практично не здійснюється.

Рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини

Взяти стоянку під охорону, визначити межі пам'ятки, встановити охоронні знаки та інформаційні стенди. Використовувати для проведення наукових досліджень, студентських практик, екскурсій, а також в інших наукових і пізнавальних цілях.

Джерела та література

1. *Богущий А.* Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів / А. Богущий, М. Ланчонт, О. Томенюк, О. Ситник // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. *Ситник О.* Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с.
3. *Шевцова А., Томенюк О.* Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Підписи

Кандидат геолого-мінералогічних наук, професор _____ Андрій БОГУЦЬКИЙ

Аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка _____ Анастасія ШЕВЦОВА

Директор департаменту культури та туризму
Тернопільської обласної державної адміністрації _____ Світлана БАЙТАЛЮК

Дата складання _____

Історична довідка

Археологічна пам'ятка – палеолітична стоянка Ванжулів VIII в околицях с. Ванжулів Кременецького (кол. Лановецького) району Тернопільської обл.

Пам'ятка відкрита у 1990 р. геологом А. Богуцьким під час зачистки стінок кар'єру місцевого цегельного заводу. У 1990-1992 рр. місцезнаходження обстежувалось археологами О. Ситником та М. Левчуком.

Література:

1. Богуцький А. Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів / А. Богуцький, М. Ланчонт, О. Томенюк, О. Ситник // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 55–64.
2. Ситник О. Середній палеоліт Поділля / О. Ситник. – Львів, 2000. – 372 с.
3. Шевцова А., Томенюк О. Морфометричний аналіз рельєфу району Буглівських палеолітичних стоянок на Поділлі та перспективи їхньої охорони // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – 2020. – Т. 11.

Богуцький Андрій Боніфатійович,
кандидат геолого-мінералогічних наук, професор

Шевцова Анастасія Андріївна,
аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

Акт візуального обстеження

16.10.2021

м. Тернопіль

Шевцова Анастасія Андріївна, аспірант ЛНУ ім. Івана Франка

(посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, що проводить моніторинг)

Ягодинська Марина Олександрівна, директор Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, к.і.н.

*(прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої громадської організації та дата і № рішення органу охорони, яким її уповноважено)**Найменування об'єкта культурної спадщини, номер та дата рішення про внесення пам'ятки до Реєстру, охоронний номер, вид, тип:* Палеолітична стоянка Ванжулів VIII, Наказ управління культури обласної державної адміністрації від 18.10.2005 № 112, щойно виявлена пам'ятка археології, охоронний № 2564, вид – археологічний, тип – споруда.*Місцезнаходження:* Тернопільська область, Кременецький (кол. Лановецький) район, с. Ванжулів

GPS координати 49°47'41.32"Пн; 26° 3'47.89"Сх.

Територія пам'ятки: площа близько 3000 м²; межі: довжина – 75 м, ширина – близько 40 м.*Номер та дата рішення про визначення зон охорони пам'ятки:* Зони охорони не визначено.*Підстава проведення моніторингу:*

Моніторинг здійснено з метою перевірки стану пам'ятки, визначення її меж в натурі, з подальшим встановленням охоронних знаків та інформаційних стендів.

Опис стану об'єкта культурної спадщини або території, що охороняється: (просторові характеристики об'єкту; опис території, на якій знаходиться об'єкт; сучасне використання; оточуюче середовище; перелік негативних чинників (загроз), що позначаються на долі об'єкта за наявності; загальна оцінка стану: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний):

Об'єкт цінний з наукової точки зору (об'єкт вивчення лесово-грунтових товщ та артефактів давньої людини на стоянці), має навчальну, освітню, пізнавальну цінність (об'єкт навчальних екскурсій). Археологічного матеріалу дуже мало, але пам'ятка має важливе значення, оскільки вироби знайдені у непорушеному стані і чітких стратиграфічних умовах. Окрім того, розріз лесових товщ в кар'єрі с. Ванжулів є опорним для четвертинних відкладів Північного Поділля. Суттєвий вплив на порушення залягання артефактів та лесово-грунтових горизонтів було здійснено під час функціонування лесового кар'єру. Об'єкт збережений. Вразливий до дії природних та антропогенних факторів. Матеріал – суглинистий (викопні ґрунти) та лесовий. Ерозійні процеси розвиваються з низькою інтенсивністю, господарська діяльність практично не здійснюється.

Шевцова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові особи,
яка склала акт візуального
обстеження)_____
(підпис)Шевцова А. А.
(ініціали та прізвище)Ягодинська Марина Олександрівна
(директор Тернопільського
обласного центру охорони та
наукових досліджень пам'яток
культурної спадщини, к.і.н.)_____
(підпис)Ягодинська М. О.
(ініціали та прізвище)

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА
 НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

вул. Київська, 3а, м. Тернопіль, 46016, тел. (0352) 43-43-08
 e-mail: tokiopik2@gmail.com Код ЄДРПОУ 25887607

30.05.2022 р. № 092/01-5

На № _____ від _____

**Аспірантці географічного факультету
 Львівського національного університету
 ім. Івана Франка,
 молодшому науковому співробітнику
 по гранту НФДУ 2020.02/0165
 ШЕВЦОВІЙ А.А.**

Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини підтверджує впровадження результатів наукової роботи Шевцової Анастасії Андріївни, виконаної в рамках підготовки її дисертаційного дослідження "Палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи і суспільства та їхня охорона", а також у результаті виконання гранту Національного фонду досліджень України "Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-грунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти" (реєстраційний номер 2020.02/0165, 2020–2022, науковий керівник проекту проф. Богущкий Андрій Боніфатійович).

А. Шевцова науково обґрунтувала і підготувала 6 комплектів документів (паспорт, облікова картка, історична довідка, акт візуального обстеження, сучасна фотофіксація) для палеолітичних стоянок Поділля: Пронятин I, Ігровиця I, Великий Глибочок I, Буглів V, Ванжулів I, Ванжулів VIII (Тернопільська область), що стане підставою для внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Директор центру: **М. Я.**

Марина ЯГОДИНСЬКА

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ ТА ТУРИЗМУ**

бульв. Т.Шевченка, 6, м. Тернопіль, 460001, тел.: (0352) 52-31-80

E-mail: mail.culture@tc.gov.ua, http://www.kultodate.gov.ua Код згідно з ЄДРПОУ 44246891

30.05.2022 р. № 02.01-50/516 На № _____ від _____

**Аспірантці географічного факультету
Львівського національного університету
ім. Івана Франка,
молодшому науковому співробітнику
по гранту НФДУ 2020.02/0165**

Анастасії ШЕВЦОВІЙ

Департамент культури та туризму Тернопільської обласної військової адміністрації підтверджує підготовку та написання 6 комплектів документів (паспорт, облікова картка, історична довідка та акт візуального обстеження) на пам'ятки археології (палеолітичні стоянки), що розташовані на території Тернопільської області – Пронятин I, Ігровиця I, Великий Глибочок I Тернопільського району та Буглів V, Ванжулів I, Ванжулів VIII Кременецького району.

Наукова робота Шевцової Анастасії Андріївни, виконана в рамках її дисертаційного дослідження „Палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи і суспільства та їхня охорона”, а також у результаті виконання гранту Національного фонду досліджень України „Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-грунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти” (реєстраційний номер 2020.02/0165, 2020–2022, науковий керівник проєкту проф. Богуцький Андрій Боніфатійович).

Облікова документація, підготовлена Анастасією Шевцовою, стане підставою для внесення вищезгаданих пам'яток археології до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

**Директор департаменту культури та
туризму Тернопільської обласної
військової адміністрації**

Світлана БАЙТАЛЮК